

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

На тему:

«ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ЗМІНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ»

Виконав: студент 2-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Литовченко Михайло Ігорьович

Керівник: Кисельов С.О.

Кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: _____

Магістерська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20__ р.

Київ – 2024 р.

ЗМІСТ

<i>ВСТУП</i>	3
<i>Розділ I. Теоретичні основи дослідження національної ідентичності</i>	7
1.1. Становлення колективної ідентичності	7
1.2. Особливості структури колективної ідентичності	23
1.3. Етнічно-культурні чинники національної ідентичності	30
1.4. Конституційний патріотизм як форма національної ідентичності	36
<i>Розділ II. Особливості змін національної ідентичності в умовах війни</i> ...	40
<i>Розділ III. Зміни української національної ідентичності в умовах російсько-української війни</i>	53
3.1. Розвиток української національної ідентичності	53
3.2. Національна ідентичність в Україні: застосування методів статистичного аналізу для вивчення тенденцій та змін	63
3.3. Національна ідентичність до періоду введення воєнного стану в Україні	65
3.4. Вплив воєнного стану в Україні в умовах російсько-української війни на зміни української національної ідентичності	93
<i>ВИСНОВКИ</i>	113
<i>Список використаних джерел та літератури</i> :	123
<i>ДОДАТКИ</i> :	127

ВСТУП

Актуальність теми дослідження:

Фактично, російсько-українська війна розпочалася із 2014 року, але введення воєнного стану та оголошення загальної мобілізації було лише після 24 лютого 2022 року. Це назвали повномасштабним вторгненням Росії в Україну, яке розпочалося ракетними ударами по всіх містах України. Образ «росіян» і всього «російського» зайняв значне місце в національній ідентичності українців, що сформувалося у свідомості як «вороги» та «чужі». Український політолог В. Кулик зазначив, що етно-національні елементи української національної ідентичності радикалізувалися під час війни (2023).

До 24 лютого 2022 року українські дослідники (С. Цикуренко, А. Астаф'єв, С. Римаренко) наголошували на регіональних особливостях України, через які побудова національної ідентичності на основі єдиної національної культури могла б викликати конфлікти. Вони акцентували увагу на концепції побудови громадянської національної ідентичності, що є подібною до концепції розумної ідентичності або конституційного патріотизму, запропонованою Ю. Габермасом.

Після 2014 року вчені (М. Степико, Т. Бевз) звернули увагу на те, що питання національної ідентичності має безпосередній зв'язок із національною безпекою. Війна з Російською Федерацією, а також наявність значного впливу «проросійської культури» на території України, створювали загрозу для національної безпеки. Однак, дані та суспільно-політичні процеси після анексії Криму та початку війни на сході України демонстрували продовження регіонального культурного розподілу, де значна частка населення залишалася під впливом «російської культури». На парламентських виборах 2019 року партія «Опозиційна платформа За

Життя», відома своєю проросійською позицією, посіла друге місце у Верховній Раді (13.05%). Це викликає питання, чому, незважаючи на фактичну військову агресію Росії проти України, значна частка українців продовжувала підтримувати проросійську партію.

Після 24 лютого 2022 року, згідно з даними та спостереженнями дослідників (В. Кулик, А. Єрмоленко), українське суспільство продемонструвало значну консолідацію, колишні розбіжності почали згладжуватися. Ю. Габермас у своїй резонансній статті (2022) наголосив на «героїчному менталітеті» українців у війні з Росією. Повномасштабна агресія Росії проти України та введення воєнного стану в 2022 році кардинально змінили соціально-психологічну структуру українського суспільства, що відображається у трансформації національної ідентичності.

Мета дослідження: визначити вплив введення воєнного стану в умовах російсько-української війни на зміни української національної ідентичності.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати природу становлення колективної ідентичності.
2. Зазначити структуру колективної ідентичності.
3. Визначити роль етнічно-культурних елементів у процесі становлення національної ідентичності
4. Окрім етнічно-культурної концепції національної ідентичності, з'ясувати перспективи розумної ідентичності або конституційного патріотизму в сучасних умовах та викликах.
5. З'ясувати психологічно-структурні зміни національної ідентичності в умовах війни.
6. З'ясувати, які зміни відбулися у національній українській ідентичності в умовах російсько-української війни.

7. Розглянути, які перспективи розвитку національної ідентичності надають українські дослідники у своїх працях.
8. За допомогою статистичного аналізу, з'ясувати зміни у формуванні української ідентичності до періоду введення воєнного стану.
9. Визначити вплив введення воєнного стану в Україні в умовах російсько-української війни на зміни української національної ідентичності.

Об'єкт дослідження: Українська національна ідентичність.

Предмет дослідження: Вплив введення воєнного стану в умовах російсько-української війни на зміни української національної ідентичності.

Методи дослідження: У своїй роботі я застосовую підхід психоаналізу для дослідження становлення колективної ідентичності, а також структуралістський підхід для аналізу структури та елементів колективної ідентичності і її взаємозв'язку із соціально-політичними процесами. Крім того, я використовую кростабуляційний аналіз для вивчення емпіричних даних і пошуку взаємозв'язків, виконуючи статистичні тести, зокрема Хі-квадрат Пірсона (Pearson Chi-Square), Фі коефіцієнт (Phi coefficient) та Крамер-V (Cramer's V).

Джерельна база: дослідження теоретичної бази складають А. Астаф'єв, А. Єрмоленко, В. Гьозле (V. Hösle), Г. Арендт (H. Arendt), Г. Шпет (G. Speth), Дж. Хетерінгтон, М. Нельсон (J. Hetherington, M. Nelson), Е. Гарріс (E. Harris), Е. Макінтайр (A. Macintyre), Е. Фромм (E. Fromm), З. Фрейда (S. Freud), К. Г. Юнг (C. G. Jung), М. Еліаде (M. Eliade), М. Кармазіна, М. Менсей (M. Mensej), М. Повжанович (M. Povrzanovic), М. Халер (M. Haller), О. Бартов (O. Bartov), Р. Коулз (R. Coles), С. Г. Цикуренко , С. Римаренко,

Т. Бевз., Ю. Габермас (J. Habermas). Також в дослідження входять інші наукові статті, журналістські статті, результати соціологічних досліджень, малюнки, таблиці, дані з відкритих джерел.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, що включають до себе вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Обсяг роботи (без додатків) складає 126 сторінок.

Розділ I. Теоретичні основи дослідження національної ідентичності.

1.1. Становлення колективної ідентичності.

Перед визначенням колективної ідентичності необхідно зробити крок назад і розглянути теоретичні засади ідентичності загалом. Оскільки колектив складається з індивідів, ми не можемо проігнорувати процес ідентифікації, починаючи від індивіда. Також, коли психологія розглядає проблематику індивіда, вона не може не враховувати оточення індивіда – суспільство, яке впливає певним чином на його стан. Адже всім відомо, що людина, за своєю природою – істота соціальна.

Враховуючи те, що дана робота є політологічною, то основний фокус дослідження буде зосереджений на групах. Оскільки частина дослідження буде стосуватися питань ідентичності, включаючи рівень індивіда, в даному випадку варто розглядати це в контексті взаємодії індивіда в колективі, а також взаємовідносин між державою та окремим індивідом. Так само, для вивчення колективної поведінки треба почати з аналізу поведінки індивіда. Таким чином, з'являється потреба зазирнути частково в психологію.

Зигмунд Фройд (Sigmund Freud) відомий всім психоаналізом у психології. Проте окрім індивідуальної психології, З. Фройд також написав працю «Психологія мас і аналіз людського Я», яку можна віднести до соціальної психології, чи, іншими словами, «масової психології». Він відштовхувався від роботи Лебона «Психологія маси», де той надав психологічну характеристику мас. Чому З. Фройд звернувся до психології мас? Він хотів розглянути феномен (з точки зору психоаналізу), в якому індивід втрачає свою особистість через масове суспільство. Також, він пов'язував проблеми індивіда з іншими членами суспільства. Наприклад, почуття сорому, поява неврозів і так далі. З. Фройд вказує: «В психіці

людини завжди присутній «інший». Він за правилом є прикладом, об'єктом, помічником або противником»¹.

З. Фройд наводить характеристику мас за Лебоном: «У психологічній масі найдивніше наступне: хоч би якого роду були її індивіди, якими схожими чи несхожими не були б їх способи життя, заняття, їх характер і ступінь інтелігентності, але одним лише фактом свого перетворення на масу вони набувають колективної душі, через яку вони зовсім інакше відчують, думають і надходять, ніж кожен із них окремо відчував би, думав і чинив би. Є ідеї та почуття, які виявляються або перетворюються на дію тільки в індивідів, поєднаних у маси. *Психологічна маса* є провізornoю істотою, яка складається з гетерогенних елементів, що на мить з'єдналися, так само як клітини організму своєю сполукою створюють нову істоту з якостями, інакшими, ніж якості окремих клітин»². З цього З. Фройд робить висновок: «Наші свідомі дії виходять зі створеного в особливостях впливу спадкоємності несвідомого субстрату»³. І далі: «Расове несвідоме виходить на перший план, гетерогенне тоне в гомогенному»⁴. Отже, характерною особливістю мас є те, що вони складаються з індивідів, які, з певних причин, несвідомо втрачають свою автентичність у цій структурі. Відповідно, сама «колективна душа» маси автономна, хоча і складається з індивідуальних «душ».

З. Фройд шукає причини єдності маси, ті сили, за допомогою яких ця єдність тримається, і таким чином дозволяє масі існувати. Чому індивіди об'єднуються між собою, при цьому втрачаючи частину свого «Я»? З. Фройд знаходить відповідь для себе в «Едіповому комплексі», який

---

¹ Freud S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. London : The Hogarth Press Ltd, 1949. P. 2.

² Там само. С. 6.

³ Там само. С. 7.

⁴ Там само. С. 8.

визначає два типи психологічного прив'язаності: 1) еросу (любовні зв'язки) та 2) ідентифікації (уподібнення)⁵. З. Фройд вважає ідентифікацію найпершим проявом емоційного зв'язку⁶. Так, наприклад, дитина хлопчик до зрілого віку ідентифікує себе з батьком, формуючи такий тип прив'язаності, де батько виступає прикладом для наслідування⁷. Однак З. Фройд зазначає, що ідентифікація є амбівалентною, вона може проявлятися як у формі прихильності, так і у формі відкидання⁸. В останньому випадку, З. Фройд наводить, що це стається через бажання зайняти «місце» батька через стосунки із матір'ю⁹. Менше з тим, базовою сутністю ідентифікації є прагнення сформувати власне «Я» за прикладом «іншого», що взято за «взірець»¹⁰. Зрештою, ідентифікація з'являється завжди там, вказує вчений, де формується «спільність» або єдність з обличчям, яке не є об'єктом еросу¹¹. Таким чином, причина, за якою індивіди можуть втрачати частину свого «Я», це спільне бажання бути схожим (подібним) на певний ідеал (він це називає Я-ідеал). Об'єктом цього наслідування в масі, З. Фройд вказує «вождя». Але вождь стає об'єктом не тільки для ідентифікації, а головним чином для лібідо¹². Почуття ідентифікації формуються головним чином з іншими індивідами, які також відчують лібідінозні зв'язки з «вождем»¹³.

Прикладами цього є дві штучні, на його думку, організаційні маси: церква та армія. Наприклад, католики люблять Христа, який одночасно є ідеалом, але єдність формується у тому, як католики одночасно та

---

⁵ Freud S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. London : The Hogarth Press Ltd, 1949. P. 61.

⁶ Там само. С. 60.

⁷ Там само. С. 61.

⁸ Там само. С. 61.

⁹ Там само. С. 63.

¹⁰ Там само. С. 63.

¹¹ Там само. С. 65.

¹² Там само. С. 45.

¹³ Там само. С. 65.

рівноспільно люблять Христа, що є проявом ідентифікації (як любити Христа). Так само в армії стосується «полководця». Це однакове відношення солдат та офіцерів до «полководця»¹⁴. Тобто через «полководця» в армії та «Христа» в церкві, З. Фройд навів типові приклади зв'язків, які формуються у індивідів з «вождями». Проте З. Фройд уникає значень ідей, таких як патріотизм, національна ідея і т.д., вважаючи, що тільки «вождь» може викликати такі сильні емоційні зв'язки для утворення маси¹⁵.

На думку З. Фройда, масового індивіда можна порівняти із пацієнтом, який знаходиться під гіпнозом. Для нього не існує реального світу, він повністю під впливом несвідомого, для якого існує тільки об'єкт кохання, у даному випадку – вождь. Гіпноз, пояснює З. Фройд, – це ніщо інше, як форма любові. У коханні індивід повністю заміщає своє «Я» – «Я-ідеалом»¹⁶. Таким чином пояснюється покірність, оскільки майже відсутня критика до об'єкта любові. Отже, якщо йдеться про масового індивіда, то його поведінку можна порівняти з поведінкою людини, яка або сильно закохана, або яка знаходиться під дією гіпнозу.

За З. Фройдом, індивіду перебувати в масі дуже природньо, зокрема він це пояснює через стадний інстинкт. Наприклад, мова – продукт стада, щоб використовувати її для взаєморозуміння між членами та для ідентифікації «своїх»¹⁷.

В контексті стадного інстинкту З. Фройд намагається пояснити природу ідентифікації. Він зазначає, що потреба у ідентифікації виникає через «первісну заздрість»: «Що пізніше проявляється в суспільстві як

---

¹⁴ Freud S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. London : The Hogarth Press Ltd, 1949. P. 42.

¹⁵ Там само. С. 44.

¹⁶ Там само. С. 77.

¹⁷ Там само. С. 84.

корпоративний дух і т. д., ніяким чином не заперечує походження його з первісної заздрості. Ніхто не повинен зазіхати на висування, кожен повинен дорівнювати іншому і володіти майном. Соціальна справедливість означає, відмову багато в чому собі, щоб і іншим треба було собі в цьому відмовляти, або щоб вони не могли б на це пред'явити права. Ця вимога рівності є корінням соціальної совісті та почуття обов'язку.»¹⁸. Виходить, що ідентифікація в масі є необхідною для направлення «ворожих» почуттів на позитивний напрямок. Також, можна згадати, що раніше індивід, ідентифікуючи себе із «батьком», водночас відчуває позитивні емоції, але водночас може відчувати «ворожі» почуття, коли ця ідентифікація проявляється у формі відкидання (як згадувалося раніше). Іншими словами, він намагається замістити собою об'єкт ідентифікації, але якщо це неможливо, то для задоволення своїх потреб власного «Я» він намагається це зробити в іншому «місці» та з такими ж самими індивідами. Якщо йдеться про маси, то індивід головним чином ідентифікує себе із тими, хто так само як і він має однаковий «Я-ідеал» – який виступає як «справедлива» угода, що дозволяє урівнювати масових індивідів. Додаючи про стадний інстинкт, у своїй праці «Тотем і табу» З. Фройд розкриває поняття табу, що є системою заборон¹⁹. Власне кажучи, система табу сприяла формуванню культури та еволюційному розвитку, оскільки індивіди шукали можливості співпраці для задоволення своїх потреб.

Зигмунд Фройд також додає ще один важливий аспект ідентифікації. Індивід може мати декілька «ідентифікацій»: «Кожна окрема людина є частиною різноманітних мас, вона з різних сторін пов'язаний із

---

¹⁸ Freud S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. London : The Hogarth Press Ltd, 1949.. P. 87-88.

¹⁹ Freud S. Totem and Taboo. Routledge, 2001. P. 40-41.

ідентифікацією і створив своє «Я-ідеал» на основі різних зразків»²⁰. Прикладами, які є індивідом учасниками різних «масових душ», З. Фройд наводить «раси» (або народи), «класи», «церкву», «державність» і так далі²¹. Чим вище ступінь складової частки різних «ідентифікацій», тим вища ступінь оригінальності індивіда. Питання полягає в тому, наскільки індивід заміщає своє «Я» об'єктом «Я-ідеал». Якщо своє «Я» ще зберігає свої «нарцистичні» функції, і таким чином володіє «лібідінозною» свободою, то індивід віддаляється від свого «Я-ідеалу» або вождя, як пояснює З. Фройд²².

Підсумовуючи, робота З. Фройда в області масової психології є важливою для розуміння природи ідентифікації індивіда з точки зору психоаналізу. Предметом мого дослідження є не масове суспільство, а колективна ідентичність. Результати З. Фройда допомогли зрозуміти процес ідентифікації індивіда у масовому суспільстві. Властивості ідентифікації «масового» суспільства можуть мати такі самі колективи, що не є «масовими». Наприклад, питання «вождя», яке ставить З. Фройд, є ключовою ознакою для масового суспільства. Проте не кожному колективі притаманний «вождизм». Також, якщо підемо далі, наприклад, за Юнгом, то не тільки сексуальні інстинкти керують несвідомим. Тобто якщо брати індивіда в колективі, то певний «Я-ідеал» може формуватися не тільки через ерос до «вождя». «Вождь» – це умова масового суспільства, але процес ідентифікації відбувається не тільки в масовому індивіді. Щоб виділити ці дві умови, коли індивід має колективну ідентичність, але не

---

²⁰ Freud S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. London : The Hogarth Press Ltd, 1949. P. 101.

²¹ Там само. С. 101.

²² Там само. С. 102.

обов'язково масову, треба звернутися до кількох теоретичних основ психології мас.

В теорію масового суспільства значний внесок зробила Ганна Арендт (Hannah Arendt) в контексті розвитку тоталітаризму в ХХ столітті. Однією з характеристик маси Г. Арендт вказує байдужість до політичного життя²³. Г. Арендт розрізняє натовп від маси, вважаючи натовп тим, що було характерним до ХХ століття, коли існували класи, і домінуючий клас буржуазії²⁴. У свою чергу, масове суспільство ХХ століття характеризується безкласовістю. Подібність між масою та натовпом можна навести слабкість соціальних зв'язків між індивідами та відсутність чіткого політичного представництва²⁵. На думку Арендт, натовп унаслідок норми та життєві установки панівного класу, коли маса є віддзеркаленням всього суспільства незалежно від соціального статусу²⁶. Спільним між натовпом та масою можна виділити лише одне — існування певного «ідеалу» або «ідеї», які захоплюють свідомість людей у натовпі чи масі. Проте коли зникає соціальний статус, а разом із ним і класи, утворюється масове суспільство, яке захоплено однією домінуючою ідеєю для всіх, незалежно від того, представниками якого класу вони були раніше. Як зауважує Арендт, це була єдність у переконанні, що будь-які представники влади є шахраями²⁷.

Так сталося, що якщо раніше існував панівний клас і умовний натовп, який бажав його знести, то в масах ХХ століття, єдність полягала в відношенні до будь-якого представника влади і спільному переконанні у

---

²³ Арендт Г. Джерела тоталітаризму. Київ : Дух і літера, 2002. С. 361.

²⁴ Там само. С. 363.

²⁵ Там само. С. 364.

²⁶ Там само. С. 364.

²⁷ Там само. С. 364.

розчаруванні владою взагалі. Це спільне можна помітити за З. Фройдом у його психології мас, коли він писав, що справжні масові індивіди скріплюються спільним відношенням до того чи іншого об'єкту «Я-ідеал». Спочатку це було розчаруванням або, як писав З. Фройд, фактором «усунення» – відкидання недостойного. Пізніше з'явиться «вождь», який зміг відобразити почуття масового індивіда стосовно розчарувань. Отже, маса ХХ століття руйнувала класи як такі. Г. Арендт зазначає, що масовий індивід був відсторонений від щоденних турбот, його розум був заповнений лише ідеологічними ідеями²⁸. Таким чином, відношення до об'єкту «ідеалу» масового індивіда ХХ століття стало спільним відношенням для всіх, незалежно від їхнього минулого класу. Цей ідеал існував поза класовими межами.

Постає проблема щодо питання «єдності», оскільки властивістю масового суспільства є відсутність соціальної структури. Індивід в масах почує себе все одно відстороненим від соціального життя, тому що його «Я» зайняв повністю об'єкт «Я-ідеал». В суспільстві він реалізовує лише функцію по відношенню до «Я-ідеалу», все інше ніяк не пов'язує його з іншими індивідами.

Ідея З. Фрейда про те, що індивід може бути одночасно частиною декількох мас, не співвідноситься із теорію масового суспільства в контексті тоталітарних режимів. Оскільки явною характеристикою мас ХХ століття є безкласовість, доречніше стверджувати, що індивід може бути учасником декількох «спільнот», а масовість індивіда визначається саме спільним відношенням до ідеї (умови рівності), незалежно від його представництва у тій чи іншій спільноті. Якщо взяти, наприклад, СРСР, то

---

²⁸ Арендт Г. Джерела тоталітаризму. Київ : Дух і літера, 2002. С. 365.

роль вождя відігравав лише Генеральний секретар ЦК, роль церкви - лише комуністична партія, а державна ідеологія - лише комунізм. Хоча і ті, хто вважав себе тим чи іншим представником національної спільноти, наприклад, росіянином чи грузином, належали лише до однієї маси через віру у єдиний ідеал для всіх. Таким чином, це дає важливе розрізнення між масами та іншими формами колективу, які не можна вважати за маси. Проте в обох випадках йдеться про становлення колективу, для якого процес ідентифікації відіграє важливу роль.

Якщо З. Фройд відомий тим, що виявив взагалі несвідоме, то Карл Густав Юнг (Carl Gustav Jung) вивів поняття «колективного несвідомого» в психіці людини. Головна відмінність в тому, що колективне несвідоме знаходиться поза межами особистісного досвіду²⁹. Далі за визначенням Юнга: «... змісти колективного позасвідомого ніколи не перебували у свідомості й ніколи, отже, не були набуті індивідуально, а є зобов'язаними своєю наявністю винятково успадкуванню.»³⁰. Отже, що робить К. Г. Юнг, так те, що він ставить в структуру психіки людини підсвідомі аспекти, які не пов'язані із сексуальним інстинктами, які визначають людську діяльність за З. Фройдом. Він не заперечує, що вони мають місце бути, проте це є радше результат інших інстинктів, які є значно глибшими. Юнг вважає, наприклад, що оскільки проєкція є позасвідомим феноменом, то образ батьків – найменше, що може бути спроектованим, оскільки цей образ є занадто усвідомлений³¹. За образом батьків для дитини стоїть інший «прообраз», який є схожим до фантазій.

---

²⁹ Юнг К. Г. Архетипи і позасвідоме. Київ : Укр.письменник, 2014. С. 131.

³⁰ Там само. С. 131.

³¹ Там само. С. 150.

Підсвідома поведінка людини формується з колективних уявлень, які складаються з архетипів, з'ясовує К. Г. Юнг. Визначення архетипу: «“Архетип” – це не що інше, як наявний уже в Античності вираз, синонімічний “ідеї” у платонівському сенсі. Наприклад, коли в “Corpus Hermeticum”, що належить до III століття, Бог позначається як “архетипне світло”, то тим самим висловлюється думка, що він є “прообраз” усякого світла, який передіснує і надстоїть над феноменом “світла”.»³². Тобто, наприклад, уявлення про материнство або батьківство визначають не тільки стосунки із матір'ю чи батьком, що є частиною усвідомленого досвіду, а «прообраз» цього феномену, що визначає ці стосунки. *«Як і кожен інший архетип, архетип матері має воістину неймовірну безліч аспектів. Згадаю тільки деякі типові форми: це мати чи бабуся конкретної людини, хрещена мати або свекруха й теща, яка-небудь жінка, з якою людина перебуває в певних стосунках, а також мамка-году-вальниця і нянька; це може бути родоначальниця чи біла жінка – у вищому, переносному значенні богиня, особливо Божя Матір, Діва (як помолоділа мати, наприклад Деметра і Кора), Софія (як мати-кохана, щось на зразок Кібели – Аттіс, або як дочка-кохана - як помолоділа мати); мета пристрасного вибавлення (Рай, Царство Боже, Небесний Єрусалим); у ширшому значенні – церква, університет, місто, країна, небо, Земля, ліс, море і стояча вода; матерія, геєна, Місяць; у вузькому значенні – як місце народження або походження - рілля, сади, скеля, печера, дерево, джерело, глибока криниця, купіль, квітка як посудина (троянда чи дотос); як зачароване коло (мандала у вигляді падми) або як тип Согни Сорія; у найвузьшому значенні – матка, всяка порожниста форма (наприклад, гайка), йоні, хлібна піч, казанок; із*

---

³² Юнг К. Г. Архетипи і позасвідоме. Київ : Укр.письменник, 2014. С. 165.

тварин – корова, заєць і взагалі тварини-помічники.» – наводить приклади архетипу матері К. Г. Юнг³³. Проте слід зазначити важливе зауваження К.Г. Юнга, що «образ» виражає не тільки форму діяльності людини, а й типову ситуацію, яка запускає цю діяльність³⁴.

Коли З. Фройд визначає поведінку масового індивіда, він фокусується на двох типах зв'язків між індивідами: любовних, а також ідентифікації з спільним об'єктом - ідеалом. На його думку, роль цього об'єкту має відігравати «вождь», почуття до якого формуються через призму первинних інстинктів, які були зазначені вище. Таким чином, ідеалом має бути обов'язково людина «ідей», а не самі «ідеї». Хоча, якщо дивитися через призму колективного несвідомого за К. Г. Юнгом, «вождь» лише стає носієм певних образів - ідей, прообразами яких є архетипи. Інакше кажучи, не індивіди формують образ «вождя», а колективні уявлення формують образ про «вождя» у індивіда. В такому випадку, колективне уявлення, яке формується через архетипи, визначають поведінку індивіда. Ба більше, процес ідентифікації індивіда відбувається за колективними уявленнями.

Важливо додати, що сама природа «архетипу» не може бути уявленою. К. Г. Юнг зазначає, що не слід змішувати поняття «архетипу» з «архетипними уявленнями»³⁵. Архетип належить невидимій частині психіки. Таким чином, природа архетипу є трансцендентною, вказує він³⁶.

К. Г. Юнг стверджує, що релігійність є невід'ємною частиною людського «Я». До релігійності він зараховує усі колективні уявлення³⁷. Але, релігійність в даному значенні не визначається типом релігії, а

---

³³ Юнг К. Г. Архетипи і позасвідоме. Київ : Укр.письменник, 2014. С. 171.

³⁴ Там само. С. 169.

³⁵ Там само. С. 58.

³⁶ Там само. С. 59.

³⁷ Там само. С. 152.

виражає сутність людини: «те, про що оповідає історія релігії, а також усе те, що римується на “ізм”»³⁸. Тобто, існування певного домінуючого колективного уявлення про світ ідей, таких як: «матеріалізм, атеїзм, комунізм, соціалізм, лібералізм, інтелектуалізм, екзистенціалізм, тощо», – наводить К. Г. Юнг³⁹. Таким чином, архетип релігійних уявлень є одним найдавніших людських інстинктів.

Мірча Еліаде (Mircea Eliade), румунський філософ та дослідник релігій та міфів, також доводить, що абсолютно нерелігійні люди є дуже рідкісним явищем, навіть у сучасності. Навіть якщо взяти умову, що людина ідентифікує себе як «невіруючу», її життя все одно супроводжується безліччю обрядів, які мають релігійне походження: «Сучасна людина, яка відчуває і оголошує себе невіруючою, має у собі всю приховану міфологію, а також безліч обрядів, які деградували. Як вже було зазначено, святкування Нового Року або переїзд у новий будинок, навіть якщо вони мають світський характер, містять структуру обряду оновлення. Те саме стосується свят, пов'язаних із весіллям, народженням дитини, отриманням нової посади, виходом на новий рівень соціальної ієрархії і таке інше.»⁴⁰. Згідно М. Еліаде, головна функція міфу – відобразити зразкові моделі усіх обрядів людської діяльності, наприклад, харчування, статевих відносин, роботи, виховання тощо, що імітує зразкові діяння богів⁴¹. Але, міф також відображає звичайну фізіологічну функцію і культурні елементи в суспільстві⁴².

---

³⁸ Юнг К. Г. Архетипи і позасвідоме. Київ : Укр.письменник, 2014. С. 152.

³⁹ Там само. С. 152.

⁴⁰ Eliade M., R. Trask W. The Sacred and The Profane: The Nature of Religion. Harcourt Brace Jovanovich, 1987. P. 205.

⁴¹ Там само. С. 98.

⁴² Там само. С. 98.

Про колективне несвідоме також писав Еріх Фромм (Erich Fromm), представник «Франкфуртської школи». Теорія «несвідомого» Е. Фромма відрізняється від теорії К. Г. Юнга. Відмінність полягає в тому, що Е. Фромм виражає «несвідоме» не через сутність (наприклад, у Юнга сутність «несвідомого» – «релігійні» уявлення, які мають історичний розвиток, і передаються через спадкування), а через його функцію. Функція «несвідомого» є витіснення почуття страху, причини якого індивід неспроможній усвідомити⁴³.

Коли Е. Фромм розглядає поняття колективного несвідомого, він спирається на двох теоретиків: З. Фрейда – психоаналіз та Карла Маркса – сутність людини. Він поєднує підхід З. Фрейда, де шлях до свідомості лежить через усвідомлення «несвідомих інстинктів», з ідеєю Маркса про те, що буття визначає свідомість. Тобто, соціальна структура, наприклад, класове суспільство або безкласове, визначає свідомість. Головна проблема в тому, що в обох теоретиків Е. Фромм знаходить місце «відчуження» людини. За З. Фрейдом, відчуження відбувається через те, що інстинкти мають владу над людиною, які вона не контролює. За Марксом, відчуження відбувається у класовому суспільстві, яке заважає індивідуальному розвитку справжньої природної сутності людини.

Що ж таке колективне несвідоме за Е. Фроммом? Е. Фромм визначає колективне несвідоме як те, що знаходиться поза свідомістю через структуру суспільства та створених від нього образів, почуттів та думок⁴⁴. Він вважає, що свідомістю людини керує страх, що є інстинктом (несвідомим), і замість того, щоб усвідомлювати, індивід намагається його

---

⁴³ Fromm E. *Beyond the Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud*. Bloomsbury Academic, 2017. P. 66.

⁴⁴ Там само. С. 88.

раціоналізувати, і раціоналізує його у вигляді, що залишається для нього частиною свідомості через суспільство. Е. Фромм називає «остракізм» як один із найбільших страхів людини⁴⁵. Боязнь залишитись відстороненим від інших, знаходитись в ізоляції, спонукає людину відчужуватись від самого себе, на користь того, що є загальноприйнятим в суспільстві. «Те, що людина вважає правильним, дійсним, здоровим – це прийнятні в даному суспільстві кліше, і все, що не підпадає під ці кліше, виключається із свідомості і залишається несвідомим»⁴⁶. Важливе зауваження Е. Фромма про те, що колективне несвідоме неможливо узагальнити для всього людства, оскільки його наповнення залежить від кожної окремої культури⁴⁷.

Також Е. Фромм пише про таке поняття як «соціальний характер», яке можна спробувати підвести до поняття «ідентичності». Знову ж таки, Е. Фромм виводить це поняття з індивідуального рівня, розглядаючи спочатку «характер» людини з точки зору психоаналізу З. Фрейда. Характер, на думку Е. Фромма, не піддається раціоналізації⁴⁸. Він вказує на результати З. Фрейда, який вивів динамічну природу характеру. Неможливо пояснити характер індивіда лише поведінкою. Ба більше, індивід може думати одне, а робити зовсім інше. Тому, коли йдеться про характер, увагу слід зосереджувати на мотивації індивіда. В цілому, людина здатна раціоналізувати свою поведінку. Пояснювати свій вибір, виходячи із своїх дійсних бажань. Раціоналізація – це спроба відповідати совісті через неспроможність зізнатися у своїх дійсних бажаннях, які керуються

---

⁴⁵ Fromm E. *Beyond the Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud*. Bloomsbury Academic, 2017. P. 87.

⁴⁶ Там само. С. 87.

⁴⁷ Там само. С. 79. С. 88.

⁴⁸ Там само. С. 53.

інстинктами. Саме це робить сучасну людину культурною, цивілізаційною. Така модель допомагає не експлуатувати інших людей, жертвувати своїми інтересами заради колективних цілей, відповідати нормам суспільства. Е. Фромм надає визначення індивідуальному характеру: «Характер – це еквівалент втраченої людиною інстинктивної детермінації тварини. Людина діє та думає відповідно своєму характеру, і саме тому характер – це доля, як стверджував Геракліт.»⁴⁹.

Е. Фромм пояснює соціальний характер наступним чином: «Проблема структури характеру за своїм значенням виходить далеко за рамки окремого індивіда, якщо тільки вдасться продемонструвати, що нації, суспільні єдності або класи в даному суспільстві мають специфічну для себе структуру характеру, хоча індивіди мають відмінності між собою по багатьом показникам, чия структура характеру зовсім не підпадає під широкий приклад, спільний для групи в цілому. Цей типовий для суспільства характер я назвав “соціальним характером”»⁵⁰. І продовжує: «За допомогою цього поняття, я визначаю ядро структури характеру, властивості більшості, які є представниками певної культури, на протигагу індивідуальному характеру, за допомогою якого люди, які належать до однієї тією ж самої культури, відрізняються один від одного»⁵¹. Функція соціального характеру полягає в наступному: «організувати енергію членів суспільства таким способом, щоб при виборі способу поведінки, індивідам не довелось робити це свідомо, а для того, щоб слідувати соціально

---

⁴⁹ Fromm E. Beyond the Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud. Bloomsbury Academic, 2017. P. 53.

⁵⁰ Там само. С. 55.

⁵¹ Там само. С. 55.

показовому зразку, щоб у індивідах виникало бажання так діяти, при цьому, втілюючи своє задоволення, діючи у відповідних рамках культури.»⁵².

У соціальний характер входить психічна структура колективного несвідомого, яку я розглянув вище, але, так само, й соціально-економічний базис. Соціально-економічний базис є результатом історії, який виник внаслідок розвитку інститутів, мистецтва, релігії та філософії⁵³. Те, що відноситься до психо, Е. Фромм визначає як ідеї та ідеали (далі – колективне несвідоме)⁵⁴. Якщо фіналізувати, то соціальний характер – це проміжне ядро між соціально-економічною структурою і панівними в суспільстві ідеями та ідеалами⁵⁵.

Завершуючи цей підрозділ, необхідно вказати, що психічна структура людини дуже складна та загадкова. Одразу із народженням на людину впливають ті процеси, які можна окреслити як колективно несвідомі. Людина стає одразу частиною суспільства ще до того моменту, коли вона змогла встановити прямі соціальні зв'язки зі зовнішнім світом. Неможливо від'єднати індивідуальну ідентичність від колективної, як і колективну від ідентичностей індивідів. В контексті колективної ідентичності, важливо було знайти спільні риси, але не за суттю, а відносно процесу або функції.

Отже, психологія та масова психологія дала змогу зазирнути у процес становлення індивідів. Зокрема, зрозуміти, чим керуються у своєму ставленні індивіди щодо інших. Після цієї частини, необхідно вже перейти до розгляду безпосередньо структури колективної ідентичності.

---

⁵² Fromm E. *Beyond the Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud*. Bloomsbury Academic, 2017. P. 56.

⁵³ Там само. С. 51.

⁵⁴ Там само. С. 57-58.

⁵⁵ Там само. С. 61.

1.2. Особливості структури колективної ідентичності.

Німецький філософ Вітторіо Гьозле (Vittorio Hösle) у своїй статті «Криза індивідуальної та колективної ідентичності» визначив головні елементи колективної ідентичності. Він встановлює паралель між структурою колективної та індивідуальної ідентичностей. Наприклад, він стверджує, що один із основних елементів індивідуальної ідентичності є «Тіло», яке у колективній формі виступає як «Соціальний інститут». Також важливою характеристикою є «Пам'ять», завдяки якій ідентичність має функцію збереження, що для колективу є «Колективна пам'ять»⁵⁶. Окрім цього, В. Гьозле виводить «Принцип породжуючого розвитку», коли свідомість обирає із зовнішнього світу лише ту інформацію, яка сприяє розвитку індивіда⁵⁷.

Важливо зазначити, що важливу роль у формуванні ідентичності відіграють інші індивіди або групи (ідентичності). Це те, що формується у індивіда як «Соціальне Я». Індивідуальність формується з усвідомлення, розрізнення себе та інших: «...індивід може бути ідентичним собі тільки в тому разі, якщо він відрізняється від інших»⁵⁸. Водночас В. Гьозле зазначає про важливість здатності відчувати споріднений зв'язок з іншими: «В той час, бути індивідом – це очікувати визнання себе зі сторони інших людей, що ставить перед собою наявність спільних інтересів та цінностей»⁵⁹.

За допомогою становлення ідентичності, індивіди мають здатність оцінювати з ким їм єднатися, а кого навіть визначити «ворогами». Для

---

⁵⁶ Hösle V. Crisis of individual and collective identity [in Russian]. M.: Questions of philosophy. 1995. No. 10. P. 112–123.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само.

усвідомлення унікальності своєї групи важливо відрізнитися від інших груп.

Разом із «Соціальним інститутом», «Коллективною пам'яттю» та сформованим «Я-Соціальне», існує ще «Культура», яка відіграє роль «Принципу породжуючого розвитку» у колективній ідентичності. В. Гьозле стверджує, що індивіди залежать від соціальних інститутів так само, як соціальні інститути від індивідів⁶⁰. Уточнюючи, індивіди залежать від логіки культури до якої вони належать. Що стосується «Пам'яті», то як і «Тіло», соціальні інститути конституюються з його міфічними та історичними традиціями, значимість яких розповсюджується і на минуле, і на майбутнє. Культура складається із системи образів, цінностей, символів, які мають відображати світ. Так само, соціальні інститути мають відрізнитися від інших, тому вони складають образ «самого себе», і нормативний образ.

(Мал. 1. Структура колективної ідентичності)

---

⁶⁰ Höhle V. Crisis of individual and collective identity [in Russian]. M.: Questions of philosophy. 1995. No. 10. P. 112–123.

Головна функція соціальних інститутів полягає в тому, щоб утримати тих індивідів, які відчують симпатію до них. Інститут, так само як й індивід, може вступати у конкуренцію з іншими. Прикладами В. Гьозле наводить державу та церкву⁶¹.

Варто, до речі, розрізнити інститути – що, по суті, є соціальними організаціями, та інституції – що мають більше спільне з культурою, а саме, значення символічних, звичаєвих та семіотичних практик і значень, розрізняють М. Кармазіна, О. Шурбована⁶². У своїй роботі я розглядаю соціально-політичні інститути як соціально-політичні організації, які стають відображенням існуючих інституцій, тобто соціально-психічних практик.

Проте існує ще один дуже важливий аспект в структурі ідентичності, про який не можна не згадати. Елеседа Макінтайр (Alasdair Macintyre), філософ відомий своєю працею «Після чеснот: дослідження з питань моралі», розмірковує, яку роль відіграє мораль у індивіда та суспільствах загалом. Е. Макінтайр, проводячи аналіз трансформації моральності, виявив, що «моральність» відповідала типовій окресленій концепції людської самості⁶³. Однак перед цим автор ще робить декілька зауважень щодо встановлення самої концепції самості, яка, на його думку, складається з «оповідання» життя⁶⁴. Тобто певної історії від народження до смерті.

Е. Макінтайр вказує, що «Я» окремих індивідів формують культури, частинами яких є самості інших індивідів. Важливим аспектом є «соціальне

---

⁶¹ Hösle V. Crisis of individual and collective identity [in Russian]. M.: Questions of philosophy. 1995. No. 10. P. 112–123.

⁶² Кармазіна М., Шурбована О. „Інститут” та „інституція”: проблема розрізнення понять. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 17.

⁶³ Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі. Київ : Дух і Літера, 2002. С. 304.

⁶⁴ Там само. С. 304.

оточення», яке може виражатися у соціальних інститутах або практиках⁶⁵. Вони зазвичай мають свою історію. До речі, індивід може перебувати одночасно у декількох соціальних оточеннях⁶⁶. Для розуміння реальних намірів та цілей людини, визначення намірів її поведінки, потрібно мати розуміння «соціального оточення», а точніше його історії. Інакше, як стверджує Е. Макінтайр, ми не зможемо пояснити поведінку, зрозуміти дії, наприклад, якщо ми потрапили в чужу культуру або спільноту в межах нашої власної культури, так само як і з людьми, які мають психози та неврози⁶⁷. Тобто важливий контекст за кожною дією, за якою обов'язково має бути «суб'єкт» або в іншому випадку це не можна буде вважати за «розумні дії».

Е. Макінтайр формулює свою головну тезу наступним чином: «людина в своїх діях і практиці, так само, як і в своїй уяві, є за власною сутністю твариною, що оповідає історії. Не за сутністю, а завдяки своїй історії, вона стає розповідачем історій, що претендують на правдивість. Проте ключове питання для людей - це не питання їхнього авторства; на запитання «Що я маю робити?» я можу відповісти тільки тоді, коли попередньо з'ясую для себе, в якій історії (історіях) я виявляюся задіяним. Коли ми входимо до людської спільноти, початкові ролі вже підготовлені для нас, нас залучають до цих ролей і ми мусимо усвідомити, що це за ролі, аби розуміти реакції інших на нас і самим адекватно реагувати на їхні звернення.»⁶⁸. Ця теза ще раз наводить на те, яку роль відіграє оточення у поведінці людини і на формування власного «Я». Наміри та цілі формуються від взаємин один з

---

⁶⁵ Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі. Київ : Дух і Літера, 2002. С. 305.

⁶⁶ Там само. С. 315.

⁶⁷ Там само. С. 310.

⁶⁸ Там само. С. 319.

одним, і в якому місці знаходиться індивід у наративі історії. Як зауважує Е. Макінтайр, теперішнє не існує без образу майбутнього⁶⁹.

Е. Макінтайр безпосередньо переходить до особистісної ідентичності. Його «нарративна концепція» передбачає, що ідентичність складається з наступних аспектів: 1) «Я» визначається тим, як його сприймають інші у процесі життя, і 2) «Я» є суб'єктом власної історії, яка є особистою та має лише особистий, унікальний сенс⁷⁰. Більше того, він вважає, що людина є одночасно учасником інших нарративних історій, тобто вона належить одночасно до історії інших людей. Він також наводить важливу характеристику, що концепція нарративу та особистісна ідентичність пов'язані спільними елементами, які об'єднуються логічними ланцюжками розумності. Тобто кожен суб'єкт дії може бути поясненим і осмисленим перед тим, як дія виконується.

Відповідаючи на питання, що забезпечує єдність індивідуального людського життя, Е. Макінтайр відповідає: життя людини стає єдиним завдяки єдності, що втілюється в її нарративі⁷¹. Уточнюючи, він називає це «нарративним пошуком». Нарративний пошук здійснюється через пошук сенсу у житті, визначення того, чого людина прагне. Наприклад, концепція єдиного блага для людини служить орієнтиром у цьому пошуку. Саме це дозволяє систематизувати розуміння мети та сутності чеснот, зауважує Е. Макінтайр⁷². Чесноти, продовжує він, необхідні як риси, що втілюють практики блага, так і процес пошуку цих благ⁷³. Вони слугують орієнтиром для визначення, що є «добрим життям». Щоб їх усвідомити, потрібно

---

⁶⁹ Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі. Київ : Дух і Літера, 2002. С. 318.

⁷⁰ Там само. С. 321.

⁷¹ Там само. С. 323.

⁷² Там само. С. 324.

⁷³ Там само. С. 324.

пройти шлях на якому трапляється небезпека, злість, спокуса і т. д., що неодмінно стають частиною пошукового шляху, зауважує Е. Макінтайр⁷⁴.

Переходячи до визначення чеснот, можна сказати, що це є результатом, насамперед, життєвих обставин, які визначають, що є «добрим життям». Давши приклад, Е. Макінтайр вказує, що добре для життя афінського мешканця п'ятого століття не може збігатися з життям середньовічного фермера⁷⁵. Крім того, він додає, що значимим є той факт, що люди є носіями «соціальної ідентичності». Відповідно, благо є тим, що не суперечить ролям, на визначення яких впливають життєві обставини та соціальне оточення. Що означає бути батьком, мешканцем міста або громадянином? Цей перелік є тим, що ще може бути визначений як «соціальні ролі». Е. Макінтайр наводить: «Обставини мого життя зумовлюють мою моральну особність»⁷⁶.

Головна теза Е. Макінтайра полягає в тому, що ідентичність не може бути відірвана від історії. Виходячи із цього, соціальна ідентичність не може знаходитись поза контекстом історії та відповідальності за неї. Відірвати історію від ідентичності – це як позбутися моралі. Оскільки, як зазначено вище, без усвідомлення того, що є добром і що є злом поза контекстом минулого, коли ми, одночасно, стаємо учасниками цього нарративу, є неможливим. Контекст завжди важливий. Е. Макінтайр зазначає: «Отже, я сам значною мірою – це те, що я успадковую, і моє специфічне минуле постійно присутнє в моєму теперішньому. Я – частка історії, і я незалежно від того, подобається це мені, чи ні, визнаю я це, чи ні – спадкоємиць і носій традиції.»⁷⁷. В цьому контексті виникають традиції,

---

⁷⁴ Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі. Київ : Дух і Літера, 2002. С. 324.

⁷⁵ Там само. С. 325.

⁷⁶ Там само. С. 325.

⁷⁷ Там само. С. 327.

які слугують орієнтиром для досягнення блага, а втіленням його стають моральні практики. Згідно Е. Макінтайра, традиції підтримують зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім. У свою чергу, для підтримки традицій необхідно володіти чеснотами. Насамкінець, Е. Макінтайр зазначає щодо об'єктивності блага: «Передумовою цієї об'єктивності, звичайно, те, що ми можемо розуміти поняття «блага для Х» та споріднені поняття у термінах деякої концепції єдності життя Х. Що є кращим, а що гіршим для Х, залежить від характеру того придатного для розуміння нарративу, що й забезпечує для життя Х його єдність. Не дивно, що саме відсутність такої об'єднуючої концепції людського життя лежить в основі»⁷⁸.

Отже, по-перше, важливою складовою колективної ідентичності є сукупність індивідуальних ідентичностей, що дає змогу усвідомлювати «Своїх» та «Чужих». Тобто «Я» формується через «Вони». Також у колективній ідентичності присутні такі речі, як колективна пам'ять та нарратив історії пережитого колективного досвіду, на що вказували В. Гьозле і Е. Макінтайр. Крім того, Е. Макінтайр виділив чесноти та традиції як складові, які важливі для формування колективної ідентичності, які є наслідком історії, але водночас слугують орієнтиром на майбутнє.

---

⁷⁸ Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі. Київ : Дух і Літера, 2002. С. 332.

1.3. Етнічно-культурні чинники національної ідентичності.

У контексті етнокультурних елементів ідентичності можна звернутися до концепції філософа Густава Шпета (Gustav Speth, 1879-1937). Г. Шпет цікавий передусім своєю працею «Введення в етнопсихологію», яку можна віднести до області колективної психології. У даній роботі автор розглядав етнопсихологію як науку, яка вивчає колективний «дух», а колективом виступає «народ»⁷⁹. Як я вказував на початку, неможливо дослідити колективне явище без розгляду індивідуальних аспектів. Так само Г. Шпет акцентував увагу на тому, що етнопсихологія є необхідною для виходу за межі індивідуальних характеристик. З його поглядів, психологія вивчає «дух» індивіда, тоді як етнопсихологія призначена для вивчення «духу» народів⁸⁰. Г. Шпет спирається ще на праці своїх колег з етнопсихології того часу, таких як В. Вундт, Г. Пауел, М. Лацаруса та Г. Штейнталь. Автор конкретизує предмет дослідження етнопсихології, проте предмет розглядається з точки зору політології. Тому результати праці Г. Шпета можна використовувати як доповнення та розширення можливостей для політолога.

Отже, розглядаючи поняття «духу» народу, Г. Шпет вказує, що дух – це не «механіка представлень», а сукупність вольових актів, а також такі акти, наслідком яких стають такі речі як мова, міфи, норми⁸¹. Говорячи про мову, Шпет вказує: «ми в повсякденному житті використовуємо її, наприклад, у газетах, щоб описати війну, політичну боротьбу, успіхи інновацій, розпад

---

⁷⁹ Shpet G. Introduction to ethnic psychology [in Russian]. St. Petersburg: P.E.T, 1996. P. 19.

⁸⁰ Там само. С. 38.

⁸¹ Там само. С. 48.

культури та багато іншого» – це лише знаки, які передають досвід⁸². До духу входять «колективні переживання», які є наслідком різних епох та історії. Це те, що прослідковується і у В. Гьозле щодо колективної пам'яті, і у Е. Макінтайра щодо нарративу історії як складової ідентичності. На початку Г. Шпет робить важливе зауваження, що у визначенні духу істотним є те, що взаємодія індивідів є результатом утворення колективного духу⁸³.

Г. Шпет кристалізує далі поняття «дух», визначаючи його як «образ» поведінки, який складається з багатьох елементів, у тому числі з історії, переживань і т. д.⁸⁴. Таким чином, коли йдеться про «дух народу», це певне уявлення, представлення про його поведінку. «Дух народу» – власне, те, що Г. Шпет визначає предметом етнопсихології. Він зазначає, що «дух народу» складається з історичних, соціальних та етнічних елементів⁸⁵. Проте задача етнопсихології за своєю сутністю соціальна. Проте хибно вважати, що предметом речей, які є суто описовими, такі як, наприклад, притаманні колективному духу мова, міфи, порядки, релігія, мистецтво, наука, професія є лише знаками. Потрібно не лише розшифрувати їх значення, а й розуміти їх сенс існування⁸⁶. Все це збирається у загальний образ про представлення одного народу його поведінку.

До речі, також важливо надати тлумачення Г. Шпетом поняття «народ», оскільки назва його праці може створити хибне уявлення про те, що це про якісь нормативні уявлення «народу», які пов'язані з генетикою. Г. Шпет розглядає поняття «народ» дуже дотичним до поняття громадянської нації.

---

⁸² Shpet G. Introduction to ethnic psychology [in Russian]. St. Petersburg: P.E.T, 1996. P. 81.

⁸³ Там само. С. 25.

⁸⁴ Там само. С. 86.

⁸⁵ Там само. С. 83.

⁸⁶ Там само. С. 62.

Поняття «народ», вказує Г. Шпет, знаходиться на суб'єктивній думці самих членів народу про себе, про свою схожість та належність⁸⁷. Тобто людина сама визначає для себе до якого народу вона належить. Але якщо розглядати народ з точки зору дослідника, то для нього він є об'єктивним явищем. Проте не можна вченому не враховувати те, чому кожна окрема людина сама визначає для себе «народ». Тобто увага спрямована на причини, на контекст, чому саме так, які мотиви, які знаходяться на суб'єктивних мотивах індивіда.

Отже, ми вже визначили, що такі елементи, як мова, міфи, норми, стають предметом дослідження при вивченні колективної групи такої як народ. Але Г. Шпет надає важливе уточнення щодо не просто опису колективної групи, умовно, визначення мови, дослідження її історії, адже це завдання здебільшого історії. Якщо брати мову як предмет дослідження колективної групи, то можна поставити дослідницьке питання наступним чином: «... як переживає мова як соціальне явище дане народом в даний момент часу?»⁸⁸. Тобто важливим є ставлення народу до мови, її цінності в контексті історії та подій, що й визначає її роль у колективному дусі. Г. Шпет продовжує, що там, де відбувається «відродження нації», завжди з'являється турбота про свою мову⁸⁹. Прикладами послужила боротьба за свою мову німецького народу у XVIII столітті, а також турбота про свою мову польського народу у XIX столітті, а також українців «свого часу» (на момент написання праці припадає на 1927 рік)⁹⁰.

---

⁸⁷ Shpet G. Introduction to ethnic psychology [in Russian]. St. Petersburg: P.E.T, 1996. P. 35.

⁸⁸ Там само. С. 146.

⁸⁹ Там само. С. 146.

⁹⁰ Там само. С. 146.

Коллективний дух, надає визначення Г. Шпет, є схожістю відомих переживань та дій індивідів⁹¹. Щодо поняття «колективності», Шпет має на увазі поняття «типу», який формується з елементів, ознак, і в найбільшій мірі індивідуалізований як за повнотою ознак, так і за своєю незмінюваністю, що є результатом представлення багатьох індивідів та їх переживань⁹². Соціальні явища, зокрема мова, міф, норми, наука, релігія та будь-який історичний момент, викликають відповідні переживання у індивіда⁹³. Розвиток мови, держави, права, релігії, порядків та інших форм (що Шпет визначає об'єктивними формами духа) виходить за рамки індивідуальної душі⁹⁴. Г. Шпет також звернув увагу на традиції, які він визначає як об'єктивну форму духа. Він стверджував, що кожен член групи несе у собі традиції як складову духовної колективності⁹⁵. Ці традиції варто розглядати як систему духовних сил, які впливають на наші теперішні переживання, враження та реакції. Таким чином, це є ознаками і предметами для дослідження колективної ідентичності, зокрема національної, де колективною групою виступає народ. Г. Шпет вказує, що етнопсихологія як описова психологія вивчає типові колективні переживання⁹⁶.

Г. Шпет підкреслює, що духовне життя колективу та всього людства не підкоряється типовим «законам». На противагу, воно відбувається через діалектичні стрибки, періоди накопичення «духовної енергії», випадкові

---

⁹¹ Shpet G. Introduction to ethnic psychology [in Russian]. St. Petersburg: P.E.T, 1996. P. 100.

⁹² Там само. С. 109.

⁹³ Там само. С. 110.

⁹⁴ Там само. С. 127.

⁹⁵ Там само. С. 140.

⁹⁶ Там само. С. 112.

вибухи, революції тощо⁹⁷. Саме так проявляється «еволюція» духовної діяльності людини.

Політолог та дослідник націоналізму Ентоні Сміт (Anthony Smith) написав працю «Національна ідентичність», в якій розкрив феномен національної ідентичності. Він розглядає поняття національної ідентичності саме з етнічно-культурних позицій. Він виділяє «міф» як складову колективної ідентичності і вказує, що міф «націоналізму» є одним із найдавніших міфів, що супроводжував людство протягом історії⁹⁸. Е. Сміт виділяє дві концепції етнічності: 1) ексклюзивна концепція, яка існує завжди і споконвічно; і 2) ситуативна концепція, яка є більш інклюзивна концепція, в якій належність до етнічної групи — це справа кожного окремого суб'єкту у сприйнятті⁹⁹. Спільним є те, що в обох випадках фокус уваги на історично-культурних атрибутах і одну з провідних ролей відіграє міф. Отже, Сміт визначає етнічну спільноту наступним чином: «1) групова власна назва; 2) міф про спільних предків; 3) спільна історична пам'ять; 4) один або більше диференційних елементів спільної культури; 5) зв'язок із конкретним «рідним краєм»; 6) чуття солідарності у значної частини населення»¹⁰⁰.

Проте цікавим є не те, що Е. Сміт надає описову характеристику етнічним групам, а те, що стосується онтологічних значень, які він надає етнічним групам. Наприклад, у визначенні національної ідентичності він ставить етнос групи як ядро для формування нації. Визначення нації за Е. Смітом: «Нація, як уже сказано, це сукупність людей, що має власну назву, спільну історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, масову

---

⁹⁷ Shpet G. Introduction to ethnic psychology [in Russian]. St. Petersburg: P.E.T, 1996. P. 151.

⁹⁸ Сміт, Ентоні Д. "Національна ідентичність." К.: Основи 224, 1994. С. 29.

⁹⁹ Там само. С. 30.

¹⁰⁰ Там само С. 31.

громадську культуру, однакові економічні й однакові юридичні права для всіх членів.»¹⁰¹. Неможливо з цим не погодитися, якщо йдеться саме про атрибути нації або елементи національної ідентичності, бо найкраща форма організації суспільства наразі – це держава, яка існує у національній формі. Проте якщо виходити з контексту, як Г. Шпет зауважував, поняття народ може мати об'єктивної форми лише для вченого. З урахуванням того моменту, що ставлення до понять «народ» та «нація» є суто суб'єктивним у відношенні індивіда, ми не можемо за нього визначати його етнічну групу.

Підсумовуючи, ми визначили, що у колективній групі у вигляді національної спільноти важливу роль відіграють зокрема міф, історія, колективна пам'ять, тощо. Можна зазначити, що Г. Шпет визначав поняття «дух», яким живе нація. Також, Е. Сміт наводить етнічно-культурні елементи національної ідентичності, проте якщо розглядати чисту концепцію етнічного ядра у будь-якій національній ідентичності, це може викликати конфлікти у великих спільнотах, де співіснують багато культур. Інакше, як виходить, що в одній спільноті співіснують разом різноманітні «колективні духи»? Навіть при наявності прикладів держав, в яких політичну спільноту складають багато різних етнічних груп (наприклад, Канада, США, Швейцарія, тощо), це не означає, що значимість тих атрибутів та явищ, які ми виділяли до цього, нівелюється. Необхідно розібратися у контекстах, коли саме про те ядро, яке зазначає Е. Сміт, наприклад, є релевантним у якому досвіді, а коли навпаки, якщо взяти до уваги інші приклади. Важливо зазначити, що у обох випадках ми маємо справу із суб'єктивним ставленням індивіда до понять «народ» чи «нація».

---

¹⁰¹ Сміт, Ентоні Д. "Національна ідентичність." К.: Основи 224, 1994. С. 50.

1.4. Конституційний патріотизм як форма національної ідентичності.

Юрген Габермас (Jürgen Habermas), німецький філософ, представник франкфуртської школи, присвятив немалу частину робіт темі дослідження національної ідентичності. Зокрема він турбувався цим питанням через стрімкий розвиток мультикультурних суспільств, в яких представлені різні етноси, меншини, і яким чином вони можуть разом співіснувати, утворюючи єдину політичну спільноту.

Концепцію Ю. Габермаса «розумної ідентичності» або «конституційного патріотизму» я розглядав зокрема у своїй минулій бакалаврській роботі «Перспективна формування розумної ідентичності в сучасній Україні»¹⁰². У своїй роботі, я аналізував концепцію Ю. Габермаса політичної нації яка ґрунтується на громадянських принципах. Ядром політичної нації стає не «етнос», а правовий принцип самовизначення народу, що і стає джерелом влади.

Оскільки Ю. Габермас прихильник конституційного патріотизму, який втілює ідею громадянської нації, то він критикує етноцентричне розуміння нації. У минулій роботі я підкреслив важливе зауваження Ю. Габермаса, що стосується стосунків між індивідом та держави. Він вбачає, що у демократичній державі індивід є найвищим пріоритетом у порівнянні із спільнотою, наприклад, нація. Таким чином, Ю. Габермас пропонує інтегрувати суспільство навколо республіканізму, в якому інтеграція відбуватиметься через демократичні процеси або його ідеї комунікативного

---

¹⁰² Литовченко М. Перспективи формування розумної ідентичності в сучасній Україні : Бакалаврська робота. Київ, 2022. С. 23.

дискурсу¹⁰³. Це те, що Габермас називає «конституційним патріотизмом» або «розумною ідентичністю». Що стосується комунікативного дискурсу, то згідно його теорії, через дискурс має бути побудований на основі раціональної логіки, і таким чином народжувати раціональні рішення¹⁰⁴.

Важливо зазначити, що Ю. Габермас не пропонує відмовитись від своєї культурної ідентичності, в тому числі етнічної чи будь-якої іншої. На противагу цього, Ю. Габермас стверджує, що розумна ідентичність посилює індивідуалізацію і побудову космополітичної ідентичності¹⁰⁵. Тобто Габермас залишає питання культури, історії, етнічності на рівень індивіда, що робить неможливим втручання держави в приватне життя¹⁰⁶. Вочевидь, Ю. Габермас пропонує саму таку модель, щоб знизити дискримінаційний фактор моноетнічної ідентичності. Також він турбується питаннями конфліктів, які пов'язані з етнічністю. Треба враховувати контекст, що Ю. Габермас – німець, для якого історія Німеччини та нацизму залишила значний вплив на розвиток його ідеї стосовно «розумної ідентичності».

Відповідаючи на питання здатності інтегрувати суспільство навколо ідеї розумної ідентичності, Ю. Габермас наводить наводить Європейський Союз, в якому, на його думку, саме мультикультурна політика стосовно ідентичностей переважає. Держави-члени Союзу погодились на передачу своєї частини суверенітету політичному союзу на наднаціональний рівень. Але треба нагадати, що проєкт спільної Конституції ЄС досі не реалізований. Була спроба встановити спільну Конституцію, проте у травні

---

¹⁰³ Литовченко М. Перспективи формування розумної ідентичності в сучасній Україні : Бакалаврська робота. Київ, 2022. С. 23–27.

¹⁰⁴ Там само. С. 27.

¹⁰⁵ Там само. С. 28.

¹⁰⁶ Там само. С. 29.

та червні 2005 року референдум щодо проєкту Конституції Європи мав негативний результат у двох ключових країнах-засновницях Співтовариства Франції та Нідерландах¹⁰⁷.

Ю. Габермас розвиває ідею Канта про вічний мир, тому він виходить за національні рамки. Він вбачає можливість побудувати дійсно космополітичну ідентичність, за умови, якщо замість суверенітету національних республік буде визнаний єдиний для всіх космополітичний суверен: «Ідея космополітичного стану є більш амбітною, оскільки переносить позитивізацію громадянських прав і прав людини з національного на міжнародний рівень. Новаторське ядро цієї ідеї лежить внаслідок перетворення міжнародного права як права держав у космополітичне право як право індивідів: тепер вони є суб'єктами права вже не лише як громадяни своїх відповідних держав, а й однаково як члени “космополітичної спільноти під єдиним сувереном”»¹⁰⁸. Водночас сам Ю. Габермас помічає, що народи ще дозріли до «світової» республіки, але він пропонує рішення: 1) встановлення «миролюбних» республік; 2) розширення вільного ринку як умиротворяючу силу, що зробить всі республіки залежними одна від одної; 3) встановлення глобальної суспільної думки, що порушення закону в одному місці, призведе до мобілізації інших¹⁰⁹.

Однак, ці ідеї Габермаса наразі можуть виглядати нереалістичними. На момент, коли Ю. Габермас пропонував свої ідеї, Європа насолоджувалася одним із найдовших періодів миру з часів Другої світової війни. І хоча виникали конфлікти, вони були локальними (переважно у Східній Європі),

---

¹⁰⁷ The historical development of European integration, Fact Sheets on the European Union, P. 17.

¹⁰⁸ Habermas J. L'Occidente diviso. Editori Laterza, 2023. P. 112.

¹⁰⁹ Там само. С. 114.

і спровокованими етнонаціональними факторами. Однак зараз на території України через вторгнення Росії розгортається одна з найбільших воєн з часів Другої світової війни. І це війна, в якій Україна протистоїть державі, у якої один із найбільших потенціалів ядерної зброї у світі. Тому виникає багато питань щодо можливості застосування концепції розумної ідентичності, яку пропонує Ю. Габермас у ситуації, коли виникає потреба, наприклад, консолідувати суспільство під час кризових ситуацій.

Розділ II. Особливості змін національної ідентичності в умовах війни.

Попередньо вже розглядали структуру колективної ідентичності за В. Гьозле, проте залишається не менш важлива частина роботи, що стосується кризи ідентичності. Перед тим, як розглянути кризу ідентичності, і чому вона виникає під час війни, звернемо увагу на етимологічне походження слова «криза». Криза (лат. *crisis*) означає «рішучий поворот», «перелом» від грецької «переломний момент»¹¹⁰. Коли ми розглядаємо кризу якогось явища, ми маємо справу зі станом речей, що становить загрозу для цього явища, і вимагає знаходження негайного рішення, оскільки ми вже стикаємося із наслідками. Так, як було раніше, вже не буде.

Отже, говорячи про кризу ідентичності, В. Гьозле в першу чергу говорить про той стан, коли, наприклад, відбувається відсторонення від самості зі сторони «Я» або іншими словами, коли «Я» відчуває огиду від своєї самості¹¹¹. Криза в колективній ідентичності відбувається тоді, коли зменшується ідентифікація індивідів з колективною реальністю, яку раніше вони підтримували¹¹². В. Гьозле надає перелік, що це може бути відречення від символів, розпад колективної пам'яті, відсторонення від традицій, втрата надії у майбутнє, дисгармонія між описовим і нормативним образом себе, невідповідність уявлення культури про самих себе, і відчуття неповноцінності відносно більше «високих» культур¹¹³. Важливим моментом є те, що криза колективної ідентичності може відбуватись водночас із кризою інститутів, оскільки раніше ми визначили, що як

---

¹¹⁰ Етимологічний словник української мови: третій том (Кора-М). Наук. думка, 1989. С. 91.

¹¹¹ Höhle V. Crisis of individual and collective identity [in Russian]. M.: Questions of philosophy. 1995. No. 10. P. 112–123.

¹¹² Там само.

¹¹³ Там само.

суспільні інститути онтологічно залежать від індивідів, так і навпаки¹¹⁴. Взагалі, коли трапляється якесь потрясіння, тобто подія, яка спричиняє загрозу руйнуванню нормативного образу ідентичності, відбувається криза ідентичності.

Однак В. Гьозле зазначає, що не варто вважати будь-яку кризу ідентичності чисто негативним явищем. Іноді кризу ідентичності можна спрямувати на позитивний напрямок. Наприклад, може відбутися «переродження» ідентичності, що призведе до прогресу. Проте мають бути виконані деякі умови, щоб це було можливим здійснити. В. Гьозле визначає: «Необхідно, щоб “Я” прийняло, що відсторонена самість не є цілком негативною; Визнання “Я”-недоліків самості в позитивному світлі, а саме – переосмислення минулого досвіду, щоб побудувати нову ідентичність, яка не буде заснована на запереченні минулих організацій.»¹¹⁵. Це необхідно для того, щоб можна було дивитись на майбутнє. Тільки проаналізувавши свій досвід, можна збудувати щось «нове». В. Гьозле вказує, що криза ідентичності – це ознака процесу становлення зрілості. Можна привести аналогію, наприклад, з людиною у дорослому світі, яка раптом дізналася, що світ не такий, казали йому батьки у дитинстві¹¹⁶.

Слід перейти до теми війни та її зв'язку з кризою ідентичності. Війна викликає велике потрясіння у суспільстві, бо вона змінює повсякденне життя людини через загрозу втрати, власне, цього життя. Проте не можна порівняти війну із стихійним явищем, оскільки останнє буде природнім явищем, у той час як війна, на жаль – результат діяльності людини.

---

¹¹⁴ Höhle V. Crisis of individual and collective identity [in Russian]. M.: Questions of philosophy. 1995. No. 10. P. 112–123.

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Там само.

Можемо згадати відоме листування між Альбертом Ейнштейном (Albert Einstein) та З. Фройдом, в якому Фройд намагався пояснити причину війни з призми психоаналізу. З. Фройд вказував, що використовувати фізичну силу для задоволення власних потреб є історичним явищем¹¹⁷. Коли людина не може здійснити свої потреби через культурні обмеження, тобто через певні встановлені правила гри, вона вдається до іншої «культури», яку можна вважати як продукт «антикультури». Однак війни переслідують людство протягом всієї історії, і тому вони є продуктом культури. Також необхідно згадати працю З. Фрейда «Тотем і Табу», в якій він розкрив природу культури, що, на його думку, стало наслідком заборон і бажань: «Резюмуючи, табу склалось внаслідок уподібнення йому нав'язливій забороні невротичу: табу є дуже давньою заборонаю, накладеною ззовні (авторитетом) і направленою проти сильних бажань людей. Велике бажання його порушити залишається несвідомим. Люди, які дотримуються табу, мають амбівалентну настанову щодо нього, що відноситься до табу, і схоже на заразу, оскільки приклад заразливий, тому заборона бажань у безсвідомому переноситься на інших. Виправдання через утримання від порушення табу свідчить про те, що в основі дотримання табу лежить утримання.»¹¹⁸.

Агресія є актом витіснення, щоб досягнути того, чого прагне суб'єкт. Інститути виникли в результаті спільних для всіх заборон і певних правил з метою одночасного урівняння всіх інших для задоволення власних потреб. Коли індивіди підкоряються цим правилам, це те, що З. Фройд називає проявленням корпоративного духу.

---

¹¹⁷ Why War?. International Affairs. 1933. URL: <https://doi.org/10.2307/2603907>

¹¹⁸ Freud S. Totem and Taboo. Routledge, 2001. С. 40-41.

У своєму листуванні з Ейнштейном, З. Фройд згадує про первісний стан людства, який можна визначити як стан «всіх проти всіх» Гоббса. Утворення «об'єднань», щоб слабші могли разом захистити себе від узурпації тирану, він вбачає метою створення союзів¹¹⁹. Прототипом цього об'єднання стала держава, яка володіє монополією на насильство, щоб дотримуватися соціальної справедливості і контролювати те, що З. Фройд визначив, як первісну заздрість. Обмеження, накладені державою, є результатом делегування прав людьми для захисту від тих, у кого з'явиться бажання узурпувати владу. Але, враховуючи первісну заздрість, як було вище зазначено, люди перенаправили свою «ворожу» енергію у позитивний напрямок, що в результаті стало проявом інтеграції.

Можна знову підкреслити, що соціальні інститути стають дуже важливими для колективної ідентичності, оскільки саме через них ми можемо її проявляти. Якщо йдеться про мирне життя, то соціальні інститути дозволяють задовольняти наші повсякденні потреби. Проте коли мова заходить про війну, то під час війни інститути опиняються під загрозою, оскільки держава, яка розпочала конфлікт з іншою державою, має за мету знищити ці соціальні інститути. Саме тому під час війни відчувається криза ідентичності, оскільки вона знаходиться під впливом інститутів, які знаходяться в небезпеці.

Таким чином, в умовах війни відбувається мобілізація суспільства для зміцнення єдності, що також виникає внаслідок вимоги від інститутів. Тому криза, яка виникає в таких умовах, реагує на небезпеку з метою збереження колективної ідентичності як такої взагалі.

---

¹¹⁹ Why War?. International Affairs. 1933. URL: <https://doi.org/10.2307/2603907>

Приклади, що свідчать про те, як війни змінюють ідентичність, можна знайти при розгляді післявоєнної Європи після Другої Світової війни. Наприклад, історик Омер Бартов (Omer Bartov), вивчаючи геноцид, зокрема Холокост, написав книгу «Mirrors of Destruction: War, Genocide, and Modern Identity», у якій він зазначив зміни та трансформації ідентичностей у післявоєнній Європі. Він пише: «Разом із тим, післявоєнна Франція, побудувала свою національну ідентичність на міфі солідарності мучеництва. Правда, серед цієї спільноти жертв були деякі, які заслуговували на вшанування більше, ніж інші, а саме учасники Опору, чисельність яких несподівано зросла в останній період окупації і особливо відразу після визволення. А серед ополченців іконами національного мучеництва стали ті, хто був засланий до концтаборів чи страчений владою. Однак про євреїв, чії пропорційні втрати значно перевищували втрати будь-якої іншої категорії населення Франції, включно з Рухом Опору, здебільшого не згадували, але водночас вони були включені як група в національний наратив про страждання та героїзм. У цьому сенсі євреї стали об'єднуючою невлливою жертвою наступних кількох десятиліть, оскільки їхня доля символізувала мученицьку смерть нації, але її не можна було конкретизувати, щоб не відкрити шлях для відмінностей, які загрожували б національній єдності. Іншими словами, якщо нацисти використовували поняття невлливих ворогів, щоб створити солідарність ізоляції та страху, то післявоєнна Франція побудувала свою національну ідентичність на концепції інклюзивної спільноти мучеників, ідентичність найвиразніших членів якої неодноразово уникала, щоб забезпечити

консолідацію нації та приховати співучасть у геноциді, що ставить під сумнів претензію на загальну солідарність.»¹²⁰.

Невідомо якою саме остаточно буде ідентичність після війни. Як вказує О. Бартов, ідентичність Німеччини та Франції, наприклад, була побудована як на історії та пам'яті, так і на знищеннях та репресіях¹²¹. Інститути Німеччини, яка зазнала краху, були зруйновані, а головне — вони втратили образ самості, що був притаманний їм до війни, очевидно, через поразку. Але, переосмисливши своє минуле, вони змогли потім «переродити» свою ідентичність, знайти єдність у пам'яті жертв тих, кого раніше вони знищували¹²². Звісно, це не відбувалося перманентно. Крах нацистського режиму та окупація союзниками призвели до дисоціації німецького населення. Потрібен був час, щоб побудувати нову ідентичність, не без допомоги союзників.

Розглянемо інші приклади. Наприклад, коли США стикнулись із наймасштабнішою терористичною атакою 11 вересня 2001 року, яку виконала ісламістська терористична організація «Аль-Каїда», це мало значний вплив на проявлення національної ідентичності американців. Ті події спричинили відомий політологам ефект «гуртування навколо прапору», коли нація об'єднується навколо фігури політичного лідера. До атаки та оголошення війни тероризму рейтинг президента Джорджа Буша був 51%, а 22-го вересня 2001 року рейтинг досяг піку у вигляді підтримки на рівні 90%¹²³. Потім американці оголосили введення військ в Афганістан, де були присутні більше 14 років. Більше того, саме після цієї жорстокої

---

¹²⁰ Bartov O. *Mirrors of destruction: war, genocide, and modern identity*. New York : Oxford University Press, Inc., 2000. P. 122.

¹²¹ Там само. С. 123.

¹²² Там само. С. 123.

¹²³ J. Hetherington M., Nelson M. *Anatomy of a Rally Effect: G. Bush and the War on Terrorism*. PS Political Science & Politics. 2003. Vol. 36, no. 1. P. 39.

атаки була вперше використана стаття 5 НАТО, що продемонструвало, як такий прояв жорстокості вплинув на солідарність на міжнародному рівні.

Можна зробити припущення, що війни радикалізують національні ідентичності. Соціолог Макс Халер (Max Haller) опублікував статтю «Війна та національна ідентичність», в якій виклав основні тези, що стосуються впливу війни на національну ідентичність. По-перше, слід розпочати з того, що, як вказує М. Халер, можна прослідкувати тісний взаємозв'язок між насиллям та національними державами з кінця XIX століття, що було пов'язано з соціально-політичними трансформаціями у Європі¹²⁴. Це не дивно, оскільки саме тоді розпочалася «Весна народів», у якій націоналізм відіграв роль провідника у встановленні національних республік, де народ став сувереном. Саме з того моменту наратив про націю стає чутливим для посилення єдності та пошуку ідентифікації, відгук на який знаходиться у нових соціально-політичних інститутах.

По-друге, існує ще один аспект, який стосується взаємозв'язку між війнами та національними почуттями. Якщо ми говоримо про війни між національними державами, коли вони трапляються, завжди у введенні війни сторони апелюють до таких категорій як «суверенітет», «територіальна цілісність», «національні інтереси» тощо. Це ті речі, навколо яких відбувається мобілізація від інститутів до індивідів.

Окрім цього, М. Халер зачіпає тему легітимності війни з нормативної точки зору. Він стверджує, що: «"Нація" — це одна з найголовніших і найбільших людських "спільнот", її можна легко розглядати як приклад, де цінності відносні та пов'язані з єдністю, всередині якої вони підтримуються»¹²⁵. Далі він продовжує, що насилля і війна в інтересах

---

¹²⁴ Haller M. War and Identity. Polemos. 2003. No. 6. P. 99

¹³⁴ Там само. С. 100.

«нації» можливі тільки у випадку, якщо сама «нація» знаходиться під загрозою ззовні¹²⁶. Тобто, мається на увазі оборонна війна.

Ми підійшли до важливого моменту, оскільки страх перед небезпекою, що загрожує цілісності та існуванню нації і держави, є одним з найбільших. Необов'язково має йтися про війну між двома державами. Також йдеться про військові конфлікти всередині країни, одним із жанрів яких є громадянська війна або боротьба за незалежність. Важливо уточнити, що не йдеться про визначення того, яка саме війна є оборонною, а яка – ні. Відомо, наприклад, Гітлер так само звертаючись до нації, апелював до страху перед загрозою ззовні. Важливо розуміти, як наратив про «захист нації» спонукає до кристалізації національної ідентичності.

Роберта Коулз (Roberta Coles), соціологиня, досліджувала питання трансформації національної ідентичності під впливом міжнародних війн. Національна ідентичність стає більш помітною, коли виникає гостра потреба у її захисті, наприклад, під час війни¹²⁷. Р. Коулз, так само як і В. Гьозле, підкреслює важливість політичних інститутів при мобілізації колективної ідентичності в умовах війни¹²⁸. В цьому випадку, інститути відіграють роль «навчального елемента», які слугують орієнтиром¹²⁹. Як було попередньо вказано, Р. Коулз це підтверджує, що війна кристалізує відчуття «іншого» або «вони».¹³⁰ Далі вона зауважує, що міжнародні відносини базово побудовані на уявленнях про «Своїх» та «Чужих»¹³¹. Ба більше, Р. Коулз стверджує, що всім націям притаманно мати самооцінку,

---

¹²⁶ Haller M. War and Identity. *Polemos*. 2003. No. 6. P. 101.

¹²⁷ Coles R. L. War and the Contest over National Identity. *The Sociological Review*. 2002. Vol. 50, no. 4. P. 588

¹²⁸ Там само. С. 589.

¹²⁹ Там само. С. 589.

¹³⁰ Там само. С. 589.

¹³¹ Там само. С. 589

яка трохи-менше возвеличує себе серед інших¹³². Проте в умовах війни почуття «особливості» свого народу загострюється, і неважливо, на якій стороні конфлікту перебуває держава: вона може бути як жертвою війни, так і агресором. Загалом, національні наративи, пов'язані з війною, часто ґрунтуються на образі «жертви», проте доречніше було б говорити про образ «самопожертви». У кінцевому підсумку, нація має очікувати щасливого майбутнього після подолання усіх страждань викликаних війною. Це підтверджується Р. Коулз, коли вона аналізувала наративи Джорджа Буша, коли американці брали участь у війні у Перській затоці. Зокрема, американський президент використовував образи «величної нації», нації «лідера демократичного світу», «хорообрість» нації, наголошуючи про готовність американських солдатів покласти своє життя заради ідей свободи і демократії та для досягнення глобальних «добрих» намірів¹³³.

Професорка Університету Ліверпуля Еріка Гарріс (Erika Harris) фокусується на дослідженнях націоналізму і, зокрема вона пише про етнічні конфлікти, які відбулися в Югославії. Вона вказує, що в націоналізмі вкорінений емоційний аспект, який є найпотужнішим фактором для мобілізації національної спільноти. Націоналізм завжди апелює до таких тем, які здаються максимально простими і наближеними до «найдорожчого в житті» – наприклад, сім'я, братерство, сестринство, «своя земля» та інші¹³⁴. Звідси випливає, що етнічні конфлікти часто виникають через незадоволення однією групою наявним станом речей і супроводжуються зовсім іншими очікуваннями по відношенню до іншої

---

¹³² Coles R. L. War and the Contest over National Identity. *The Sociological Review*. 2002. Vol. 50, no. 4. P. 593

¹³³ Там само. С. 596-597.

¹³⁴ Harris, Erika. *Nationalism: Theories and Cases*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. P. 132.

групи. Націоналізм може мобілізувати населення та навіть спровокувати насильство заради досягнення «щасливого майбутнього» нації.

Можна розглянути ще декілька кейсів, які демонструють зміни ідентичності під час війни. Візьмемо статтю «Ідентичності у війні “Identities in War”», в якій дослідниця Майя Повжанович (Maja Povrzanovic) розглядає досвід впливу війни на зміни ідентичності у Хорватії 1991-1995 року. Вчена стверджує, що війна – це стан, який змінює соціальні практики та впливає на культурні зміни¹³⁵. Згідно її спостережень, зазвичай, прояв націоналістичної ідентичності, який відповідав публічному національному дискурсу, можна було помітити у людей, які проживали за межами активних бойових дій¹³⁶. Головним чином, це було пов'язано з тим, що люди, які залишалися у містах, де відбувалися бойові дії, перебували в ізоляції від інформаційного простору¹³⁷. Люди на місцях були зосереджені на базових потребах, а їхній патріотизм проявлявся тим, що вони хотіли залишитись у своїх домівках. Також треба враховувати, що чоловіки не могли покидати свої міста та села через військову повинність. Ті, кому страх втратити життя переважав над любов'ю до батьківщини або зобов'язанням, знаходили спосіб виїжджати¹³⁸.

Будинок, дім – це місця безпеки людей в мирний час, де вони вільно почувають себе у своєму приватному просторі. Проте під час війни дім стає місцем небезпеки, оскільки є ризику, що туди може влучити снаряд артилерії або ракета під час бойових дій¹³⁹. Окрім будинків, міста під час війни стають важливими складовими нової культурної ідентичності, що є

---

¹³⁵ Povrzanovic M. Identities in War Embodiments of Violence and Places of Belonging. 1997. 1997. Vol. 27, no. 2. P. 154.

¹³⁶ Там само. С. 155.

¹³⁷ Там само. С. 156.

¹³⁸ Там само. С. 156.

¹³⁹ Там само. С. 157.

вкрай важливими ціннісними орієнтаціями не тільки для місцевих, а й для інших громадян, як це дослідниця визначила на прикладі Дубровника¹⁴⁰. Крім того, міста є важливими ідентифікаторами, які допомагають розрізнити «Своїх» від «Чужих», а також визначати території – які перебувають під окупацією, а які – ні¹⁴¹. Для місцевих жителів можливість перебувати у своїх містах виступає як додатковий фактор для збереження власної ідентичності.

Отже, дослідниця робить наступні висновки щодо зміни ідентичності під час війни у Хорватії. Формування ідентичності залежало не від загальної інформаційної повістки, а від фізичного досвіду виживання та безпосередньо матеріального оточення (дім, місто)¹⁴². Міфи про колишнє «братство югославських народів» руйнувалися через вбивства, воєнні злочини, які пережили люди на місцях. Таким чином, досвід, отриманий під час війни, вплинув на формування більш стійкої національної ідентичності, порівняно з тими, як формувалася ідентичність в публічному дискурсі.

Не менш важливим є те, що відбувається з ідентичністю після війни. Багато уваги дослідників, які присвятили свої дослідження темі вивчення змін ідентичностей під час війни, зосереджено на Югославському конфлікті. Зокрема, стаття «Мертві, війна та етнічна ідентичність: розповіді про привидів у післявоєнній Сребрениці “The Dead, the War, and Ethnic Identity: Ghost Narratives in Post-War Srebrenica”», в якій Мір’ям Менсей (Mirjam Mencej) розглядає, яким чином трагедія Сребрениці продовжує впливати на боснійських мусульман. Автор виявив, що боснійське населення вірить у міфи про «привидів-жертв» цієї різанини, що стало

---

¹⁴⁰ Povrzanovic M. Identities in War Embodiments of Violence and Places of Belonging. 1997. 1997. Vol. 27, no. 2. P. 158.

¹⁴¹ Там само. С. 158.

¹⁴² Там само. С. 159.

частиною їх ідентичності¹⁴³. На думку дослідника, боснійці продовжують відтворювати цю подію у своїй уяві через те, що вони намагаються повернути соціальні зв'язки і політичну присутність. Окрім цього, серби не до кінця взяли на себе відповідальність за ті події. Таким чином, ця травматична подія вкорінилася у боснійській ідентичності, щоб продовжувати відчувати почуття єдності.

Отже, на цьому етапі ми вже розглянули, чому індивід має потребу у ідентифікації, а також яку роль відіграє національна ідентичність. Оскільки всі базові потреби індивіда можливо задовольнити тільки в рамках національних держав, яку складають національні спільноти, то при такій зовнішній загрозі чи будь-якій іншій, в якій індивід буде відчувати загрозу його спільноті, це радикалізує його «національні» почуття. В такому випадку, проявлена агресія буде націлена у підсвідомості як «самозахист» своєї спільноти, щоб не дезорієнтуватися. Ми вже відзначали те, що страх паніки є одним з найбільших у житті людини. Таким чином, у стані війни максимізується почуття «Своїх» проти «Чужих/Ворогів», навколо чого і відбувається консолідація. Окрім цього, війна залишає травматичний синдром, що потім відображається у післявоєнній ідентичності.

Війни – це криза, бо вона не може вважатися за нормальний стан, в якому люди здатні вільно задовольняти повсякденні потреби. Стан війни загрожує існуванню як на індивідуальному рівні, так і на рівні колективної ідентичності та соціальних інститутів. У зв'язку з тим, що наразі людство не винайшло кращої форми організації суспільства ніж національна держава, національна ідентичність залишається однією з базових колективних ідентичностей, до якої себе відносить індивід. Таким чином,

---

¹⁴³ Mencej M. The Dead, the War, and Ethnic Identity: Ghost Narratives in Post-War Srebrenica. *Folklore*. 2021. Vol. 132, no. 4. P. 412–433.

відбувається трансформація під час такого стану, що може виявитися у формі радикалізації почуття, відомого як «національна свідомість». Оскільки саме це дає можливість посилити почуття єдності.

Розділ III. Зміни української національної ідентичності в умовах російсько-української війни.

3.1. Розвиток української національної ідентичності.

Перед тим, як перейти до емпіричного аналізу, варто розглянути українські дослідження на тему національної ідентичності. Наприклад, у монографії «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи» є статті, присвячені історії становлення української ідентичності та дослідженню щодо політичної нації українців. С. Г. Цикуренко дослідив «Політико-філософські виміри формування української політичної нації». На самому початку вчений вказує, що Україна обрала шлях інтеграції в політичний, правовий та економічний європейський простір¹⁴⁴. Тому буде доречним є говорити про формування української політичної нації за європейським стандартом. Вочевидь, це стосується питань співіснування різних етнонаціональних, культурних меншин в межах однієї національної держави. Важливо, що вже тоді автор підкреслював проблематику російського сепаратизму в Криму¹⁴⁵.

С. Г. Цикуренко стверджує, що згідно даних Інституту соціології НАН України 2003 року, було помітним підвищення ціннісної орієнтації як громадянства України¹⁴⁶. Науковець аналізує правові підстави у підході формування політичної нації, виходячи із Конституції України. Відповідно, він вказує, що у Конституції не закріплено політичних чи громадянських переваг титульного етносу¹⁴⁷. Про титульну націю українців вказує лише

---

¹⁴⁴ Цикуренко С. Політико-філософські виміри формування української політичної нації. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи : монографія. Київ, 2003. С. 204.

¹⁴⁵ Там само. С. 204.

¹⁴⁶ Там само. С. 206.

¹⁴⁷ Там само. С. 209.

українська нація, яка фактично виступає державотворчим етносом в державі, і українська мова яка є державною мовою¹⁴⁸.

Спостереження щодо культурних регіональних відмінностей можна було прослідкувати ще 10-15 років тому. С. Г. Цикуренко окреслює особливості цих регіональних відмінностей, виокремлюючи приклади Галичини і Криму як найяскравіші¹⁴⁹. Враховується той факт, що одна частина незалежної України знаходилася в історії частиною Заходу (Річ Посполита, Австро-Угорська Імперія), а частина Центральної, Півдня та Східної України відносилася до Російської Імперії. Він цитує Ю. Андруховича: «Тут ключовим для галичан є відношення до Росії і до усього російського як до стороннього, не близького, не свого»¹⁵⁰. Власне, дослідник розкриває внутрішньо українське протистояння між ідентичностями «галицької ментальності» та «пострадянської ментальності»¹⁵¹. Остання є характерною для Східних регіонів через ностальгію за радянським минулим. Автор вважав, що враховуючи дихотомію уявлення про українську політичну націю, для запобігання міжетнічних конфліктів, інтегруючим підходом до формування політичної нації буде виступати ідея співгромадянства¹⁵².

Інший дослідник, А. Астаф'єв, вказував, що сучасні ліберальні та демократичні держави прагнуть врегулювати суперечності між різними групами ідентичності (релігійні, етнічні, тощо)¹⁵³. Таким чином, концепт співгромадянства є доцільним, і він визначає це як обставину, зумовлену

---

¹⁴⁸ Цикуренко С. Політико-філософські виміри формування української політичної нації. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи : монографія. Київ, 2003. С. 209.

¹⁴⁹ Там само. С. 210.

¹⁵⁰ Там само. С. 210.

¹⁵¹ Там само. С. 210.

¹⁵² Там само. С. 215.

¹⁵³ Астаф'єв А. Національна ідентичність у світі. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. Київ, 2003. С. 219.

політичною реальністю¹⁵⁴. Вчений стверджує, що враховуючи гостру проблематику політичного регіоналізму України, ідея національної ідентичності, котра врахувала б усіх учасників політичного процесу, можлива тільки в рамках всезагальної громадянської ідентичності.

Остання праця в рамках цієї монографії, до якої слід приділити увагу, – «Національна ідентичність в Україні». В ній А. Астаф'єв говорить про концепт громадянської політичної нації до якої входять всі групи, які володіють політичними правами, незалежно від етнічного походження, тощо¹⁵⁵. Автор виводить поняття «спільної реальності»: «Саме поняття «спільної реальності» (на означення сучасного українського суспільства й держави), яка мислиться й уявляється різними суб'єктами по-різному, видається найбільш перспективним і вартим уваги, оскільки стимулює до безпосереднього створення чітких механізмів взаємодії, взаємоіснування різних альтернативних автентичностей, різних етнічних, мовних, культурних, статевих тощо розбіжностей»¹⁵⁶.

Також пропоную розглянути статтю «Глобалізація та криза ідентичності» українського філософа Сергія Римаренка. С. Римаренко розглядає глобалізаційні процеси, які впливають на проявлення кризи ідентичності. Є два фактори: 1) колективна ідентичність уніфікується через космополітизацію, і таким чином малим групам, наприклад, етнічним важко зберігати свої культурні елементи на протигагу універсальним цінностям; 2) через глобалізацію відбувається процес *глокалізації* – процес диференціації, фрагментації та локалізації¹⁵⁷.

---

¹⁵⁴ Астаф'єв А. Національна ідентичність в Україні. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. Київ, 2003. С. 219.

¹⁵⁵ Там само. С. 227.

¹⁵⁶ Там само. С. 229.

¹⁵⁷ Римаренко С. Глобалізація та криза ідентичності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. № 5-6. С. 171–181.

Глокалізація веде до посилення етнічного націоналізму, расизму, маргіналізації тощо, вважає С. Римаренко¹⁵⁸. На думку вченого, українська ідентичність так само відчуває вплив глобалізаційних процесів¹⁵⁹. Філософ, продовжує, що Україна зіткнулася із інтернаціоналізацією ідентичності, і водночас, відродженням духовної, культурної, регіональної ідентичностей, тобто, відбувається локалізація через посттоталітарне минуле¹⁶⁰. На думку Римаренка, Україна знаходилась в стані кризи національної ідентичності: «Саме загострення соціально-політичної ситуації в країні, а також невизначеність пріоритетів та орієнтирів національного розвитку, значною мірою й зумовили кризу національної ідентичності в Україні.»¹⁶¹. Одна із причин – це відтворення старих практик та схем, які заважають подивитися у майбутнє. На думку вченого, до російського вторгнення 2022 року, в Україні був конфлікт ідентичностей через різні погляди на майбутнє, які ділились на «Європу» або «руській мир»¹⁶².

С. Римаренко пропонує шукати джерела, які формують, трансформують і модернізують українську ідентичність, образ спільного майбутнього¹⁶³. Вочевидь, він пропонує відмовитися від минулих практик, які заважають соціокультурній інтеграції та спільного погляду на майбутнє. Однією із таких практик С. Римаренко, згадує корупцію¹⁶⁴. Важко не погодитись із філософом, враховуючи, що раніше в теоретичній частині ми виявили, що колективна ідентичність і політичні інститути є взаємозалежні.

---

¹⁵⁸ Римаренко С. Глобалізація та криза ідентичності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. № 5-6. С. 176.

¹⁵⁹ Там само. С. 178.

¹⁶⁰ Там само. С. 178.

¹⁶¹ Там само. С. 179.

¹⁶² Там само. С. 179.

¹⁶³ Там само. С. 180.

¹⁶⁴ Там само. С. 179.

Важливим етапом формування української ідентичності відіграли події 2014 року. М. Степико у статті ««Виклики і загрози українській ідентичності в умовах російської агресії» вказував, що у 2015 році істотно зросла українська громадянська ідентифікація на фоні російської агресії на Сході і в Криму¹⁶⁵. Доктор історичних наук, Т. Бевз у своїй праці «Концептуалізація ідентичності українства в офіційному дискурсі» навела політико-правові рішення, які були направлені на зміцнення української ідентичності після російської агресії: укази Президента України щодо зміцнення національної безпеки шляхом посилення консолідації суспільства, Закон України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року тощо¹⁶⁶. В умовах, коли територіальна цілісність та суверенітет України були порушені, питання національної ідентичності стало частиною політики національної безпеки. Тому українська ідентичність постала не тільки перед зовнішніми викликами та загрозами у вигляді глобалізаційних процесів, а також через внутрішні проблеми такими як сепаратизм на Сході і російська військова агресія проти України.

Після 24 лютого 2022 року питання консолідації українського суспільства знову стає актуальним. Якщо раніше Росія намагалася приховати свої агресивні дії за «гібридною» призмою, то на сьогодні Кремль вже розпочав повномасштабну війну проти України. РФ перестала приховувати свої цілі та наміри у зруйнуванні української державності як такої. Таким чином, питання інтеграції суспільства з метою захисту суспільно-політичних інститутів держави та збереження української державності стало надзвичайно важливим в сучасних умовах. У статті 2022

---

¹⁶⁵ Степико М. Т. Виклики та загрози українській ідентичності в умовах російської агресії / М. Т. Степико // Стратегічна панорама. - 2015. - № 1. - С. 135–139.

¹⁶⁶ Bevez T. Ukrainian Identity and National Security in the Challenges of Today. *Ukrainian Studies*. 2020. No. 4(77). P. 143–158.

року Т. Бевз підтверджує, що: «Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну створило нову реальність, зміцнивши почуття політичної єдності та державної ідентичності.»¹⁶⁷.

Не можна оминати статтю доктора філософських наук Анатолія Єрмоленка «Спротив замість перемовин “Widerstand statt Verhandlung”» як реакція на публікацію Ю. Габермаса «Війна і обурення “Krieg und Empörung”». У своїй статті Ю. Габермас поділився думками щодо російсько-української війни, висловивши занепокоєння щодо активної допомоги Україні Заходом у військовій сфері¹⁶⁸.

Причини цього занепокоєння німецький філософ знаходить у ризиках ескалації, внаслідок якої Захід стане повноцінним учасником конфлікту, що призведе до ядерної війни. Ю. Габермас ставить дилему: «поразка України чи переростання обмеженого конфлікту в третю світову війну»¹⁶⁹. Необхідно ще виокремити декілька важливих тез щодо війни Ю. Габермасом: «Поставки зброї однозначно можуть позитивно вплинути на хід війни, яку Україна налаштована вести навіть ціною серйозних жертв. Але чи не є формою благочестивого самообману розраховувати на перемогу України проти вбивчої форми війни Росії, не взявши в руки зброю?»¹⁷⁰. Далі, вчений продовжує: «Грубо кажучи, більш національний і більш постнаціональний менталітет населення є основою для різного ставлення до війни загалом. Ця різниця стає зрозумілою, коли протиставити героїчний опір, що викликає широке захоплення, і самоочевидну готовність до жертви, які демонструє українське населення, з тим, що можна очікувати

---

¹⁶⁷ Bevz T. The Effect of Globalization on the Establishing of National Identity in the Wartime: Challenges and Threats. *Ukrainian Studies*. 2022. No. 3(84). P. 8–26.

¹⁶⁸ Habermas J. War and Indignation. *The West's Red Line Dilemma*. Reset DOC.

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Там само.

від «нашого», загалом, західноєвропейського населення в подібній ситуації.»¹⁷¹. Ю. Габермас вказує, що українці мають «героїчний менталітет» або «національний». Коли Європа вже знаходиться у «пост-героїчному менталітеті» через ядерну парасольку США та військово-технологічний розвиток. Простими словами, Ю. Габермас вважає Західне суспільство високорозвиненим, таким, якому притаманні пацифістські характеристики. Відповідно, він вважає, що стратегія Заходу має бути у сприянні миру замість надання допомоги Україні у вигляді зброї. На думку німецького філософа, активна допомога Україні може бути небезпечним у майбутньому. Тому, він висуває тезу, що твердження «Щоб Україна не програла війну» є небезпечним¹⁷².

А. Єрмоленко відзначає, що для нього філософія та концепція комунікативного дискурсу та дискурсивної демократії німецького філософа мають особливе значення, оскільки після розпаду Радянського Союзу вони стали ключовими для розвитку демократії в Україні¹⁷³. Але водночас, як він вказує, Україна стикнулася з новим викликом у вигляді авторитарної Росії, яка становить небезпеку розвитку демократії в Україні через гібридний вплив¹⁷⁴. Отже, на думку А. Єрмоленка, дилему яку ставить Ю. Габермас, не вирішує проблему ескалації конфлікту: «Я вважаю, що тут немає дилеми. Адже хіба «поразка України» зупинить Путіна від подальшої ескалації? Досвід Грузії 2008 року чи самої України 2014-2015 років показав, що ні. Два зла, які Габермас описує, і які формують для нього дилему, насправді є одним і тим самим злом. Це зло нового російського

---

¹⁷¹ Habermas J. War and Indignation. The West's Red Line Dilemma. Reset DOC.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Єрмоленко А. СПРОТИВ ЗАМІСТЬ ПЕРЕМОВИН. Інститут філософії імені Григорія Сковороди (Національна Академія Наук України).

¹⁷⁴ Там само.

тоталітаризму, нової російської експансії, яка хоче подальшої ескалації і перенесення конфлікту далеко за межі України. Адже вона не приховує, що давно веде війну проти всього Заходу.»¹⁷⁵.

Головна відповідь А. Єрмоленка Ю. Габермасу полягає в тому, що «комунікативний дискурс» має свої межі¹⁷⁶. Не можна намагатися шукати компроміс з вбивцями і гвалтівниками, оскільки їхня єдина мета - знищити свою жертву. Агресор має понести відповідальність, інакше це спонукатиме його в майбутньому відчувати безкарність, продовжуючи робити злочини.

Отже, розглянувши частково статтю Ю. Габермаса і відповідь А. Єрмоленка, можна додати декілька важливих уточнень. Як і вказував Ю. Габермас, Європа, зокрема, Німеччина, знаходяться у «пост-героїчному менталітеті», іншими словами – «пост-національному». Дійсно, ще С. Римаренко наводив, що згідно опитувань готові взяти зброю та захищати батьківщину 19% бельгійців, 18% німців, і 15% нідерландців, 20% італійців, 21% іспанців і т. д.¹⁷⁷. Оскільки Європа перебуває у пострадиційних цінностях при домінуючому універсалізмі, можна помітити, що при таких викликах і загрозах, з якими стикається зараз Захід, ідентичність переживає кризу. Глобалізаційні процеси призвели до того, що у країнах «третього світу» росте локалізація своїх ідентичностей, через те, що вони не мають доступ до матеріальних благ, як у Європі. Як показала практика, навіть у Східній Європі Україна стикнулася із тим, що матеріальні цінності і цінності, такі як любов до батьківщини, стають у

---

¹⁷⁵ Єрмоленко А. СПРОТИВ ЗАМІСТЬ ПЕРЕМОВИН. Інститут філософії імені Григорія Сковороди (Національна Академія Наук України).

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Римаренко С. Глобалізація та криза ідентичності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. № 5-6. С. 175.

нагоді коли авторитарний правитель вирішив розпочати кровопролитну війну проти цієї країни. Всім відомий «Будапештський меморандум» не спрацював. Слід нагадати Ю. Габермасу, що Захід, по-суті, несе відповідальність перед тим, що Росія змогла впевнено себе почувати, щоб можна було знову повторити жахіття у сучасній материковій Європі, з якими останній раз перед цим вона стикалася лише у Другій Світовій війні. Отже, таким чином, постматеріальні цінності, постнаціональна ідентичність Європи призвели до того, що Путін міг себе безкарно почувати, чинити насильство проти суверенних держав. Наразі Захід не спромігся створити механізми, які би забезпечили мир у Європі. Авжеж, існує НАТО, проте, як продемонстрував досвід, ті, хто знаходиться за межами військового блоку, не мають гарантій безпеки.

Наприклад, на думку українського політолога Володимира Кулика, етно-національні елементи національної ідентичності в Україні радикалізувались під час війни¹⁷⁸. Очевидно, що у тих умовах в яких опинилась Україна, важливо мати джерело формування національної ідентичності. Проте це не означає, що українці мають відмовитись від ідей універсалізму, які притаманні їй, на що вказували попередньо вчені. В усьому має бути «золота середина». Дійсно, можна припустити, що в умовах війни, українська ідентичність може локалізуватись і радикалізуватись. Але в нинішніх умовах важко обрати іншу стратегію для збереження ідентичності як такої. Водночас, Україна не може уникнути впливу глобалізації. Тому найкращим варіантом може бути «середній шлях», який зберігає національну ідентичність як самобутність українського народу в межах національної держави для захисту

---

¹⁷⁸ Kulyk V. Ukrainian Identity in Time of War: More Salient and Radical. IWM.

територіальної цілісності та суверенітету. При цьому не варто обирати маргіналізований шлях, в якому інші групи та етноси стикаються з дискримінацією з боку «титальної» спільноти. Для перевірки, який шлях узгодженості обрали українці, і як вплинула війна, буде проведений емпіричний аналіз даних. Більше того, варто здійснити порівняльний аналіз того, як було до 24 лютого 2022 року і після.

3.2. Національна ідентичність в Україні: застосування методів статистичного аналізу для вивчення тенденцій та змін.

Щоб прослідкувати, які зміни відбулися в національній ідентичності в умовах воєнного стану в Україні, слід розглянути соціально-політичні процеси до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. До 24 лютого 2022 року повномасштабна війна – не єдина подія, яка вплинула на кристалізацію української ідентичності та консолідацію українського суспільства. Наприклад, Революція Гідності та збройна агресія Росії проти України 2014 року вже тоді мали вплив на зміни в українській ідентичності. Раніше ми могли спостерігати важливий аспект української ідентичності, який міг виражатися у активному прояві регіональної ідентичності. Зокрема, дані опитувань можуть свідчити про вплив регіону на політичні переконання, культурні особливості. Для підтвердження чи спростування даної гіпотези буде проведено кростабуляційний аналіз. І навпаки, через події та агресивні дії з боку РФ проти України можна буде помітити, як регіональні відмінності зменшуються.

За допомогою даних, опублікованих Університетом Санкт-Галлен (Швейцарія) під час дослідження регіональних особливостей України, ми зможемо розглянути динаміку між 2013 і 2017 роками щодо визначення ідентичності, культурних особливостей, сприйняття історичної колективної пам'яті та зовнішньо-політичних поглядів до повномасштабного вторгнення¹⁷⁹.

Для визначення сили зв'язку між нашими змінами будемо використовувати Хі-квадрат Пірсона (Pearson Chi-Square) для відхилення або підтвердження нульової гіпотези, Фі коефіцієнт (Phi coefficient) та тест

---

¹⁷⁹ Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL: https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.

Крамера-V (Cramer's V) в програмі SPSS для виявлення сили зв'язку. Якщо значення Хі-квадрат «р-значення» (p-value) буде < ніж 0.05, то нульова гіпотеза буде відхилена¹⁸⁰. Фі коефіцієнт визначає силу зв'язку (від 0,10 – невеликий ефект, 0,30 – середній ефект, а 0,50+ – великий ефект)¹⁸¹. При виконанні Крамера-V тесту, якщо значення від 0 до 1, де ~0.10 – слабкий зв'язок, ~0.30 – середній зв'язок, і ~0.50+ – це буде свідчити про сильний зв'язок при кростабуляційному аналізі¹⁸².

---

¹⁸⁰ Levine D., Stephan D. Even You Can Learn Statistics: Second Edition. 2nd ed. Pearson Education, Inc., 2010. P. 181.

¹⁸¹ Gravetter F., Wallnau L. Statistics for the Behavioral Sciences: Tenth Edition. 10th ed. Cengage Learning, 2017. P. 585.

¹⁸² Там само. С. 586.

3.3. Національна ідентичність до періоду введення воєнного стану в Україні.

Спочатку розглянемо масив даних за 2013 рік. На питання: «Люди різним чином відповідають на запитання: хто я є, як я відчуваю себе? Якою мірою ви відчуваєте себе?», можна помітити взаємозалежність відповіді від регіону ($p\text{-value} < 0.05$). Проте не було виявлено сильного зв'язку (Phi-coefficient – 0.229; Cramer's V – 0.115) між тим, як регіон впливає на вибір визначення себе як: а) «Мешканець/-ка своєї місцевості» (Мал. 2) або б) загального визначення «Українцем» (Мал. 3)¹⁸³.

Chi-Square Tests

(Oblast * Meshkantsem svoei mistsevosti)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	312.078 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	319.062	100	<.001
Linear-by-Linear Association	.952	1	.329
N of Valid Cases	5949		

a. 44 cells (33.8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .22.

Symmetric Measures

(Oblast * Meshkantsem svoei mistsevosti)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.229	<.001

¹⁸³ Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL: https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.

Cramer's V	.115	<.001
N of Valid Cases	5949	

Мал. 2. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Мешканцем своєї місцевості)

Проте якщо ми розглянемо, чи існує взаємозв'язок між тим, в якому регіоні проживає респондент, і обирає себе як «росіянина», то сила зв'язку Cramer's V буде на рівні 0.320, що вважається достатнім, щоб стверджувати, що зв'язок є середнім (Мал. 4).

Chi-Square Tests (Oblast * Ukraintsem)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1041.251 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	1091.777	100	<.001
Linear-by-Linear Association	27.237	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 15 cells (11.5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.75.

Symmetric Measures (Oblast * Ukraintsem)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.418	<.001
Cramer's V	.209	<.001
N of Valid Cases	5949	

Мал. 3. Хі Квадрат та Крамер-V тест (Область * Українцем)

Chi-Square Tests (Oblast * Rosiianinom)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2437.074 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	2481.506	100	<.001
Linear-by-Linear Association	116.323	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8.99.

Symmetric Measures (Oblast * Rosiianinom)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.640	<.001
	Cramer's V	.320	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 4. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Росіянином)

Згідно таблиці спряженості (Мал. 5.), можна помітити, що населення на Сході та Південному Сході України мало більше частку тих, хто схильний визначати себе як «росіянин», порівняно з Центральними та Західними областями (Автономна Республіка Крим (далі АРК) – 23% «Однозначно так», Донецька область – 13% «Однозначно так» і 18.9% «Скоріше так», Одеська область – 10.9% «Однозначно так»).

Crosstab

16.4 Rosiianinom

Oblast	Kategorichn o ni %	Skorishe ni %	Vajko skazati %	Skorishe tak %	Oдноznachno tak %	Total %
ARK	0.3%	3.4%	6.8%	6.9%	23.0%	4.3%
Vinnits~ka	6.3%	2.0%	1.8%	0.5%	0.2%	3.6%
Volins~ka	3.7%	1.3%	0.4%	0.5%	0.9%	2.2%
Dnipropetrovs ~ka	5.9%	7.9%	9.8%	9.2%	9.6%	7.5%
Donets~ka	2.7%	12.5%	17.8%	18.9%	13.6%	9.4%
Jitomirs~ka	4.2%	1.9%	1.5%	2.1%	0.2%	2.8%
Zakarpats~ka	4.4%	1.9%	1.1%	0.8%	0.4%	2.7%
Zaporiz~ka	2.3%	5.9%	5.4%	5.0%	6.1%	4.1%
Ivano- Frankivs~ka	5.9%	1.1%	0.4%	0.2%	0.2%	3.0%
Kiivs~ka	5.1%	5.5%	2.2%	1.2%	0.9%	4.1%
Kirovograds~k a	4.1%	0.7%	0.4%	0.5%	0.7%	2.2%
Lugans~ka	0.8%	3.5%	11.3%	17.1%	8.1%	5.1%
L~vivs~ka	10.6%	2.3%	0.4%	0.5%	0.7%	5.5%
Mikolaivs~ka	1.7%	4.6%	2.3%	2.1%	2.8%	2.6%
Odes~ka	2.4%	6.0%	6.1%	9.2%	10.9%	5.1%
Poltavs~ka	3.8%	3.8%	4.0%	1.7%	0.9%	3.4%
Rivnens~ka	3.5%	2.4%	1.4%	0.5%	0.7%	2.4%
Sums~ka	1.8%	4.5%	3.5%	2.0%	1.3%	2.6%
Ternopil~s~ka	4.8%	0.7%	0.3%	0.2%	0.0%	2.4%
Kharkivs~ka	3.7%	7.1%	7.3%	10.6%	8.8%	6.1%
Khersons~ka	2.5%	2.1%	2.6%	2.0%	3.1%	2.4%
Khmel~nits~k a	3.7%	4.2%	1.5%	0.9%	0.0%	3.0%
Cherkas~ka	3.8%	3.4%	1.5%	1.4%	0.7%	2.9%

Chernivets~ka	2.4%	2.2%	2.1%	0.5%	0.7%	2.0%
Chernigivs~ka	2.4%	2.0%	2.8%	3.2%	3.1%	2.5%
m.Kiiv	7.2%	6.9%	5.2%	2.9%	2.6%	6.0%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Мал. 5. Таблиця спряженості (Область * Росіянин)

Між тими, хто «Любить Україну», слабкий зв'язок залежності від регіонів. Це може свідчити про однакове ставлення до України як любові до своєї батьківщини не залежно від регіону (Мал. 6).

Chi-Square Tests (Oblast * Ia liubliu Ukrainu)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	808.387 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	759.273	100	<.001
Linear-by-Linear Association	10.784	1	.001
N of Valid Cases	5949		

a. 45 cells (34.6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .43.

Symmetric Measures (Oblast * Ia liubliu Ukrainu)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.369	<.001
Cramer's V	.184	<.001
N of Valid Cases	5949	

Мал. 6. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * твердження «Я люблю Україну»)

Перейдемо до розгляду, чи існує зв'язок між тим, яким чином українці визначали «Бути справжнім українцем» в залежності від регіону. Результат Крамер-V тесту показав, що сила взаємозв'язку нижче середнього (0.2) між тими, хто обирає «Народженим в Україні», щоб відчувати себе «справжнім українцем» (Мал. 7.).

Chi-Square Tests
(Oblast * Buti narodjenim v Ukraini)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	928.999 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	850.655	100	<.001
Linear-by-Linear Association	30.960	1	<.001
N of Valid Cases	5820		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8.03.

Symmetric Measures
(Oblast * Buti narodjenim v Ukraini)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.400	<.001
	Cramer's V	.200	<.001
N of Valid Cases		5820	

Мал. 7. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Бути народженим в Україні)

Якщо ми подивимось на таблицю спряженості (Мал. 8), то можемо побачити, що найбільш «не важливим» це має значення для АРК (18.6%), коли як у Львівській області визначились 9.5%, що є важливим. Проте зв'язок помітно слабкий, оскільки, в інших регіонах Західної України, наприклад, не є таким суттєвим як для Львівської. Однак все одно, можна спостерігати, що найбільша частка тих, кому зовсім не важливо, були респонденти в регіонах Східної, Південної та Південно-Східної України.

Crosstab

21.1 Buti narodjenim v Ukraini

		Zovsim ne vajlivo %	Ne duje vajlivo %	Seredn~o %	Dostatn~o vajlivo %	Duje vajlivo %	Total %
Oblast	ARK	18.6%	2.4%	4.4%	3.3%	1.6%	4.1%
~	Vinnits~ka	6.1%	3.3%	3.0%	3.9%	3.4%	3.7%
	Volins~ka	0.7%	0.5%	1.5%	2.3%	4.0%	2.2%
	Dnipropetrovs ~ka	7.5%	8.9%	7.4%	8.0%	6.3%	7.5%
	Donets~ka	7.7%	10.0%	8.6%	12.0%	7.3%	9.6%
	Jitomirs~ka	2.5%	1.5%	2.8%	2.5%	4.3%	2.9%
	Zakarpats~ka	2.9%	3.7%	1.8%	1.9%	3.8%	2.7%
	Zaporiz~ka	3.9%	3.7%	6.9%	4.8%	1.7%	4.2%
	Ivano- Frankivs~ka	1.8%	2.7%	1.7%	3.1%	4.6%	3.1%
	Kiivs~ka	2.5%	2.0%	1.9%	5.5%	5.5%	4.1%
	Kirovograds~ ka	0.7%	1.6%	3.3%	2.1%	2.2%	2.2%
	Lugans~ka	5.7%	6.1%	7.0%	4.9%	2.6%	4.9%
	L~vivs~ka	2.5%	4.8%	3.2%	5.1%	9.5%	5.6%
	Mikolaivs~ka	3.6%	5.4%	3.2%	2.1%	1.1%	2.6%
	Odes~ka	5.0%	11.2%	6.5%	4.9%	1.4%	5.2%
	Poltavs~ka	2.7%	5.3%	3.8%	3.4%	2.4%	3.4%

Rivnens~ka	0.7%	0.9%	2.7%	2.3%	3.5%	2.4%
Sums~ka	0.9%	2.9%	3.2%	2.1%	3.2%	2.6%
Ternopil~s~ka	2.0%	2.6%	2.0%	2.2%	3.0%	2.4%
Kharkivs~ka	8.2%	7.3%	9.3%	5.0%	4.0%	6.1%
Khersons~ka	3.2%	2.3%	1.1%	2.3%	2.3%	2.2%
Khmel~nits~k a	1.4%	2.3%	4.7%	2.4%	3.5%	3.0%
Cherkas~ka	1.1%	3.1%	2.4%	2.7%	4.2%	3.0%
Chernivets~ka	2.3%	1.0%	0.7%	1.8%	3.0%	1.8%
Chernigivs~ka	2.9%	2.0%	1.9%	2.1%	3.8%	2.5%
m.Kiiv	2.9%	2.7%	5.2%	7.3%	7.8%	6.1%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Мал. 8. Таблиця спряженості (Область * Бути народженим в Україні)

Крім того, є визначення «Бути громадянином України» як один із ключових критеріїв для української ідентичності. Загалом, 29.9% вказали, що це є однією з найважливіших ознак для визнання себе «українцем»¹⁸⁴. Так само спільним знаменником для регіонів є визначення «Поважати українські політичні інституції і закон», що робить дійсно членом української спільноти вважає 37.7%¹⁸⁵. Так само, можемо побачити, що сила зв'язку дуже низька (Крамер-V – 0.166) розподілу між регіонами (Мал. 9). Найбільша частина респондентів обрала варіант «Відчувати себе українцем» як найголовніший маркер, за яким можна вважатися членом української спільноти. Цей варіант теж залишився без регіонального зв'язку¹⁸⁶.

Chi-Square Tests

(Oblast~ Povajati ukrains~ki politichni institutsii i zakon)

¹⁸⁴ Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL: https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.

¹⁸⁵ Там само.

¹⁸⁶ Там само.

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	635.790 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	630.594	100	<.001
Linear-by-Linear Association	5.081	1	.024
N of Valid Cases	5770		

a. 18 cells (13.8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.09.

Symmetric Measures

(Oblast~ Povajati ukrains~ki politichni institutsii i zakon)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.332	<.001
Cramer's V	.166	<.001
N of Valid Cases	5770	

Мал. 9. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Поважати українські політичні інституції і закон)

Однак можна помітити регіональний розподіл, щодо питання мови. Результати тесту виявили близьке значення до помірного зв'язку (Фі коефіцієнт дорівнює 0.570, Крамер-V тест на рівні 0.285, див. Мал. 10). Якщо звернути увагу на таблицю спряженості, то знову зафіксуємо, що, наприклад, АРК на рівні 22.8% вважали «розмовляти українською» не є дуже важливим, коли у Львівській області 12.7% визначали «дуже важливим», і лише 1.7% – «зовсім неважливо». Так само, Донецька область

– 10.1% вважають зовсім не важливим, коли лише 3.4% вважають «дуже важливим».

Переходимо до блоку питань пов'язаних із зовнішньо-політичними перевагами, які визначали респонденти у 2013 році.

Chi-Square Tests
(Oblast~ Rozmovliati ukrains~koiu)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1901.580 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	1907.871	100	<.001
Linear-by-Linear Association	59.058	1	<.001
N of Valid Cases	5849		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6.21.

Symmetric Measures
(Oblast~ * Rozmovliati ukrains~koiu)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.570	<.001
	Cramer's V	.285	<.001
N of Valid Cases		5849	

Мал. 10. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Розмовляти українською)

В першому питанні блоку зовнішньої політики, ставилось наступне твердження: «Українська і російська культура цілковито однакові» і

«Україна і Росія мають бути однією державою»¹⁸⁷. Нульову гіпотезу можна відхилити ($p < 0.05$), що дозволяє стверджувати, що існує залежність від регіонів у визначенні респондентами «цілковито погоджуюсь» або «цілковито не погоджуюсь». Якщо дивитись на силу зв'язку, то він буде трохи меншого середнього рівня (Фі-коефіцієнт – 0.552, Крамер-V тест – 0.225, див. Мал. 11.). Можемо знову прослідкувати тенденцію, що Східні, Південні області України мали найбільший відсоток тих, хто з цим твердженням цілковито погоджувався, і у Західних областях навпаки. Хоча слід зазначити, що була частка тих, хто, наприклад, визначав «частково не погоджуюсь» або «більше не погоджуюсь» в таких областях як Донецька область (8.1%, 15.0%) та Луганська область (10.1%, 6.2%).

Chi-Square Tests

(Oblast * Ukrain~ka i rosiis~ka kul~turi tsilkovito odnakovi)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1713.054 ^a	150	<.001
Likelihood Ratio	1642.096	150	<.001
Linear-by-Linear Association	.618	1	.432
N of Valid Cases	5631		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8.29.

Symmetric Measures

(Oblast * Ukrain~ka i rosiis~ka kul~turi tsilkovito odnakovi)

¹⁸⁷ Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL: https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.552	<.001
	Cramer's V	.225	<.001
N of Valid Cases		5631	

Мал. 11. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Українська і російська культура цілком однакові)

Приблизно на такому самому рівні є взаємозв'язок між регіонами та переконанням «Україна і Росія мають бути однією державою». Хоча Фі-коефіцієнт більше за попередній –0.640, і відповідно тест Крамера-V – 0.261 (Мал. 12.). Тенденція по областях зберіглася як у попередніх результатах.

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Ukraina i Rosiia maiut~ buti odnieiu derjavoiiu)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2221.162 ^a	150	<.001
Likelihood Ratio	2368.834	150	<.001
Linear-by-Linear Association	45.806	1	<.001
N of Valid Cases	5427		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6.28.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Ukraina i Rosiia maiut~ buti odnieiu derjavoiiu)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.640	<.001

Cramer's V	.261	<.001
N of Valid Cases	5427	

Мал. 12. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Україна і Росія мають бути однією державою)

Так само, якщо розглянемо варіанти відповідей, щодо можливих варіантів розвитку майбутнього в Україні у 2013 році, то ми теж можемо відхили нульову гіпотезу, оскільки р-значення менше ніж 0.05, а сила зв'язку Фі-коефіцієнта (0.570) та Крамера-V (0.255) тесту приблизно знаходяться на тому самому рівні (Мал. 13.).

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Isnue dekil~ka mojlivikh variantiv rozvitku Ukraini v m)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1935.168 ^a	125	<.001
Likelihood Ratio	1873.619	125	<.001
Linear-by-Linear Association	22.631	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 19 cells (12.2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.14.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Isnue dekil~ka mojlivikh variantiv rozvitku Ukraini v m)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.570	<.001
Cramer's V	.255	<.001

N of Valid Cases

5949

Мал. 13. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Україна і Росія мають бути однією державою)

Особливу увагу слід приділити блоку «Історична пам'ять», оскільки це є одним із найважливіших елементів складової колективної ідентичності. У даному опитуванні були представлені питання, що стосуються ставлення до тих чи інших історичних подій в історії України, а також до історичних особистостей.

Було виявлено значущу відмінність відповідей згідно розподілу за регіонами, що стосується вибору «Найбільше значущих діячів в історії України», а також, щодо їх оцінки впливу як «позитивну роль» та «негативну роль»¹⁸⁸.

Наприклад, що стосується значущості діяча в історії «Степана Бандери», то рівень сили зв'язку виявився середнім (Фі-коефіцієнт – 0.329, Крамер-V – 0.329, див. Мал. 14.).

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Oberit~ TR~Okh, na Vashu d_Stepan Bandera)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	645.878 ^a	25	<.001
Likelihood Ratio	520.506	25	<.001
Linear-by-Linear Association	2.855	1	.091
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 14.79.

¹⁸⁸ Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL: https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.

Symmetric Measures
(Oblast~ * Oberit~ TR~Okh, na Vashu d_Stepan Bandera)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.329	<.001
	Cramer's V	.329	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 14. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Найбільш значущі діячі, % «так»)

Так само, що стосується оцінки позитивності та негативності ролі, рівень сили зв'язку став ще сильніший, Фі-коефіцієнта виявився 0.947, Крамера-V тесту 0.474 (Мал. 15). Знову ж таки, якщо дивитись на регіональний розподіл, то побачимо, що оцінка різниться в регіонах Сходу України та Заходу.

Chi-Square Tests (Oblast~ * Stepan Bandera)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	674.775 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	733.116	100	<.001
Linear-by-Linear Association	16.549	1	<.001
N of Valid Cases	752		

a. 81 cells (62.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .31.

Symmetric Measures (Oblast~ * Stepan Bandera)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.947	<.001
	Cramer's V	.474	<.001
N of Valid Cases		752	

Мал. 15. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Яку саме роль вони відіграли – позитивну чи негативну?)

Іншим спостереженням за даними 2013 року є те, що стосується «Голодомору» 1932-33 років. В цілому, 70% вважало Голодомор геноцидом¹⁸⁹. Проте якщо дивитися на регіональний розподіл, то частка тих, хто обрав варіант «Ні» переважає знову у Східних, Південно-Східних областях України. Рівень ($p < 0.05$) сили зв'язку Фі коефіцієнт продемонстрував на рівні 0.485, а Крамера-V тест – 0.343, що можна визначити як середньої сили зв'язок (Мал. 16.).

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Chi vvaжаete Vi golod 1932-33 rokiv v Ukraini genotsidom)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1396.701 ^a	50	<.001
Likelihood Ratio	1455.207	50	<.001
Linear-by-Linear Association	58.219	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 16.32.

¹⁸⁹ Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL: https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.

Symmetric Measures
(Oblast~ * Chi vvajae Vi golod 1932-33 rokiv v Ukraini
genotsidom)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.485	<.001
	Cramer's V	.343	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 16. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Чи вважаєте Ви голод 1932-33 років в Україні геноцидом?)

Що стосується «Як, на Вашу думку, правильніше називати війну з нацистською Німеччиною?», то 59.8% респондентів тоді обрала варіант «Велика Вітчизняна Війна»¹⁹⁰. Не дивлячись на те, що через р-значення (менше 0.05) нульова гіпотеза була відкидана, Фі-коефіцієнт та тест Крамера-V продемонстрували слабку силу зв'язку (Мал. 17.).

Chi-Square Tests
(Oblast~ Iak, na Vashu dumku, pravil~nishe nazivati viinu z natsi)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	774.572 ^a	75	<.001
Likelihood Ratio	744.173	75	<.001
Linear-by-Linear Association	6.757	1	.009
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5.82.

¹⁹⁰ Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL: https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Iak, na Vashu dumku, pravil~nishe nazivati viinu z natsi)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.361	<.001
	Cramer's V	.208	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 17. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Як, на Вашу думку, правильніше називати війну з нацистською Німеччиною?)

Коли навпаки, був виявлений вище середнього сили зв'язку із питанням «Чи підтримуєте Ви визнання ОУН-УПА борцями за українську незалежність?»: коефіцієнт Фі становить 0.793, Крамера-V тест – 0.397 (Мал. 18.). Згідно таблиці спряженості, відповіді різняться між областями, що на Заході України, і на Сході (див. Мал.19.).

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Chi pidtrimuete Vi viznannia OUN-UPA bortsiami za ukrain)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3742.633 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	3412.249	100	<.001
Linear-by-Linear Association	13.774	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 16.25.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Chi pidtrimuete Vi viznannia OUN-UPA bortsiami za ukrain)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.793	<.001
	Cramer's V	.397	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 18. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Чи підтримує Ви визнання ОУН-УПА борцями за українську незалежність?)

Останнім блоком питань для дослідження української ідентичності, буде перевірити взаємозв'язок між областями та мовною ідентичністю. При визначенні рідної мови, вдалося зафіксувати середньої сили зв'язок (Фі-коефіцієнт дорівнює 0.843, Крамера-V тест становить 0.344, див. Мал. 20.). Так само можна помітити регіональний розподіл, 13.7% від тих, хто обрав російську були в Криму, 21.6% (проти 0.7% української) в Донецькій області (проти 2% української), 13.2% Луганській області (проти 0.4% української), 7.2% Одеській області (проти 2.1% української) і т.д.

Crosstab

38. Chi pidtrimuete Vi viznannia OUN-UPA bortsiami za ukrain

		Tak %	Skorishe tak %	Skorishe ni %	Ni %	Vajko vidpovisti %	Total %
Oblast~	ARK	0.4%	0.7%	4.4%	8.6%	3.2%	4.3%
	Vinnits~ka	2.1%	1.1%	4.9%	3.4%	6.4%	3.6%
	Volins~ka	6.6%	3.3%	1.0%	0.5%	0.9%	2.2%
	Dnipropetrovs~ka	4.9%	8.2%	7.8%	7.9%	8.7%	7.5%
	Donets~ka	1.1%	3.0%	9.6%	19.1%	5.9%	9.4%
	Jitomirs~ka	2.1%	5.9%	4.5%	1.5%	2.3%	2.8%

Zakarpats~ka	1.9%	4.6%	4.1%	1.0%	3.8%	2.7%
Zaporiz~ka	0.8%	4.0%	6.9%	5.4%	3.0%	4.1%
Ivano-Frankivs~ka	14.0%	0.8%	0.2%	0.1%	1.2%	3.0%
Kiivs~ka	4.4%	7.7%	3.0%	2.2%	5.0%	4.1%
Kirovograds~ka	1.3%	1.9%	1.6%	3.1%	2.3%	2.2%
Lugans~ka	0.9%	1.2%	6.7%	7.9%	5.9%	5.1%
L~vivs~ka	23.8%	4.8%	0.6%	0.4%	1.0%	5.5%
Mikolaiivs~ka	0.8%	1.0%	3.2%	4.4%	1.9%	2.6%
Odes~ka	1.1%	2.2%	4.7%	9.9%	3.4%	5.1%
Poltavs~ka	1.5%	8.0%	4.6%	1.2%	4.4%	3.4%
Rivnens~ka	6.4%	2.3%	0.2%	0.8%	3.1%	2.4%
Sums~ka	0.9%	2.2%	6.6%	2.3%	2.1%	2.6%
Ternopil~s~ka	10.0%	3.0%	0.0%	0.2%	0.3%	2.4%
Kharkivs~ka	3.0%	2.4%	3.9%	9.6%	7.5%	6.1%
Khersons~ka	0.6%	1.3%	2.5%	2.8%	4.1%	2.4%
Khmel~nits~ka	1.8%	8.1%	7.3%	0.4%	1.6%	3.0%
Cherkas~ka	1.9%	5.2%	2.3%	2.1%	4.1%	2.9%
Chernivets~ka	1.3%	3.5%	1.4%	0.4%	4.5%	2.0%
Chernigivs~ka	0.4%	4.1%	3.0%	1.4%	4.7%	2.5%
m.Kiiv	6.2%	9.2%	4.7%	3.6%	8.6%	6.0%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Мал. 19. Таблиця спряженості (Область * Чи підтримуєте Ви визнання ОУН-УПА борцями за українську незалежність?)

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Iaku movu Vi vvajaete ridnoiu?)

	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)
Pearson Chi-Square	4201.052 ^a	150	<.001
Likelihood Ratio	4040.054	150	<.001

Linear-by-Linear Association	12.182	1	<.001
N of Valid Cases	5917		

a. 96 cells (52.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .45.

Symmetric Measures
(Oblast~ * Iaku movu Vi vvajaete ridnoiu?)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.843	<.001
	Cramer's V	.344	<.001
N of Valid Cases		5917	

Мал. 20. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Яку мову Ви вважаєте рідною?)

Варто зазначити про питання, щодо україно-російської двомовності в Україні. Тут був виявлений сильний зв'язок, вище середнього (Фі-коефіцієнт – 0.806, Крамера-V тест – 0.403, Мал. 21.). У Львівській області, лише 0.3% ставились цілком позитивно до двомовності. Коли у Донецькій області цілком негативно лише 0.4%. Таким чином, мовна ідентичність яскраво виражалась у прояві регіональної ідентичності.

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Iak Vi stavites~ do togo, scho v Ukraini isnuе ukraіno-r)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3743.091 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	3568.611	100	<.001

Linear-by-Linear Association	75.710	1	<.001
N of Valid Cases	5763		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 11.42.

Symmetric Measures

(Область * Як Ви ставитесь до того, що в Україні існує україно-російська двомовність?)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.806	<.001
	Cramer's V	.403	<.001
N of Valid Cases		5763	

Мал. 21. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Як Ви ставитесь до того, що в Україні існує україно-російська двомовність?)

Отже, можна підсумувати, що у 2013 році національна ідентичність складалася одночасно як зі своєї місцевої регіональної ідентичності, так і відданість громадянської ідентичності (любов до Батьківщини, повага до інституцій та законів України і т.д.). Поляризацію, яка виявлялася у середніх або сильних формах зв'язку, можна було помітити в питаннях, що стосувалися мови, зовнішньої політики, культури та історичної пам'яті (Табл. 1.).

Сили зв'язків між областями та визначення ідентичності, зовнішньо-політичних поглядів, культурних та мовних ідентичностей.

Зміни	р-значення	Фі-коефіцієнт	Крамер-V
Ідентичності та регіоналізм			

Мешканець свого регіону	0.001	0.229	0.115
Українець	0.001	0.418	0.209
Росіянином	0.001	0.640	0.320
Любов до України	0.001	0.369	0.184
Бути справжнім українцем/кою			
Бути народженим в Україні	0.001	0.4	0.2
Розмовляти українською	0.001	0.57	0.285
Поважати політичні інституції та закони	0.001	0.332	0.166
Зовнішньо-політичні преференції			
Українська та російська культура цілком однакові	0.001	0.552	0.225
Україна і Росія мають бути однією державою	0.001	0.640	0.261
Декілька можливих варіантів розвитку майбутньої України	0.001	0.570	0.255
Історична пам'ять			
Значущість Степана Бандери	0.001	0.329	0.329
Позитивна/негативна роль Степана Бандери	0.001	0.947	0.474
Чи вважаєте ви Голод 1932-33 рр. геноцидом?	0.001	0.485	0.343
Війна з нацизмом: Друга Світова чи Велика Вітчизняна Війна?	0.001	0.361	0.208

Підтримка ОУН-УПА	0.001	0.793	0.397
Мовна ідентичність			
Рідна мова	0.001	0.843	0.344
Ставлення до двомовності в Україні	0.001	0.806	0.403

Табл. 1. Результати статистичних тестів (Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт, Крамер-V тест), які продемонстрували малі-середні-високі сили зв'язку за опитуванням про ідентичність за 2013 рік.

Мовне питання та історична пам'ять мали найбільше значення у статистичних тестах. Ця поляризація головним чином проявлялася між регіонами Заходу та Сходу. Проте був дуже слабкий зв'язок, що стосується відмінностей у тому, як Схід або Захід відчують себе українцями. У обох випадках важливою складовою була регіональна ідентичність (відчуття себе мешканцем свого регіону), а також в той же час відчувати себе громадянином.

Можна припустити, що українська ідентичність почала кристалізуватися не тільки з 24 лютого 2022 року, але й у період з 2014 року, що включав Революцію Гідності та початок збройної агресії Російської Федерації проти України, починаючи від анексії Криму та розгортання війни на Сході країни. Ці важливі події сприяли формуванню нових парадигм у сприйнятті української ідентичності. Навіть у той період, коли військовий стан не був введений, антитерористична операція (АТО) проти сепаратистів на Сході тривала. Тоді, Росія розпочала агресивну військову діяльність проти України. Хоча й існувала певна двоїстість у сприйнятті цих подій, оскільки Російська Федерація офіційно заперечувала участь своїх збройних формувань на Сході України, натомість використовуючи підконтрольних сепаратистів для здійснення своїх

військових операцій. Можемо порівняти, яке було сприйняття ідентичності українців до 2014 року, і після.

Щоб зафіксувати зміни, було проведено кростабуляційний аналіз, використовуючи інші масиви даних Університету Санкт-Галлена за 2015 і 2017 роки¹⁹¹. Порівнюючи із 2013 роком, можемо побачити, що кардинальних змін у силах зв'язку між регіонами та ідентичністю року не відбулося (Табл. 2).

Доволі низька силу зв'язку залишалась на рівні регіональної ідентичності, що свідчить про спільну цінність для кожного окремого регіону визначати в першу чергу себе як «мешканця свого регіону». Так само, відчувати себе «українцем» асоціюючи себе із всезагальною ідентичністю.

Динаміка змін сили зв'язків між областями та визначення ідентичності, зовнішньо-політичних поглядів, культурних та мовних ідентичностей (2013-2017).

Зміни	Крамер-V (2013)	Крамер-V (2015)	Крамер-V (2017)
Ідентичності та регіоналізм			
Мешканець свого регіону	0.115	0.153	0.138
Українець	0.209	0.212	0.204
Росіянином	0.320	0.253	0.262
Любов до України	0.184	0.211	0.188
Бути справжнім українцем/кою			
Бути народженим в Україні	0.2	0.199	0.169
Розмовляти українською	0.285	0.232	0.273

¹⁹¹ Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL: https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.

Поважати політичні інституції та закони	0.166	0.156	0.14
Зовнішньо-політичні преференції			
Українська та російська культура цілком однакові	0.225	0.237	0.2
Україна і Росія мають бути однією державою	0.261	0.193	0.19
Декілька можливих варіантів розвитку майбутньої України	0.255	0.227	0.19
Історична пам'ять			
Значущість Степана Бандери	0.329	0.369	0.324
Позитивна/негативна роль Степана Бандери	0.474	0.496	0.435
Чи вважаєте ви Голод 1932-33 рр. геноцидом?	0.343	0.363	0.302
Війна з нацизмом: Друга Світова чи Велика Вітчизняна Війна?	0.208	–	0.225
Підтримка ОУН-УПА	0.397	0.361	0.317
Мовна ідентичність			
Рідна мова	0.344	0.285	0.273
Ставлення до двомовності в Україні	0.403	0.352	0.325

Табл. 2. Результати статистичних тестів (Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт, Крамер-V тест), які демонструють динаміку малих-середніх-високих сил зв'язків за опитуванням про ідентичність за 2013, 2015 та 2017 роки.

Важливим спостереженням є те, що на питання «Чи є ви справжнім українцем?» визначення «Поважати політичні інституції і закони» залишається на рівні низької сили зв'язку (2013, 2015 і 2017 рр.). Це свідчить про те, що дане ставлення є однаковим по всій країні, немає значущої різниці між регіонами. Втім, лишається поляризація відносно історичної пам'яті та мовної ідентичності. У деяких випадках сила зв'язку стала менше, але не значущо. Наприклад, оцінка «позитивної/негативної ролі Степана Бандери» відрізняється від регіону на рівні сили зв'язку Крамера-V тесту 0.435 у 2017 році (у 2013 сила зв'язку була 0.474). Крім того, сила зв'язку щодо підтримки ОУН-УПА знизилась до 0.317 у 2017 році, у порівнянні з майже 0.4 у 2013 році, коли майже досягала рівня сильного зв'язку. Щодо майбутньої політики України, українці у 2017 році виявили більшу узгодженість у своїх поглядах порівняно з 2013 роком, яке підтверджується низьким рівнем зв'язку (0.19 у 2017 році порівняно з 0.255 у 2013 році). Подібно до цього, можна помітити, що мовна ідентичність українців стала частково більш узгодженою, оскільки у 2013 році рівень зв'язку за тестом Крамера-V становив 0.344 (середньої сили), у 2015 – 0.285, і у 2017 – 0.273, наближаючись до низького рівня. Однак ставлення до двомовності, показники залишились в межах середньої сили зв'язку.

Отже, підсумовуючи можна відзначити, що в деяких аспектах українці стали більш узгодженими щодо своєї ідентичності, хоча ця різниця не є значущою. Розглядаючи універсальні показники, такі як «Любов до України» та «Повага до політичних інститутів та законів», які є основою для найбільшої узгодженості, проект «розумної ідентичності» або «конституційного патріотизму» Ю. Габермаса виглядав перспективним для України. Також слід враховувати регіональні культурні відмінності, зокрема щодо історичної пам'яті та мови. Подальшим кроком буде аналіз

змін, що відбулися після 2022 року, зокрема внаслідок повномасштабного вторгнення Росії до України.

3.4. Вплив воєнного стану в Україні в умовах російсько-української війни на зміни української національної ідентичності.

Для аналізу змін ідентичності після 24 лютого 2022 року, у своїй роботі я буду використовувати масиви даних отриманих за запитом до Київського міжнародного інституту соціології (КМІС)¹⁹². Розглянемо погляди та думки українців під час воєнного стану про можливі сценарії завершення війни, демократія у часи війни, ставлення до росіян під час війни, а також відчуття національної єдності. Щоб зрозуміти, наскільки українці є узгодженими в поглядах, ми проведемо кростабуляційний аналіз.

Відповідно до результатів статистичних тестів проведених в межах кростабуляційного аналізу за опитуванням у грудні 2023 року, не було виявлено середніх або сильних зв'язків різниці між регіонами щодо поставлених запитань.

Наприклад, на питання «З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?», результати тесту Крамера-V показали слабкий зв'язок (0.205), що свідчить про загальну узгодженість населення стосовно позицій компромісу для досягнення миру з Росією (див мал. 22.). В цілому, 73.9% заявили про повну відмову щодо поступок Росії для досягнення миру (див. мал. 23.). Лише 19% готові до поступок. При огляді регіонального розподілу видно, що думка про компроміси з Росією переважно зустрічається лише в Дніпропетровській та Харківській областях (Мал. 24.).

---

¹⁹² Всеукраїнське дослідження «Думки та погляди населення України: грудень 2023 (Омнібус)» проводилося Київським міжнародним інститутом соціології. Банк даних. Домашня сторінка КМІС.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	130.352 ^a	69	<.001
Likelihood Ratio	132.992	69	<.001
Linear-by-Linear Association	1.194	1	.274
N of Valid Cases	1032		

a. 53 cells (55.2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .01.

Symmetric Measures

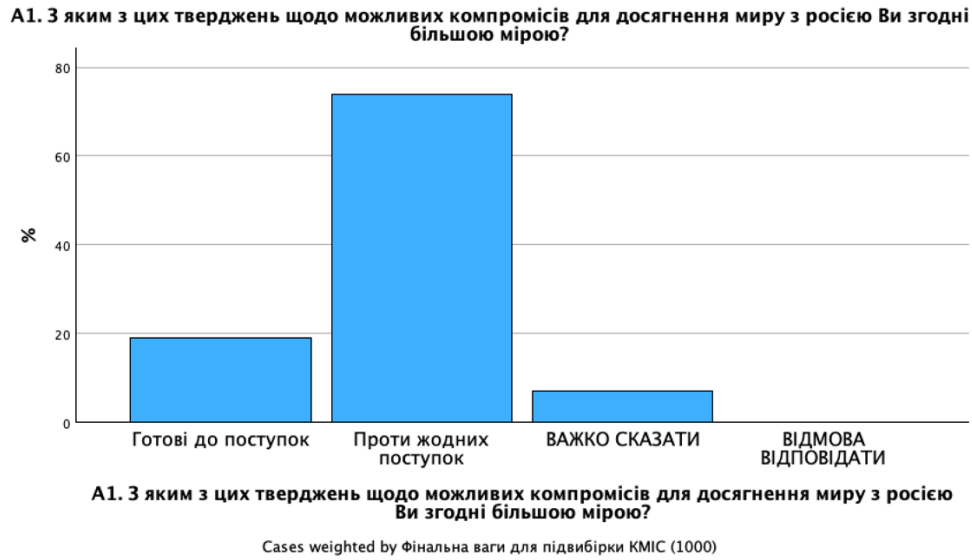
(Область, де проживають зараз * З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.355	<.001
	Cramer's V	.205	<.001
N of Valid Cases		1032	

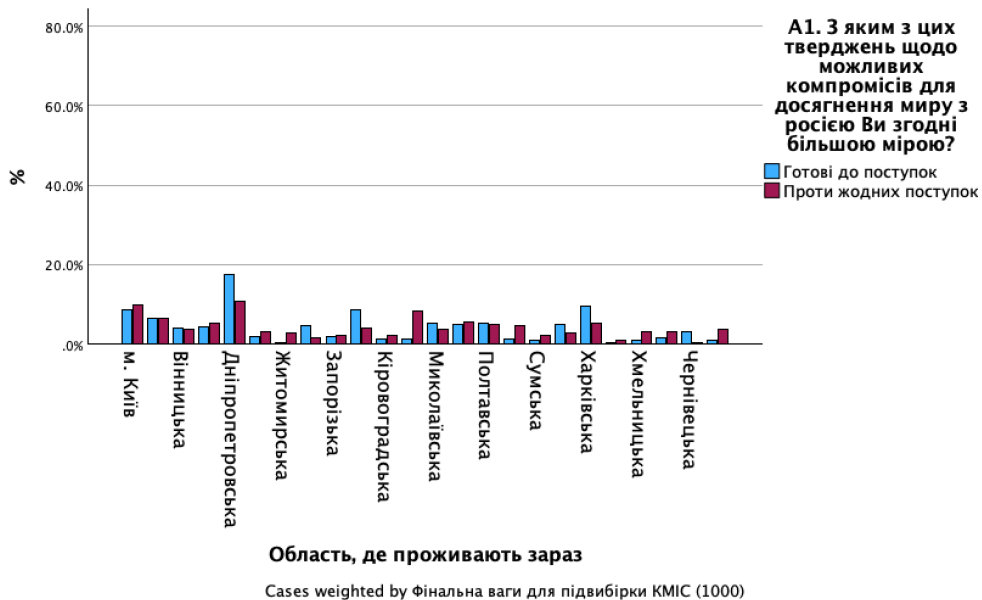
Мал. 22. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?)

В той час, коли взаємозв'язку між регіоном та думками щодо «А яка Ваша думка щодо можливості України досягти успіху у війні за умови

належної підтримки Заходу?» не було виявлено взагалі, оскільки р-значення перевищує 0.05 (Мал. 26.).

Мал. 23. Загальні результати: «З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?»

Мал. 24. Розподіл за регіонами: «З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?»

Загалом, 87% погоджуються з твердженням «За належної підтримки Заходу України може досягти успіхів» (Мал. 25.).

Мал. 25. Загальні результати: «А яка Ваша думка щодо можливості України досягти успіху у війні за умови належної підтримки Заходу?»»

Так само українці демонструють міцну узгодженість щодо майбутнього. Значення $p > 0.05$ дозволяє визначити, що зв'язку немає (Мал. 26.). 73% впевнені, що Україна буде процвітаючою країною у складі ЄС через 10 років (Мал. 28). Можна помітити, що вступ до ЄС залишається бути одним із консолідуючих факторів у суспільстві, і що, можна визначити як спільну мету для нації.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	86.188 ^a	69	.079

Likelihood Ratio	81.325	69	.147
Linear-by-Linear Association	1.654	1	.198
N of Valid Cases	1029		

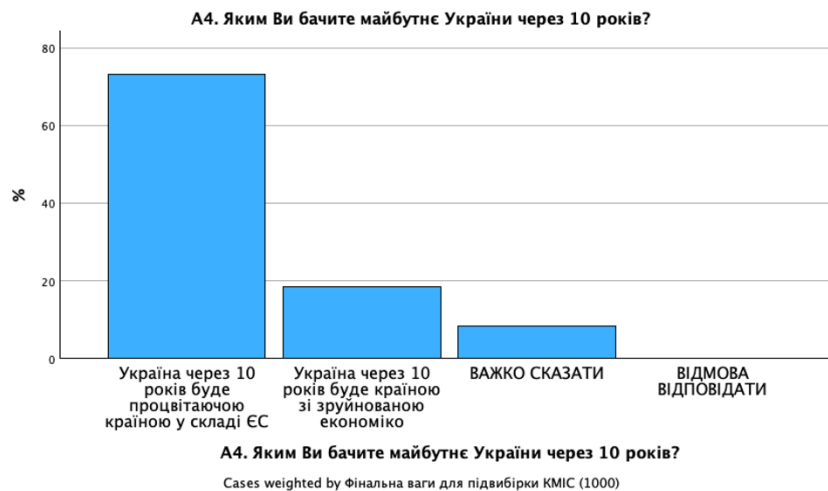
a. 49 cells (51.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .01.

Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.289	.079
	Cramer's V	.167	.079
N of Valid Cases		1029	

Мал. 26. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?)

Мал. 27. Загальні результати: «Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?»

На питання «Україна йде шляхом об'єднання чи розколу?», 69.2% вважають, що «Українці потроху долають внутрішні суперечності» (мал.

29.). Значення тесту Крамера-V становить 0.184, що свідчить про узгодженість у виборі відповідей на питання про згуртованість українців (мал. 28).

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Україна йде шляхом об'єднання чи розколу)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	105.331 ^a	69	.003
Likelihood Ratio	95.575	69	.019
Linear-by-Linear Association	.049	1	.824
N of Valid Cases	1032		

a. 49 cells (51.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .01.

Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Україна йде шляхом об'єднання чи розколу)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.319	.003
Cramer's V	.184	.003
N of Valid Cases	1032	

Мал. 28. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Україна йде шляхом об'єднання чи розколу)

Мал. 29. Загальні результати: «Україна йде шляхом об'єднання чи розколу»

Також можна говорити про узгодженість між регіонами про питання «Важливіше добробут громадян чи територіальна цілісність?», оскільки р-значення більше 0.05 (Мал. 30.). Отже, 53.1% визначили, що для них важливіше незалежність та цілісність (Мал. 31.). Проте 34.1% вважають, що важливіше добробут громадян.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Важливіше добробут громадян чи територіальна цілісність)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	83.472 ^a	69	.113
Likelihood Ratio	89.416	69	.050
Linear-by-Linear Association	.075	1	.785
N of Valid Cases	1030		

a. 42 cells (43.8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .02.

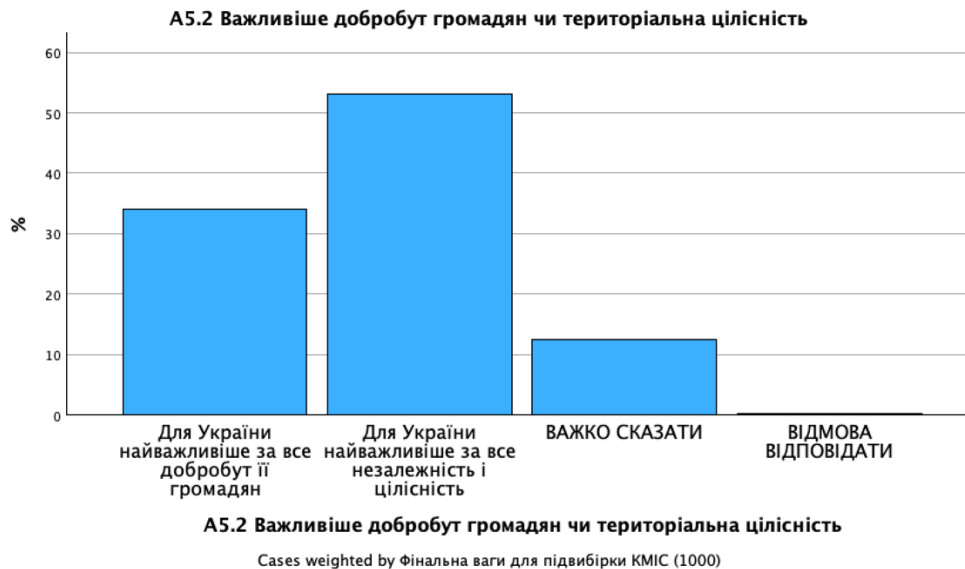
Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Важливіше добробут громадян чи територіальна цілісність)

Value	Approximate Significance

Nominal by Nominal	Phi	.285	.113
	Cramer's V	.164	.113
N of Valid Cases		1030	

Мал. 30. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Важливіше добробут громадян чи територіальна цілісність)

Мал. 31. Загальні результати: «Важливіше добробут громадян чи територіальна цілісність»

Окрім цього, немає зв'язку між тим, які регіони визначають, чи потрібна більша чи менша активна участь держави в економіці (Мал. 32.). 54.2% обрали «За активне державне регулювання і контроль» (Мал. 33.).

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Більш чи менш активна участь держави в економіці)

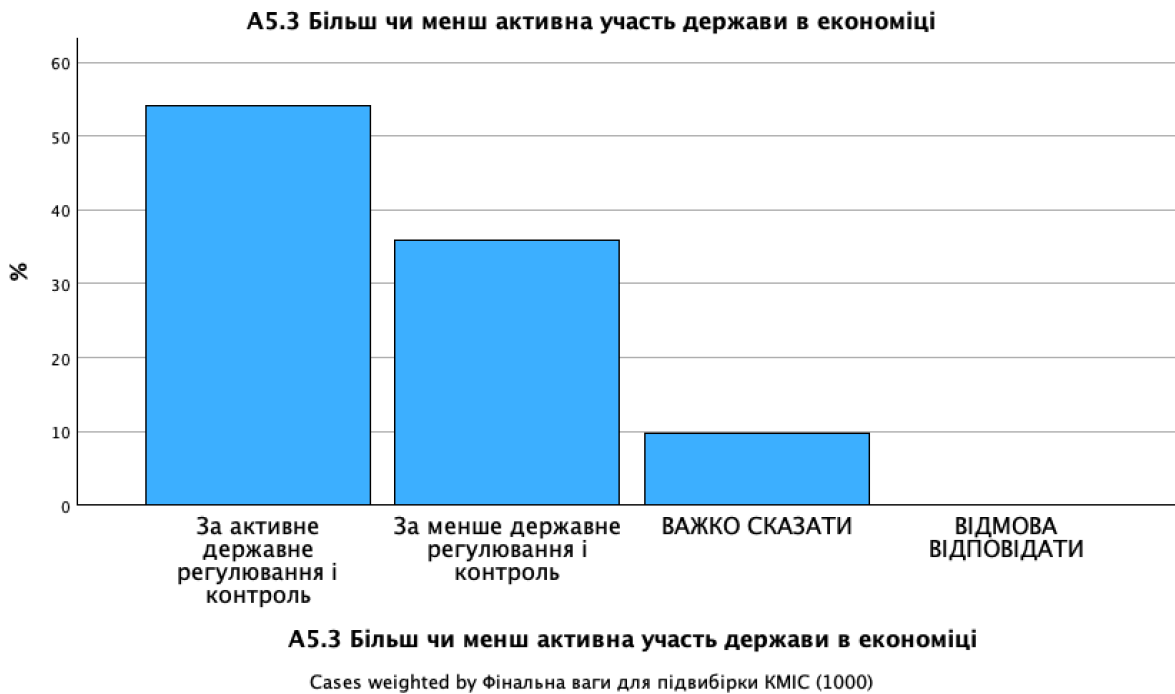
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	89.265 ^a	69	.051
Likelihood Ratio	85.241	69	.090
Linear-by-Linear Association	.000	1	.999
N of Valid Cases	1030		

a. 45 cells (46.9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .01.

Symmetric Measures
(Область, де проживають зараз * Більш чи менш активна
участь держави в економіці)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.294	.051
	Cramer's V	.170	.051
N of Valid Cases		1030	

Мал. 32. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Більш чи менш активна участь держави в економіці)

Мал. 33. Загальні результати: «Більш чи менш активна участь держави в економіці»

Є дуже слабкий зв'язок між тим (р-значення – 0.001, Крамер-V тест – 0.227), як сприймають уряд українці відповідно за регіональним розподілом (Мал. 34.). Якщо подивитись на таблицю кростабуляції, то у Харківській та

Дніпропетровській областях 7.5% і 15% відповідно вважають уряд «батьками», якому потрібно «піклуватися про своїх дітей». У Львівській області, наприклад, лише 3.9% обрали такий варіант. Так само Тернопільська область, 3.6% вважають, що уряд – це «батьки». Загалом по Україні, 66.3% стверджують, що уряд – це «працівники», які мають працювати як «керівники» (Мал. 35.).

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	160.594 ^a	69	<.001
Likelihood Ratio	106.239	69	.003
Linear-by-Linear Association	.015	1	.901
N of Valid Cases	1038		

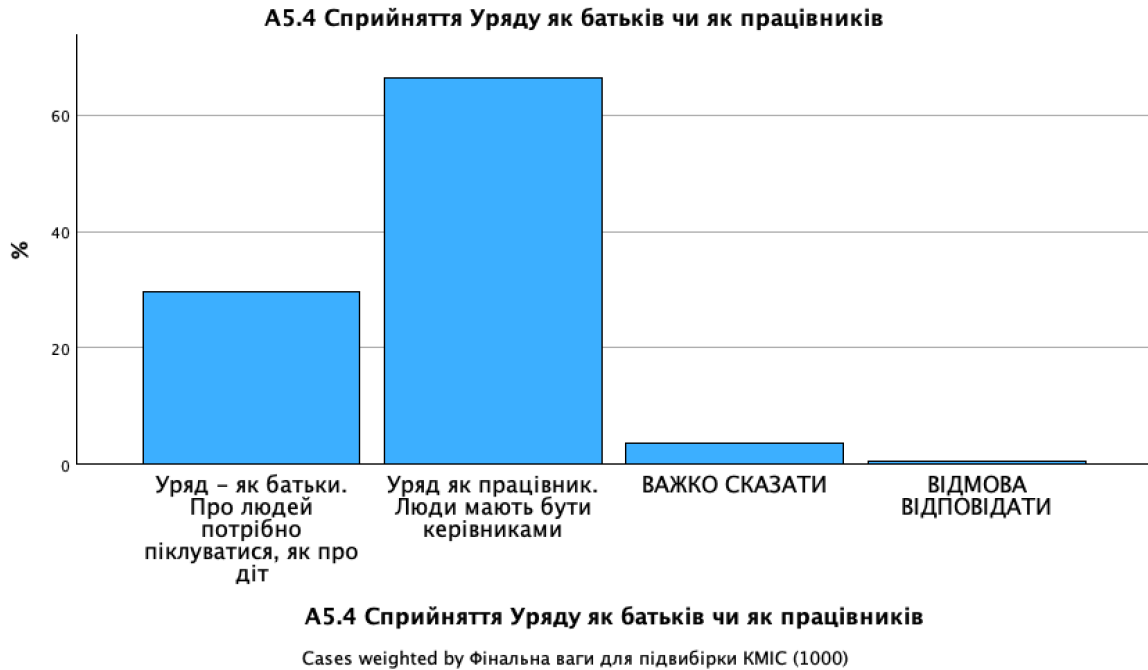
a. 49 cells (51.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .05.

Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.393	<.001
	Cramer's V	.227	<.001
N of Valid Cases		1038	

Мал. 34. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників)

Мал. 35. Загальні результати: «Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників»

Не дивлячись на те, що введений воєнний стан в Україні, українці вважають все одно необхідним мати демократичну систему в країні (59.5%, див. мал. 37), ніж сильного лідера (32.3%). І дані відповідей можна вважати як узгодженими поміж регіонів, оскільки не виявлено середнього-сильного взаємозв'язку (Мал. 36.).

Chi-Square Tests
(Область, де проживають зараз * Важливіше сильний лідер чи демократична система)

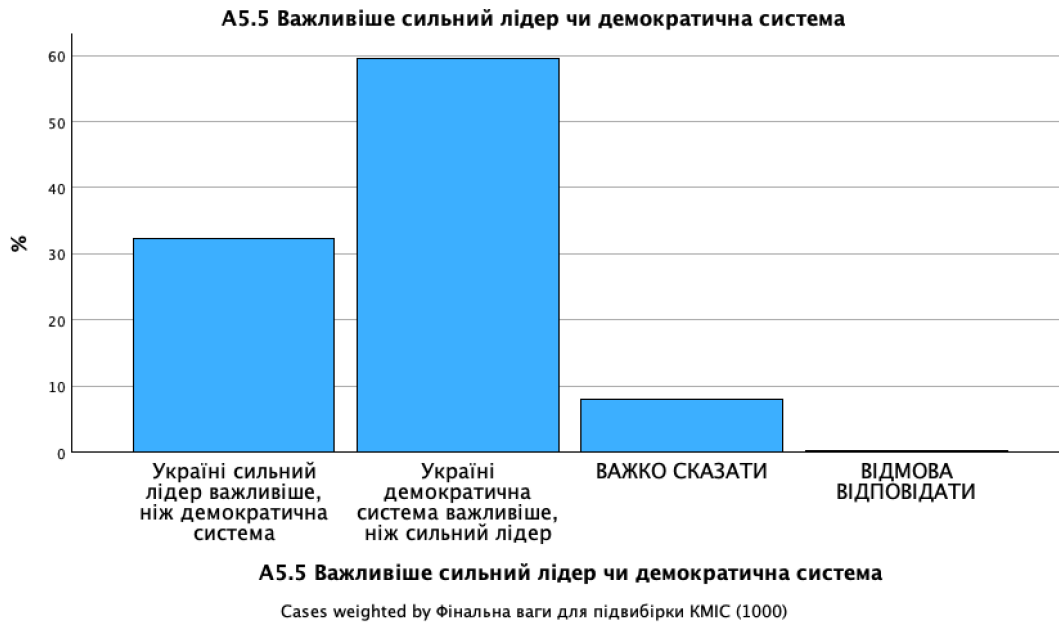
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	156.401 ^a	69	<.001
Likelihood Ratio	123.900	69	<.001
Linear-by-Linear Association	.002	1	.968
N of Valid Cases	1029		

a. 46 cells (47.9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .02.

Symmetric Measures
(Область, де проживають зараз * Важливіше сильний лідер чи демократична система)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.390	<.001
	Cramer's V	.225	<.001
N of Valid Cases		1029	

Мал. 36. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Важливіше сильний лідер чи демократична система)

Мал. 37. Загальні результати: «Важливіше сильний лідер чи демократична система»

Окрім цих питань, важливим блоком залишається мовне питання. Для цього я звернувся до іншого масиву даних, в якому дані опитування всеукраїнського дослідження «Думки та погляди населення України: травень 2023 (Омнібус)», яке так само проводилося Київським

міжнародним інститутом соціології у травні 2023 року¹⁹³. Проведений кростабуляційний аналіз продемонстрував, що взаємозв'язку між регіонами та ставленням до мовного питання немає (р-значення більше 0.05, сили зв'язку Фі-коефіцієнта та Крамера-V тесту нижче 0.1, див. Мал. 38.). 42.1% вважають, що в Україні немає проблем із використанням російської мови, і російськомовні громадяни не зазнають утисків та переслідувань (мал. 39.).

Chi-Square Tests

(Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * З яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9.213 ^a	9	.418
Likelihood Ratio	8.890	9	.448
Linear-by-Linear Association	.012	1	.914
N of Valid Cases	984		

a. 4 cells (25.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .15.

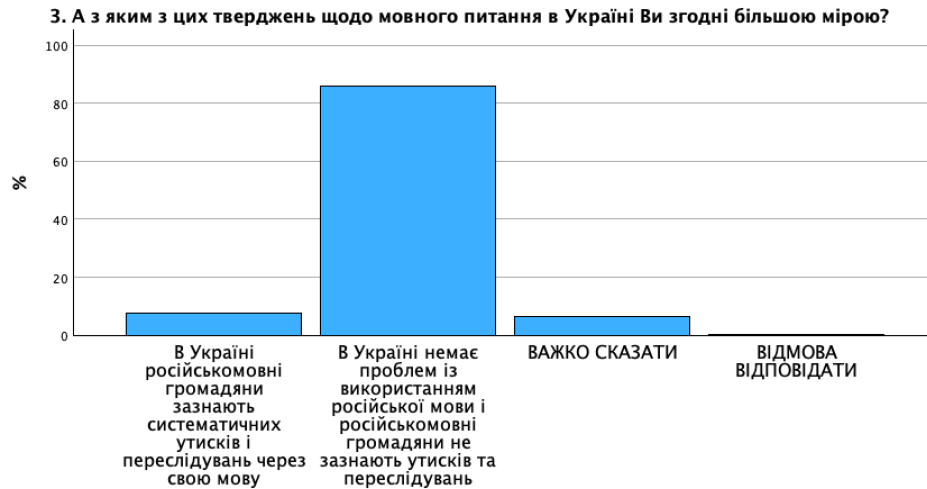
Symmetric Measures

(Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * З яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.097
	Cramer's V	.056
N of Valid Cases	984	

¹⁹³ Всеукраїнське дослідження «Думки та погляди населення України: травень 2023 (Омнібус)» проводилося Київським міжнародним інститутом соціології. Банк даних. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=db> (дата звернення: 01.05.2024).

Мал. 38. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * З яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?)

3. А з яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?

Мал. 39. Загальні результати: «З яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?»

Окрім цього, із цього дослідження є блок питань, що стосується політики щодо Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП). 32.5% визначили заборонити повністю діяльність УПЦ МП в Україні (Мал. 41.). Кростабуляційний аналіз продемонстрував, що існує слабкий взаємозв'язок між регіонами та вибором ставлення до УПЦ МП (Крамер-V – 0.124), тому таке ставлення можна вважати більш узгодженим між усіма (Мал. 40.).

Chi-Square Tests

(Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату, глава – Онуфрій)

Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)

Pearson Chi-Square	47.335 ^a	12	<.001
Likelihood Ratio	45.809	12	<.001
Linear-by-Linear Association	13.041	1	<.001
N of Valid Cases	1029		

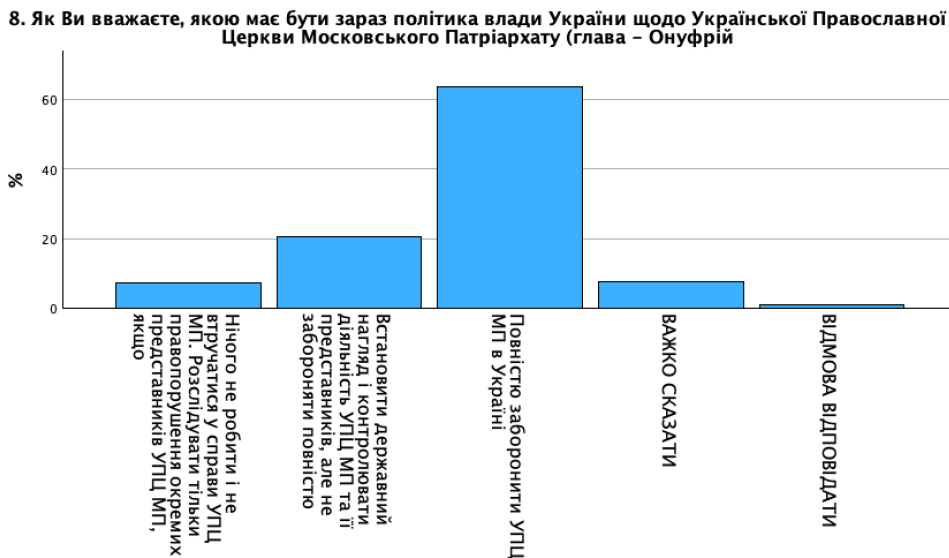
a. 4 cells (20.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.48.

Symmetric Measures

(Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату, глава – Онуфрій)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.214	<.001
	Cramer's V	.124	<.001
N of Valid Cases		1029	

Мал. 40. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату, глава – Онуфрій)

Мал. 41. Загальні результати: «Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату (глава – Онуфрій)?»

Отже, емпіричні дані підтверджують, що після повномасштабного вторгнення українське суспільство консолідувалося, про що свідчать результати узгоджених відповідей незалежно від регіону. Раніше ми спостерігали регіональні розбіжності у поглядах на внутрішню та зовнішню політику, культуру, мову та історичну пам'ять. Незважаючи на те, що Росія розпочала свою агресію проти України з 2014 року, саме після 24 лютого 2022 року почали змиватись регіональні розбіжності. Простим прикладом, окрім проаналізованих емпіричних матеріалів є парламентські вибори 2019 до Верховної Ради України, під час яких політична партія «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ), яка відома своїми проросійськими поглядами, здобула тоді 13.05% місць¹⁹⁴. Зараз партія «Опозиційна платформа – За життя» заборонена рішенням Ради Національної Безпеки і Оборони (РНБО) через її зв'язки з Росією¹⁹⁵. Частина партійців, які залишились, створили нове депутатське об'єднання «Платформа за життя і мир»¹⁹⁶. Однак, серед членів колишньої ОПЗЖ були такі відомі проросійські особистості, як В. Медведчук.

Зараз ми можемо спостерігати узгодженість щодо відношення до російської культури. Через повномасштабну війну з Російською Федерацією, все, що стосується «російського», заповнює систему опозицій в ідентичності як «Вони», «Чужі», «Вороги» і таке інше.

---

¹⁹⁴ Українська правда. ЦВК опрацювала 100% протоколів. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/07/26/7221983/>

¹⁹⁵ РНБО призупиняє діяльність проросійських партій в Україні – ОПЗЖ, Шарія та інших. hromadske.ua. URL: <https://hromadske.ua/posts/rnbo-prizupinyaye-diyalnist-prorosijskih-partij-opzzh-shariya-ta-inshih>

¹⁹⁶ ОПЗЖ стала «за мир»: у Верховній Раді створили нову депутатську групу з Бойком на чолі. hromadske.ua. URL: <https://hromadske.ua/posts/opzzh-stala-za-mir-u-verhovnij-radi-stvorili-novu-deputatsku-grupu-z-bojko-na-choli>

Якщо розглянути питання про те, чому саме зараз спостерігається така консолідація навколо опозиції до РФ, а не з 2014 року, можна звернутися до наступних причин. По-перше, у 2014 році було офіційно проголошено Антитерористичну Операцію (відома як АТО), яка була спрямована на боротьбу зі сепаратистами на Сході (хоча фактично, це були бойовики, підконтрольні РФ). По-друге, Україна вступила у перемовини, в рамках яких були підписаний зокрема «Мінський протокол», в якому Росія офіційно не визнавалася стороною конфлікту¹⁹⁷. По-третє, російська агресія проти України поширювалася на Східні (Донецька та Луганська області) та Південні регіони (АРК Крим), що створювало географічні обмеження конфлікту.

З 24 лютого 2022 року ситуація змінилася радикально. В той же день, Президент офіційно підписав указ про введення воєнного стану в Україні, який було затверджено Верховною Радою¹⁹⁸. Росія розпочала свою атаку одночасно з Півночі, Сходу та Півдня, а ракетні удари обрушилися на майже кожне українське місто¹⁹⁹. Ракетні удари РФ о 5 ранку по Україні нагадали минуле, що залишилось в колективній пам'яті, коли нацистська Німеччина 22 червня о 4 ранку почала бомбардувати Київ. Можна виокремити наступні причини консолідації українського суспільства.

По-перше, варто відзначити роль політичних інститутів, зокрема, дії Президента, Парламенту, Збройних Сил України, а також місцевої влади у відповідь на російську агресію сприяли усвідомленню реальної ситуації українським суспільством. Як ми розглядали у теоретичній частині,

---

¹⁹⁷ Мінський протокол від 5 вересня 2014 року. www.osce.org. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf> (дата звернення: 01.05.2024).

¹⁹⁸ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №64/2022 Про введення воєнного стану в Україні. Офіс Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

¹⁹⁹ Мапа: де в Україні повідомляють про звуки вибухів (оновлюється). Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/infographic-мапа-zvuky-vybukhiv/31720077.html> (дата звернення: 01.05.2024).

колективна ідентичність залежить від політичних інститутів так само, як самі політичні інститути від суспільства. По-друге, як я вже зазначав, чергова російська агресія проти України нагадала трагічні епізоди історії України, які залишились в колективній пам'яті українців. Однак йдеться не лише про Другу Світову війну. Варто згадати всі історичні події, пов'язані зі національно-визвольною боротьбою, оскільки ця війна фактично стала новим етапом національно-визвольних змагань українців від росіян. Крім того, ті, хто раніше сумнівався у реальних намірах Російської Федерації стосовно України до 24 лютого 2022 року, після повномасштабного вторгнення припинили сумніватися, чи можна вважати дії РФ «гібридними» щодо України. По-третє, після розуміння реальних цілей РФ – знищення української державності та захоплення столиці – українське суспільство «увімкнуло» автоматичну захисну реакцію як відповідь на екзистенційну загрозу. Оскільки втрата єдності призводить до паніки, а паніка – один із найбільших страхів людства, то від таких жахливих обставин, які поставили під загрозу політичні інститути, суспільство було вимушено мобілізуватися для збереження своєї колективної ідентичності. І, авжеж, для її збереження відбулися трансформації, пов'язані із війною.

Навіть у мирний час для усвідомлення своєї колективної ідентичності необхідною умовою є можливість розрізняти себе від інших, розуміти, хто «СВІЙ», а хто «ЧУЖИЙ», про що наголошував В. Гьозле. Так само, якщо ми згадаємо З. Фрейда, то для відчуття єдності необхідною складовою є система заборон (відома як “Табу”), яка у свою чергу формує різні групи людей (для когось щось можливе, а для когось – ні). Спільні заборони формують почуття солідарності, колективно визначаючи, що є прийнятним, а що – ні. У стані війни ці почуття кристалізуються. Через те, що ворогом стала Росія, то у колективній свідомості образ ворога почав

включати все, що пов'язано з «російським» і «проросійським». Аналізуючи дані, ми спостерігали, що деякі респонденти на Сході та Півдні України бачили збереження «російської» ідентичності, наприклад, у мові та культурі. А тепер ми відзначаємо, що минулі розбіжності перетворилися на загальну узгодженість у відношенні до російської культурної спадщини.

Проте важливо зазначити, що Україна все одно залишила універсальні цінності. Зокрема, це проявляється у тому, що українці залишили собі спільну майбутню мету, таку як вступ до Європейського Союзу. ЄС – це політичний союз, наднаціональне утворення побудоване на універсальних цінностях, таких як права і свободи індивіда. У цій війні Україна зокрема намагається відстояти це право, яке Росія намагається знищити. Тому не можна порівнювати національну ідентичність України із радикальним націоналізмом, який пропагує етноцентричне розуміння нації. В даному випадку, слід розрізняти, боротьбу за суверенітет в рамках якого українці відстоюють ідеї демократії, і націоналізм, який стоїть на позиціях пріоритету національного колективу над індивідом. Це підтверджує те, що до Збройних Сил України входять добровольці, етнічні росіяни, які підтримують Україну у боротьбі проти російського імперіалізму²⁰⁰. Окрім того, в Україні залишається частина російськомовних українців, але це не перешкоджає досягненню узгодженості у поглядах на ідентичність, що було доведено вище.

У цьому контексті можна переосмислити ідею Ю. Габермаса, який висуває концепт «розумної ідентичності» і ставить її на противагу етнічному концепту ідентичності. За його поглядами, неможливо поєднати національні почуття із універсальними цінностями свободи і демократії.

---

²⁰⁰ Росіяни в ЗСУ: «паляниця», «майдан» в РФ, «неонацисти» та Путін. Інтерв'ю. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rdk-rosiyany-u-zsu/32183472.html>

Нібито цей процес вже завершений національними змаганнями Європи проти автократичного самодержавства, і залишився на сторінках історії XIX століття. Проте сьогоднішня війна Росії проти України говорить про інше. Російсько-українська війна, і прояв у ній української ідентичності, навпаки, якраз нагадує національно-визвольні змагання XIX століття. Коли національні держави стали тими, в рамках яких стало можливим втілення громадянських свобод. У теперішній війні, боротьба українців символізує боротьбу за громадянські права і свободи. Чи можуть бути ці права і свободи втілені, якщо Росії вдасться знищити українську державність? Зокрема, відповідь на це питання дають українці, які відзначили в опитуваннях важливість територіальної цілісності та суверенітету країни, окрім добробуту.

Таким чином, ми бачимо, що українці стали більш консолідованими, а регіональні розрізнення, через які могли виникати потенційні конфлікти, зменшилися для формування єдиної національної ідентичності. Наразі можна впевно стверджувати, що це – вибір українців. Незважаючи на введений воєнний стан, українці продовжують вважати демократичні принципи пріоритетними, наприклад, на противагу сильного авторитарного лідера, що підтверджується результатами опитувань. Важливо додати, що оскільки війна стає одним із чинників кризи зміни ідентичності (за В. Гьозле, криза ідентичності настає, коли відбувається процес трансформації через переосмислення минулого, велика частина якого може стати предметом сумніву), то невідомо, який вираз національної ідентичності України чекає в майбутньому після війни.

ВИСНОВКИ

Природу формування колективної ідентичності можна пояснити за допомогою теорії психоаналізу З. Фрейда, яку він застосував до аналізу масового суспільства (під масами Фрейд розумів велику групу людей, зокрема народи, релігійні групи, тощо). Зокрема, З. Фрейд виділяє два інстинкти, через які індивіди формують колективну ідентичність: 1) ерос (любові) і 2) ідентифікація (уподібнення). За їх допомогою індивід формує образ «Я-ідеалу» через приклад для наслідування і почуття любові. У колективній ідентичності, «Я-ідеал» стає спільним для всіх учасників групи.

Проте існує ще одна важлива характеристика колективної ідентичності – спільна згода на заборони, яка виникає через «первісну заздрість». З. Фрейд виділяє «корпоративний дух», що проявляється у вигляді соціальних обов'язків. Логіка полягає в тому, що індивіди домовляються між собою про задоволення своїх потреб за певними правилами, щоб не порушувати кордони один одного. З цього і формується поняття «соціальної справедливості» – мати певні обмеження, щоб кожен індивід мав можливість задовольнити свої базові потреби. Окрім цього, З. Фрейд визначає поняття «Табу» – заборони, що накладаються на членів суспільства, щоб разом прагнути до образу «Я-ідеал». Завдяки «Табу» формується культура, яка накладає обмеження для колективного розвитку, в якому «Я-ідеал» виступає орієнтиром у соціальній взаємодії.

Е. Фромм продовжив розвиток психоаналізу, застосовуючи його для пояснення поведінки індивідів у суспільстві та формування колективної ідентичності. Він використовує поняття «колективного несвідомого», яке, на його думку, впливає на індивідів через організовану структуру суспільства. Е. Фромм стверджує, що існує «соціальний характер», який

можна вважати подібним до «ідентичності». Соціальний характер складається з психічної структури «колективного несвідомого» та соціально-економічного базису до якого входять соціально-економічні зв'язки між індивідами, внаслідок яких відбувся розвиток соціально-політичних, економічних інститутів.

Таким чином, соціальний характер поєднує психічний аспект «несвідомого» (образи, ідеї) та інститути, що є результатом взаємодії індивідів. Іншими словами, соціальний характер є проміжним ядром між соціально-економічною структурою та панівними в суспільстві ідеями та ідеалами.

За В. Гьозле можна назвати наступні елементи структури колективної ідентичності: 1) «Соціальне тіло» – суспільні інститути; 2) «Колективна пам'ять» – відноситься до структури психіки індивідів, і впливає на формування образів та ідеалів; 3) «Культура» – результат взаємодії індивідів, і відображає систему цінностей, символів та ідеалів. В. Гьозле зауважує, що колективна ідентичність залежить від функціонування суспільних інститутів, водночас, як суспільні інститути залежать від колективної ідентичності. Образ колективної ідентичності формується через усвідомлення «Своїх» та протиставлення «Чужих» або «Ворогів». Ці системи дають змогу індивідам знаходити «своє місце» у суспільстві.

Окрім В. Гьозле, Е. Макінтайр висуває концепт «нарративної ідентичності», яка складається з історій індивідів, які разом утворюють колективну пам'ять. Е. Макінтайр наголошував на значній ролі традицій, які слугують ціннісними орієнтирами на майбутнє та вказівниками «ідеального блага» у суспільстві. Функція суспільних інститутів полягає у захисті традицій і втіленні моральних практик для досягнення колективного блага.

Г. Шпет виводив етнопсихологію як напрямок, який вивчає поведінку народів. Він використовує поняття «дух народу» – сукупністю вольових актів, наслідком яких стають мова, міфи, культура, норми та звичаї того чи іншого народу. До того, колективний дух – це схожість відомих переживань та дій індивідів. За своєю сутністю, це можна визначити як «національна ідентичність», до якої входить національна пам'ять, мова, історія, традиції, тощо. Г. Шпет, характеризує поняття «народ» подібно визначення «громадянської нації». Він стверджує, що визначення «народ» – це суб'єктивна думка самих членів національної групи про себе, про свою схожість та належність. Сам індивід визначає для себе до якого народу він належить. Проте для вченого, народ є об'єктивним явищем. Досліднику необхідно враховувати причини і контексти, які знаходяться в суб'єктивній думці індивіда.

За Е. Смітом національна ідентичність ґрунтується на етнічно-культурних елементах, і складається з: 1) групової власної назви; 2) міфу про спільних предків; 3) спільна історична пам'ять; 4) елементи спільної культури; 5) зв'язок із рідною «землею; 6) почуття солідарності у значній частини населення. Вчений надає більше ексклюзивну характеристику національної ідентичності, коли також існує інклюзивна – те, що, Ю. Габермас пропонує під назвою «конституційний патріотизм» або «розумна ідентичність».

Ключова ідея Ю. Габермаса про розумну ідентичність, полягає у інтеграції мультикультурного суспільства, яке складається з багатьох національностей та етнічних меншин. Інтегруючою ідеєю має стати Конституція, яка відображає універсальні цінності, такі як права і свободи. Ю. Габермас вважає, що на сьогодні національна ідентичність, яка ґрунтується на етнічно-культурних елементах, є небезпечною через прояви

радикального націоналізму. В цілому, він вважає, що це було допустимим у ХІХ ст. для боротьби із автократизмом, в ході якої концепт національної держави став тим, в рамках якої стало можливим закріплення прав і свободи індивідів. Проте Ю. Габермас зазначає, що еволюція та культурний розвиток призвели до появи космополітичної ідентичності, яка має інтегрувати високорозвинене суспільство, зменшуючи напругу між національними спільнотами. Типовим прикладом інтеграції на універсальних цінностях суспільства, він називає наднаціональне утворення Європейського Союзу.

Криза колективної ідентичності відбувається коли зменшується ідентифікація індивідів з колективною реальністю, яку раніше вони підтримували (В. Гьозле). У випадку війни, минула колективна реальність – була мирним часом. Під час війни, зміщуються потреби, які зводяться до базових. Якщо ми говоримо про війну, то в небезпеці опиняються суспільно-політичні інститути. Під час війни впливовим стає страх «остракізму» (Е. Фромм) – страх бути відстороненим від інших. З. Фройд також зазначав, що страх паніки, тобто дезорганізації та дереалізації є одним з найсильніших інстинктів людини. В умовах війни це почуття радикалізується, оскільки будь-який противник буде намагатися дезорганізувати та деморалізувати свого супротивника. Наприклад, подібне можна було прослідкувати у Югославських війнах (М. Povrtzanovic, М. Мепсеј). Такий страх фіксували у мирного населення, яке знаходилось безпосередньо в межах введення бойових дій. Оскільки найбезпечніше місце для будь-якої людини в мирний час – дім, під час війни воно стає найнебезпечнішим. Коли бойові дії руйнують звичні засоби зв'язку та цивільну інфраструктуру, населення фактично залишається в ізоляції від іншої частини суспільства, яке знаходиться поза межами введення бойових

дій. Окрім цього, війна наносить удар по «колективній пам'яті», оскільки минулі міфи про «братські югославські» народи руйнувалися вбивствами, злочинами «братського народу».

Таким чином, в умовах війни почуття «єдності» загострюється, і призводить до зростання патріотизму або націоналізму. Р. Коулз дослідила, що політичні інститути відіграють не менш важливу роль, оскільки вони є базовим орієнтиром для суспільства. Інститути відіграють мобілізуючу функцію у суспільстві. Більш того, Е. Гарріс, яка спеціалізується на дослідженнях націоналізму та етнічних конфліктів, вказує, що в націоналізмі вкорінений емоційний аспект, який є найпотужнішим фактором для мобілізації національної спільноти.

У працях українських дослідників (С. Г. Цикуренко, А.О. Астаф'єв) можна помітити, як регіональні особливості впливали на формування української національної ідентичності. Автори висували концепт громадянської національної ідентичності, бо були помітні культурні розбіжності між регіонами, що можна було представити як дихотомію між Сходом та Заходом. Важливою є праця С. Римаренка про виклики та кризу ідентичності через глобалізацію. Він наголошував, що малим групам стало важко зберігати свою локальну ідентичність через вплив глобалізації, що призводить до уніфікації. І навпаки, через глобалізацію, відбувається глокалізація – коли в ідентичності малих груп, які не змогли інтегруватись у рамках універсалізації, посилюється націоналізм. На думку С. Римаренка, українська ідентичність також відчувала вплив глобалізаційних процесів. В Україні водночас інтернаціоналізується ідентичність через зовнішню орієнтацію на Захід і відбувається відродження духовної, культурної та регіональної ідентичностей, тобто відбувається процес глокалізації. Однією з причин глокалізації є посттоталітарне минуле, зазначає вчений.

Він також наголошував на важливості віддзеркалення ідеї української ідентичності в суспільно-політичних інститутах. Однією з проблем, яка може заважати консолідації, є соціокультурні практики минулого, зокрема корупція, що знижує рівень довіри до політичних інститутів.

Інші дослідники, такі як Т. Бевз і М. Степико, звертали увагу на російську агресію проти України з 2014 року, яка стала поштовхом для кристалізації української ідентичності. З того часу питання національної ідентичності стало питанням національної безпеки, оскільки розкол у суспільстві створював додаткові можливості для Російської Федерації здійснювати агресію проти України.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року значно посилило почуття єдності навколо національної ідентичності. Наприклад, український політолог В. Кулика вказує, що етно-національні елементи національної ідентичності в Україні радикалізувались під час війни. Однією з важливих складових посилення української національної ідентичності став образ «росіян» як «ворогів». Ю. Габермас висловив занепокоєння через військову допомогу Заходу Україні, а також через посилення «героїчного менталітету» українців. На його думку, політика Заходу має бути спрямована на пошук мирного рішення російсько-українського військового конфлікту. В іншому випадку, німецький філософ вважає, що це може призвести до ескалації війни та перерости у глобальний конфлікт, який загрожує ядерним апокаліпсисом. А. Єрмоленко відповідає Ю. Габермасу, що в умовах війни, коли Росія поставила за мету знищення української державності, коли мирне населення гине від постійних обстрілів і ракетних атак, «комунікативний дискурс» має свої межі. У таких умовах важко сідати за стіл перемовин. Таким чином, коли Україна не

перебуває під «ядерною парасолькою» НАТО, героїчний менталітет українців залишається єдиною опорою у протистоянні такому ворогові.

В межах емпіричного аналізу я поставив завдання простежити, наскільки регіональний вплив позначався на ідентичності українців щодо культури, мови та зовнішньо-політичних поглядів до повномасштабного вторгнення Росії та введення воєнного стану в Україні. За допомогою статистичного аналізу масиву даних, використовуючи тести Хі-квадрат Пірсона (Pearson Chi-Square), коефіцієнт Фі (Phi coefficient) та коефіцієнт Крамера V (Cramer's V) у програмі SPSS, я визначив сили зв'язку у відмінностях щодо відношення до культури, мови та зовнішньо-політичних поглядів у регіонах країни.

За результатами дослідження виявлено значний регіональний вплив щодо питань культури, мови та зовнішньо-політичних поглядів. Цю тенденцію було зафіксовано у 2013 році, і вона зберігалась впродовж 2015 та 2017 років, не дивлячись на збройну агресію РФ проти України з 2014 року. Однак результати також показали, що регіональний розподіл не впливав на вибір українців щодо певних аспектів ідентичності. Це стосувалося питань пов'язаних з універсальними цінностями такими як «Повага до політичних інститутів та законів України» або «Паспорт громадянина України» як визначення того, що означає бути «справжнім українцем». Згідно з результатами, можна було зробити висновок, що процеси, на які вказував С. Римаренко, такі як вплив глобалізації на інтернаціоналізацію ідентичності та одночасне посилення локалізації, мали значний прояв в Україні.

Проте якщо ми розглянемо ситуацію, як вона змінилась після 24 лютого 2022 року, повномасштабного вторгнення Росії в Україну і введення воєнного стану в Україні, то для багатьох ті питання, які раніше могли

створювати розкол у суспільстві, стали проявлятися більш узгодженими. Це було продемонстровано результатами статистичних тестів. Більше того, українці не відмовились від універсальних цінностей таких як «свобода» та «демократія». Наприклад, 59.5% українців зазначили, що в Україні збереження демократичної системи важливіша за сильного лідера. Водночас, 53.1% українців стверджують, що для них важливіше незалежність та територіальна цілісність, ніж добробут громадян. Виходить, що українці своїм прикладом підтверджують, що ідеї прав, свободи, і демократії можливо тільки в межах своєї суверенної, національної держави. Таким чином, посилення етнічно-культурних елементів української ідентичності не шкодить розвитку демократичної держави.

Хоч у 2014 році Росія почала свою військову агресію проти України, ініціювавши процес анексії Криму та спровокувавши війну на Сході країни, однак значний розвиток у формуванні української ідентичності, яка базується на підсиленні етнічних та культурних аспектів, зокрема, образ, у який вкорінено «ворога» у вигляді росіян, почав виявлятися відзначено лише з 24 лютого 2022 року. Цей перехід можна пояснити кількома причинами. По-перше, російська агресія 2014 року здебільшого ілюструвалася як «гібридна агресія» проти України. Хочу нагадати, що у 2014 році було проголошено Антитерористичну операцію (АТО) на Сході України, без введення воєнного стану в Україні. По-друге, Україна брала участь у так званому «Мінському процесі», в якому Росія виконувала роль «посередника» у війні на Сході України. Таким чином, можна зафіксувати не належну реакцію українських політичних інститутів, які ставили питання війни на Сході країни нібито «внутрішнім українським питанням». Оскільки, як вже згадувалося раніше, реакція суспільно-політичних

інститутів впливають на формування колективної ідентичності (Е. Фромм, В. Гьозле).

Незважаючи на вищезгадане, проводилася інформаційна та зовнішня політика, що включала Росію як активного учасника конфлікту та покладала на неї відповідальність за агресію. Проте, ці заходи виявилися неефективними з точки зору досягнення поставлених цілей. Це підтверджується аналізом політичних процесів, зокрема результатами парламентських виборів до Верховної Ради України 2019 року, де партія «Опозиційна платформа – За Життя», відома проросійською позицією, здобула 13.05% місць.

По-третє, військова агресія Росії з 2014 року була географічно обмежена (анексією Криму, Схід України – Донецька та Луганська області). Ця географічна сфокусованість спричинила ситуацію, коли одна частина українців, які проживали близько до фронту, залишилась в ізоляції від тієї частини населення, яке мало уявлення про те, що військовий конфлікт тільки обмежується Сходом України. Однак для мешканців прифронтових зон, реальність конфлікту виявилася неабияк відчутною. Вони були прямими свідками та учасниками подій, і лише їхній досвід міг точно відображати обставини та масштаби російської агресії.

Події 24 лютого 2022 року кардинально змінили ситуацію. Росія оголосила офіційно проведення військової операції проти України на території всієї країни. Вона розпочала масштабні ракетні удари по всім містам України. Таким чином, всі українці стали прямими свідками російської агресії. Так само, всі українці відчували однаково загрозу втраті суспільно-політичних інститутів, що призвело до формування правильної оцінки подій. Окрім цього, емпіричні дані підтверджують що внаслідок цього відбувається трансформація колективної пам'яті українського

суспільства. Рішення про введення воєнного стану та мобілізацію відображало ту оцінку подій і реальність, з якою стикалися українці.

Отже, належні рішення влади призвели до відображення реальної ситуації та усвідомлення цих подій громадянами. Можна констатувати, що існує взаємозв'язок між діями соціально-політичних інститутів і психічною реакцією суспільства на події, з якими воно стикається, що впливає на консолідацію суспільства загалом. Ці рішення та подальший розвиток подій сприяли формуванню образу росіян як «Чужих» або «Ворогів», що стало інтегральною частиною національної ідентичності. Це стимулювало консолідацію суспільства в умовах війни. Таким чином, введення воєнного стану в умовах російсько-української війни вплинуло на зміни української національної ідентичності.

На основі викладених висновків можна зробити припущення, що подальший рівень консолідації залежатиме також від ефективності дій суспільно-політичних інститутів. Окрім підсилення інформаційної політики, необхідно завершити внутрішні політичні реформи, які направлені на підсилення функціонування демократичної системи, щоб підвищити рівень довіри до інститутів.

Список використаних джерел:

1. Всеукраїнське дослідження «Думки та погляди населення України: грудень 2023 (Омнібус)» проводилося Київським міжнародним інститутом соціології. Банк даних. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=db>
2. Мапа: де в Україні повідомляють про звуки вибухів (оновлюється). Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/infographic-mapa-zvuky-vybukhiv/31720077.html>
3. Мінський протокол від 5 вересня 2014 року. www.osce.org. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf>
4. ОПЗЖ стала «за мир»: у Верховній Раді створили нову депутатську групу з Бойком на чолі. hromadske.ua. URL: <https://hromadske.ua/posts/opzzh-stala-za-mir-u-verhovnij-radi-stvorili-novu-deputatsku-grupu-z-bojko-na-choli>
5. РНБО призупиняє діяльність проросійських партій в Україні – ОПЗЖ, Шарія та інших. hromadske.ua. URL: <https://hromadske.ua/posts/rnbo-prizupinyaye-diyalnist-prorosijskih-partij-opzzh-shariya-ta-inshih>
6. Росіяни в ЗСУ: «паляниця», «майдан» в РФ, «неонацисти» та Путін. Інтерв'ю. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rdk-rosiyany-u-zsu/32183472.html>
7. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №64/2022 Про введення воєнного стану в Україні. Офіс Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
8. Українська правда. ЦВК опрацювала 100% протоколів. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/07/26/7221983/>

9. Methodology. Ukrainian Regionalism - research platform. URL:
https://www.uaregio.org/en/surveys/methodology/#explore-result_popup--sav.
10. The historical development of European integration, Fact Sheets on the European Union, 22 p.

Список використаної літератури:

11. Арендт Г. Джерела тоталітаризму. Київ : Дух і літера, 2002. 533 с.
12. Астаф'єв А. Національна ідентичність в Україні. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи*. Київ, 2003. С. 226–231.
13. Астаф'єв А. Національна ідентичність у світі. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи*. Київ, 2003. С. 217–219.
14. Єрмоленко А. СПРОТИВ ЗАМІСТЬ ПЕРЕМОВИН. Інститут філософії імені Григорія Сковороди (Національна Академія Наук України).
15. Кармазіна М., Шурбована О. „Інститут” та „інституція”: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.
16. Литовченко М. Перспективи формування розумної ідентичності в сучасній Україні : Бакалаврська робота. Київ, 2022. 54 с.
17. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі. Київ : Дух і Літера, 2002. 438 с.
18. Римаренко С. Глобалізація та криза ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. № 5-6. С. 171–181.
19. Сміт, Ентоні Д. "Національна ідентичність." К.: Основи 224, 1994.
20. Степико М. Т. Виклики та загрози українській ідентичності в умовах російської агресії / М. Т. Степико // *Стратегічна панорама*. - 2015. - № 1. - С. 135-139.

- 21.Цикуренко С. Політико-філософські виміри формування української політичної нації. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи* : монографія. Київ, 2003. С. 204–216.
- 22.Юнг К. Г. Архетипи і позасвідоме. Київ : Укр.письменник, 2014.
- 23.Bartov O. Mirrors of destruction: war, genocide, and modern identity. New York : Oxford University Press, Inc., 2000. 289 p.
- 24.Bevz T. The Effect of Globalization on the Establishing of National Identity in the Wartime: Challenges and Threats. *Ukrainian Studies*. 2022. No. 3(84). P. 8–26
- 25.Bevz T. Ukrainian Identity and National Security in the Challenges of Today. *Ukrainian Studies*. 2020. No. 4(77). P. 143–158.
- 26.Coles R. L. War and the Contest over National Identity. *The Sociological Review*. 2002. Vol. 50, no. 4. P. 587–609.
- 27.Eliade M., R. Trask W. The Sacred and The Profane: The Nature of Religion. Harcourt Brace Jovanovich, 1987. 244 p.
- 28.Freud S. Group Psychology and the Analysis of the Ego. London : The Hogarth Press Ltd, 1949. 134 p.
- 29.Freud S. Totem and Taboo. Routledge, 2001. 216 p.
- 30.Fromm E. Beyond the Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud. Bloomsbury Academic, 2017. 132 p.
- 31.Gravetter F., Wallnau L. Statistics for the Behavioral Sciences: Tenth Edition. 10th ed. Cengage Learning, 2017. 732 p.
- 32.Habermas J. L'Occidente diviso. Editori Laterza, 2023. 194 p.
- 33.Habermas J. War and Indignation. The West's Red Line Dilemma. Reset DOC. URL: <https://www.resetdoc.org/story/jurgen-habermas-war-indignation-west-red-line-dilemma/>
- 34.Haller M. War and Identity. *Polemos*. 2003. No. 6. P. 97-116.

35. Harris, Erika. Nationalism: Theories and Cases, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. P. 128-142.
36. Höslé V. Crisis of individual and collective identity [in Russian]. M.: Questions of philosophy. 1995. No. 10. P. 112–123.
37. J. Hetherington M., Nelson M. Anatomy of a Rally Effect: G. Bush and the War on Terrorism. PS Political Science & Politics. 2003. Vol. 36, no. 1. P. 37–42.
38. Kulyk V. Ukrainian Identity in Time of War: More Salient and Radical. IWM.
39. Levine D., Stephan D. Even You Can Learn Statistics: Second Edition. 2nd ed. Pearson Education, Inc., 2010. 370 p.
40. Mencej M. The Dead, the War, and Ethnic Identity: Ghost Narratives in Post-War Srebrenica. Folklore. 2021. Vol. 132, no. 4. P. 412–433.
41. Povrzanovic M. Identities in War Embodiments of Violence and Places of Belonging. 1997. 1997. Vol. 27, no. 2. P. 154. URL: <https://doi.org/10.16995/ee.873> (date of access: 15.05.2024).
42. Shpet G. Introduction to ethnic psychology. St. Petersburg [in Russian] : P.E.T, 1996. 153 p.
43. Why War?. International Affairs. 1933. URL: <https://doi.org/10.2307/2603907>

ДОДАТКИ:

Додаток 1.

(Мал. 1. Структура колективної ідентичності)

Додаток 2.

Chi-Square Tests

(Oblast * Meshkantsem svoei mistsevoosti)

	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)
Pearson Chi-Square	312.078 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	319.062	100	<.001
Linear-by-Linear Association	.952	1	.329
N of Valid Cases	5949		

a. 44 cells (33.8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .22.

Symmetric Measures
(Oblast * Meshkantsem svoei mistsevosti)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.229	<.001
	Cramer's V	.115	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 2. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Мешканцем своєї місцевості)

Додаток 3.

Chi-Square Tests (Oblast * Ukraintsem)

	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)
Pearson Chi-Square	1041.251 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	1091.777	100	<.001
Linear-by-Linear Association	27.237	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 15 cells (11.5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.75.

Symmetric Measures (Oblast * Ukraintsem)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.418	<.001
	Cramer's V	.209	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 3. Хі Квадрат та Крамер-V тест (Область * Українцем)

Додаток 4.

Chi-Square Tests (Oblast * Rosiianinom)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2437.074 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	2481.506	100	<.001
Linear-by-Linear Association	116.323	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8.99.

Symmetric Measures (Oblast * Rosiianinom)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.640	<.001
Cramer's V	.320	<.001
N of Valid Cases	5949	

Мал. 4. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Росіянином)

Додаток 5.

Crosstab

		16.4 Rosiianinom					Total
Oblast	Kategorichn o ni %	Skorishe ni %	Vajko skazati %	Skorishe tak %	Oднозначно tak %	Total %	
		ARK	0.3%	3.4%	6.8%		6.9%
	Vinnits~ka	6.3%	2.0%	1.8%	0.5%	0.2%	3.6%
	Volins~ka	3.7%	1.3%	0.4%	0.5%	0.9%	2.2%

Dnipropetrovs~ka	5.9%	7.9%	9.8%	9.2%	9.6%	7.5%
Donets~ka	2.7%	12.5%	17.8%	18.9%	13.6%	9.4%
Jitomirs~ka	4.2%	1.9%	1.5%	2.1%	0.2%	2.8%
Zakarpats~ka	4.4%	1.9%	1.1%	0.8%	0.4%	2.7%
Zaporiz~ka	2.3%	5.9%	5.4%	5.0%	6.1%	4.1%
Ivano-Frankivs~ka	5.9%	1.1%	0.4%	0.2%	0.2%	3.0%
Kiivs~ka	5.1%	5.5%	2.2%	1.2%	0.9%	4.1%
Kirovograds~ka	4.1%	0.7%	0.4%	0.5%	0.7%	2.2%
Lugans~ka	0.8%	3.5%	11.3%	17.1%	8.1%	5.1%
L~vivs~ka	10.6%	2.3%	0.4%	0.5%	0.7%	5.5%
Mikolaiivs~ka	1.7%	4.6%	2.3%	2.1%	2.8%	2.6%
Odes~ka	2.4%	6.0%	6.1%	9.2%	10.9%	5.1%
Poltavs~ka	3.8%	3.8%	4.0%	1.7%	0.9%	3.4%
Rivnens~ka	3.5%	2.4%	1.4%	0.5%	0.7%	2.4%
Sums~ka	1.8%	4.5%	3.5%	2.0%	1.3%	2.6%
Ternopil~s~ka	4.8%	0.7%	0.3%	0.2%	0.0%	2.4%
Kharkivs~ka	3.7%	7.1%	7.3%	10.6%	8.8%	6.1%
Khersons~ka	2.5%	2.1%	2.6%	2.0%	3.1%	2.4%
Khmel~nits~ka	3.7%	4.2%	1.5%	0.9%	0.0%	3.0%
Cherkas~ka	3.8%	3.4%	1.5%	1.4%	0.7%	2.9%
Chernivets~ka	2.4%	2.2%	2.1%	0.5%	0.7%	2.0%
Chernigivs~ka	2.4%	2.0%	2.8%	3.2%	3.1%	2.5%
m.Kiiv	7.2%	6.9%	5.2%	2.9%	2.6%	6.0%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Мал. 5. Таблица спряженості (Область * Росіянин)

Додаток 6

Chi-Square Tests (Oblast * Ia liubliu Ukrainu)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	808.387 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	759.273	100	<.001
Linear-by-Linear Association	10.784	1	.001
N of Valid Cases	5949		

a. 45 cells (34.6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .43.

Symmetric Measures (Oblast * Ia liubliu Ukrainu)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.369	<.001
	Cramer's V	.184	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 6. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * твердження «Я люблю Україну»)

Додаток 7.

Chi-Square Tests

(Oblast * Buti narodjenim v Ukraini)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	928.999 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	850.655	100	<.001

Linear-by-Linear Association	30.960	1	<.001
N of Valid Cases	5820		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8.03.

**Symmetric Measures
(Oblast * Buti narodjenim v Ukraini)**

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.400	<.001
	Cramer's V	.200	<.001
N of Valid Cases		5820	

Мал. 7. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Бути народженим в Україні)

Додаток 8.

Crosstab

21.1 Buti narodjenim v Ukraini

		Zovsim ne vajlivo %	Ne duje vajlivo %	Seredn~o %	Dostatn~o vajlivo %	Duje vajlivo %	Total %
Oblast ~	ARK	18.6%	2.4%	4.4%	3.3%	1.6%	4.1%
	Vinnits~ka	6.1%	3.3%	3.0%	3.9%	3.4%	3.7%
	Volins~ka	0.7%	0.5%	1.5%	2.3%	4.0%	2.2%
	Dnipropetrovs~ka	7.5%	8.9%	7.4%	8.0%	6.3%	7.5%
	Donets~ka	7.7%	10.0%	8.6%	12.0%	7.3%	9.6%
	Jitomirs~ka	2.5%	1.5%	2.8%	2.5%	4.3%	2.9%
	Zakarpats~ka	2.9%	3.7%	1.8%	1.9%	3.8%	2.7%
	Zaporiz~ka	3.9%	3.7%	6.9%	4.8%	1.7%	4.2%

Ivano-Frankivs~ka	1.8%	2.7%	1.7%	3.1%	4.6%	3.1%
Kiivs~ka	2.5%	2.0%	1.9%	5.5%	5.5%	4.1%
Kirovograds~ka	0.7%	1.6%	3.3%	2.1%	2.2%	2.2%
Lugans~ka	5.7%	6.1%	7.0%	4.9%	2.6%	4.9%
L~vivs~ka	2.5%	4.8%	3.2%	5.1%	9.5%	5.6%
Mikolaivs~ka	3.6%	5.4%	3.2%	2.1%	1.1%	2.6%
Odes~ka	5.0%	11.2%	6.5%	4.9%	1.4%	5.2%
Poltavs~ka	2.7%	5.3%	3.8%	3.4%	2.4%	3.4%
Rivnens~ka	0.7%	0.9%	2.7%	2.3%	3.5%	2.4%
Sums~ka	0.9%	2.9%	3.2%	2.1%	3.2%	2.6%
Ternopil~s~ka	2.0%	2.6%	2.0%	2.2%	3.0%	2.4%
Kharkivs~ka	8.2%	7.3%	9.3%	5.0%	4.0%	6.1%
Khersons~ka	3.2%	2.3%	1.1%	2.3%	2.3%	2.2%
Khmel~nits~ka	1.4%	2.3%	4.7%	2.4%	3.5%	3.0%
Cherkas~ka	1.1%	3.1%	2.4%	2.7%	4.2%	3.0%
Chernivets~ka	2.3%	1.0%	0.7%	1.8%	3.0%	1.8%
Chernigivs~ka	2.9%	2.0%	1.9%	2.1%	3.8%	2.5%
m.Kiiv	2.9%	2.7%	5.2%	7.3%	7.8%	6.1%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Мал. 8. Таблиця спряженості (Область * Бути народженим в Україні)

Додаток 9.

Chi-Square Tests

(Oblast~ Povajati ukrains~ki politichni institutsii i zakon)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	635.790 ^a	100	<.001

Likelihood Ratio	630.594	100	<.001
Linear-by-Linear Association	5.081	1	.024
N of Valid Cases	5770		

a. 18 cells (13.8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.09.

Symmetric Measures

(Oblast~ Povajati ukrains~ki politichni institutsii i zakon)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.332	<.001
	Cramer's V	.166	<.001
N of Valid Cases		5770	

Мал. 9. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Поважати українські політичні інституції і закон)

Додаток 10.

Chi-Square Tests

(Oblast~ Rozmovliati ukrains~koiu)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1901.580 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	1907.871	100	<.001
Linear-by-Linear Association	59.058	1	<.001
N of Valid Cases	5849		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6.21.

Symmetric Measures
(Oblast * Rozmovliati ukrainskoiu)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.570	<.001
	Cramer's V	.285	<.001
N of Valid Cases		5849	

Мал. 10. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Розмовляти українською)

Додаток 11.

Chi-Square Tests
(Oblast * Ukrainska i rosiiska kul-turi tsilkovito odnakovi)

	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)
Pearson Chi-Square	1713.054 ^a	150	<.001
Likelihood Ratio	1642.096	150	<.001
Linear-by-Linear Association	.618	1	.432
N of Valid Cases	5631		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8.29.

Symmetric Measures
(Oblast * Ukrainska i rosiiska kul-turi tsilkovito odnakovi)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.552	<.001
	Cramer's V	.225	<.001

N of Valid Cases	5631
------------------	------

Мал. 11. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Українська і російська культура цілком однакові)

Додаток 12.

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Ukraina i Rosiia maiut~ buti odnieiu derjavoiiu)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2221.162 ^a	150	<.001
Likelihood Ratio	2368.834	150	<.001
Linear-by-Linear Association	45.806	1	<.001
N of Valid Cases	5427		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6.28.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Ukraina i Rosiia maiut~ buti odnieiu derjavoiiu)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.640	<.001
Cramer's V	.261	<.001
N of Valid Cases	5427	

Мал. 12. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Україна і Росія мають бути однією державою)

Додаток 13.

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Isnue dekil~ka mojlivikh variantiv rozvitku Ukraini v m)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1935.168 ^a	125	<.001
Likelihood Ratio	1873.619	125	<.001
Linear-by-Linear Association	22.631	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 19 cells (12.2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2.14.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Isnue dekil~ka mojlivikh variantiv rozvitku Ukraini v m)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.570	<.001
Cramer's V	.255	<.001
N of Valid Cases	5949	

Мал. 13. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Україна і Росія мають бути однією державою)

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Oberit~ TR~Okh, na Vashu d_Stepan Bandera)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	645.878 ^a	25	<.001
Likelihood Ratio	520.506	25	<.001
Linear-by-Linear Association	2.855	1	.091

N of Valid Cases	5949		
------------------	------	--	--

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 14.79.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Oberit~ TR~Okh, na Vashu d_Stepan Bandera)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.329	<.001
	Cramer's V	.329	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 14. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Найбільш значущі діячі, % «так»)

Додаток 15.

Chi-Square Tests (Oblast~ * Stepan Bandera)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	674.775 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	733.116	100	<.001
Linear-by-Linear Association	16.549	1	<.001
N of Valid Cases	752		

a. 81 cells (62.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .31.

Symmetric Measures (Oblast~ * Stepan Bandera)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.947	<.001

Cramer's V	.474	<.001
N of Valid Cases	752	

Мал. 15. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Яку саме роль вони відіграли – позитивну чи негативну?)

Додаток 16.

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Chi vvajate Vi golod 1932-33 rokiv v Ukraini genotsidom)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1396.701 ^a	50	<.001
Likelihood Ratio	1455.207	50	<.001
Linear-by-Linear Association	58.219	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 16.32.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Chi vvajate Vi golod 1932-33 rokiv v Ukraini genotsidom)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.485	<.001
Cramer's V	.343	<.001
N of Valid Cases	5949	

Мал. 16. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Чи вважаєте Ви голод 1932-33 років в Україні геноцидом?)

Додаток 17.

Chi-Square Tests

(Oblast~ Iak, na Vashu dumku, pravil~nishe nazivati viinu z natsi)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	774.572 ^a	75	<.001
Likelihood Ratio	744.173	75	<.001
Linear-by-Linear Association	6.757	1	.009
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5.82.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Iak, na Vashu dumku, pravil~nishe nazivati viinu z natsi)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.361	<.001
Cramer's V	.208	<.001
N of Valid Cases	5949	

Мал. 17. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Як, на Вашу думку, правильніше називати війну з нацистською Німеччиною?)

Додаток 18.

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Chi pidtrimuete Vi viznannia OUN-UPA bortsiami za ukrain)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
--	-------	----	-----------------------------------

Pearson Chi-Square	3742.633 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	3412.249	100	<.001
Linear-by-Linear Association	13.774	1	<.001
N of Valid Cases	5949		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 16.25.

Symmetric Measures

(Oblast~ * Chi pidtrimuete Vi viznannia OUN-UPA bortsiami za ukrain)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.793	<.001
	Cramer's V	.397	<.001
N of Valid Cases		5949	

Мал. 18. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Чи підтримуєте Ви визнання ОУН-УПА борцями за українську незалежність?)

Додаток 19.

Crosstab

38. Chi pidtrimuete Vi viznannia OUN-UPA bortsiami za ukrain

		Tak %	Skorishe tak %	Skorishe ni %	Ni %	Vajko vidpovisti %	Total %
Oblast~	ARK	0.4%	0.7%	4.4%	8.6%	3.2%	4.3%
	Vinnits~ka	2.1%	1.1%	4.9%	3.4%	6.4%	3.6%
	Volins~ka	6.6%	3.3%	1.0%	0.5%	0.9%	2.2%
	Dnipropetrovs~ka	4.9%	8.2%	7.8%	7.9%	8.7%	7.5%
	Donets~ka	1.1%	3.0%	9.6%	19.1%	5.9%	9.4%
	Jitomirs~ka	2.1%	5.9%	4.5%	1.5%	2.3%	2.8%

Zakarpats~ka	1.9%	4.6%	4.1%	1.0%	3.8%	2.7%
Zaporiz~ka	0.8%	4.0%	6.9%	5.4%	3.0%	4.1%
Ivano-Frankivs~ka	14.0%	0.8%	0.2%	0.1%	1.2%	3.0%
Kiivs~ka	4.4%	7.7%	3.0%	2.2%	5.0%	4.1%
Kirovograds~ka	1.3%	1.9%	1.6%	3.1%	2.3%	2.2%
Lugans~ka	0.9%	1.2%	6.7%	7.9%	5.9%	5.1%
L~vivs~ka	23.8%	4.8%	0.6%	0.4%	1.0%	5.5%
Mikolaiivs~ka	0.8%	1.0%	3.2%	4.4%	1.9%	2.6%
Odes~ka	1.1%	2.2%	4.7%	9.9%	3.4%	5.1%
Poltavs~ka	1.5%	8.0%	4.6%	1.2%	4.4%	3.4%
Rivnens~ka	6.4%	2.3%	0.2%	0.8%	3.1%	2.4%
Sums~ka	0.9%	2.2%	6.6%	2.3%	2.1%	2.6%
Ternopil~s~ka	10.0%	3.0%	0.0%	0.2%	0.3%	2.4%
Kharkivs~ka	3.0%	2.4%	3.9%	9.6%	7.5%	6.1%
Khersons~ka	0.6%	1.3%	2.5%	2.8%	4.1%	2.4%
Khmel~nits~ka	1.8%	8.1%	7.3%	0.4%	1.6%	3.0%
Cherkas~ka	1.9%	5.2%	2.3%	2.1%	4.1%	2.9%
Chernivets~ka	1.3%	3.5%	1.4%	0.4%	4.5%	2.0%
Chernigivs~ka	0.4%	4.1%	3.0%	1.4%	4.7%	2.5%
m.Kiiv	6.2%	9.2%	4.7%	3.6%	8.6%	6.0%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Мал. 19. Таблиця спряженості (Область * Чи підтримуєте Ви визнання ОУН-УПА борцями за українську незалежність?)

Додаток 20.

Chi-Square Tests

(Oblast~ * Iaku movu Vi vvjaete ridnoi?)

	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)
Pearson Chi-Square	4201.052 ^a	150	<.001
Likelihood Ratio	4040.054	150	<.001

Linear-by-Linear Association	12.182	1	<.001
N of Valid Cases	5917		

a. 96 cells (52.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .45.

Symmetric Measures
(Oblast~ * Iaku movu Vi vvajaete ridnoiu?)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.843	<.001
	Cramer's V	.344	<.001
N of Valid Cases		5917	

Мал. 20. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Яку мову Ви вважаєте рідною?)

Додаток 21.

Chi-Square Tests
(Oblast~ * Iak Vi stavites~ do togo, scho v Ukraini isnuє ukraino-r)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3743.091 ^a	100	<.001
Likelihood Ratio	3568.611	100	<.001
Linear-by-Linear Association	75.710	1	<.001
N of Valid Cases	5763		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 11.42.

Symmetric Measures
(Oblast~ * Iak Vi stavites~ do togo, scho v Ukraini isnuе
ukraino-r)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.806	<.001
	Cramer's V	.403	<.001
N of Valid Cases		5763	

Мал. 21. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область * Як Ви ставитесь до того, що в Україні існує україно-російська двомовність?)

Додаток 22.

Сили зв'язків між областями та визначення ідентичності,
зовнішньо-політичних поглядів, культурних та мовних
ідентичностей.

Зміни	p-значення	Фі-коефіцієнт	Крамер-V
Ідентичності та регіоналізм			
Мешканець свого регіону	0.001	0.229	0.115
Українець	0.001	0.418	0.209
Росіянином	0.001	0.640	0.320
Любов до України	0.001	0.369	0.184
Бути справжнім українцем/кою			
Бути народженим в Україні	0.001	0.4	0.2
Розмовляти українською	0.001	0.57	0.285
Поважати політичні інституції та закони	0.001	0.332	0.166
Зовнішньо-політичні преференції			

Українська та російська культура цілком однакові	0.001	0.552	0.225
Україна і Росія мають бути однією державою	0.001	0.640	0.261
Декілька можливих варіантів розвитку майбутньої України	0.001	0.570	0.255
Історична пам'ять			
Значущість Степана Бандери	0.001	0.329	0.329
Позитивна/негативна роль Степана Бандери	0.001	0.947	0.474
Чи вважаєте ви Голод 1932-33 рр. геноцидом?	0.001	0.485	0.343
Війна з нацизмом: Друга Світова чи Велика Вітчизняна Війна?	0.001	0.361	0.208
Підтримка ОУН-УПА	0.001	0.793	0.397
Мовна ідентичність			
Рідна мова	0.001	0.843	0.344
Ставлення до двомовності в Україні	0.001	0.806	0.403

Табл. 1. Результати статистичних тестів (Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт, Крамер-V тест), які продемонстрували малі-середні-високі сили зв'язку за опитуванням про ідентичність за 2013 рік.

Додаток 23.

Динаміка змін сили зв'язків між областями та визначення ідентичності, зовнішньо-політичних поглядів, культурних та мовних ідентичностей (2013-2017).

Зміни	Крамер-V (2013)	Крамер-V (2015)	Крамер-V (2017)
Ідентичності та регіоналізм			
Мешканець свого регіону	0.115	0.153	0.138
Українець	0.209	0.212	0.204
Росіянином	0.320	0.253	0.262
Любов до України	0.184	0.211	0.188
Бути справжнім українцем/кою			
Бути народженим в Україні	0.2	0.199	0.169
Розмовляти українською	0.285	0.232	0.273
Поважати політичні інституції та закони	0.166	0.156	0.14
Зовнішньо-політичні преференції			
Українська та російська культура цілком однакові	0.225	0.237	0.2
Україна і Росія мають бути однією державою	0.261	0.193	0.19
Декілька можливих варіантів розвитку майбутньої України	0.255	0.227	0.19
Історична пам'ять			
Значущість Степана Бандери	0.329	0.369	0.324
Позитивна/негативна роль Степана Бандери	0.474	0.496	0.435
Чи вважаєте ви Голод 1932-33 рр. геноцидом?	0.343	0.363	0.302

Війна з нацизмом: Друга Світова чи Велика Вітчизняна Війна?	0.208	–	0.225
Підтримка ОУН-УПА	0.397	0.361	0.317
Мовна ідентичність			
Рідна мова	0.344	0.285	0.273
Ставлення до двомовності в Україні	0.403	0.352	0.325

Табл. 2. Результати статистичних тестів (Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт, Крамер-V тест), які демонструють динаміку малих-середніх-високих сил зв'язків за опитуванням про ідентичність за 2013, 2015 та 2017 роки.

Додаток 24.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * З яким з цих тверджень щодо
можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви
згодні більшою мірою?)

	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)
Pearson Chi-Square	130.352 ^a	69	<.001
Likelihood Ratio	132.992	69	<.001
Linear-by-Linear Association	1.194	1	.274
N of Valid Cases	1032		

a. 53 cells (55.2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .01.

Symmetric Measures

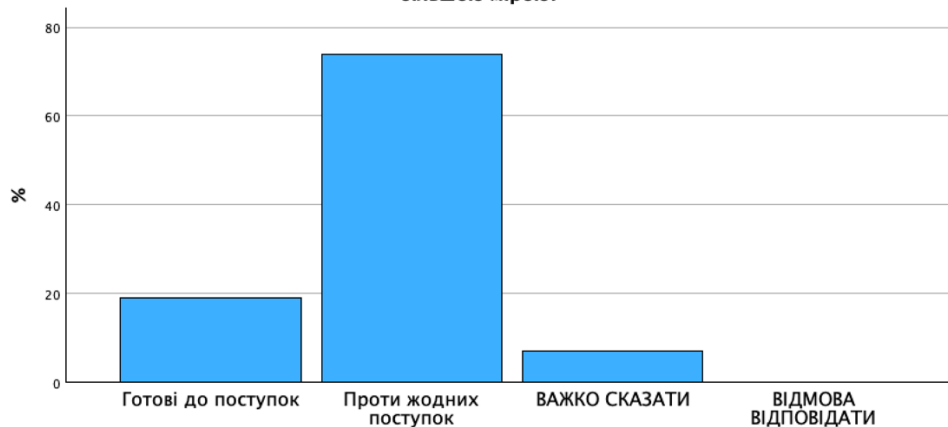
(Область, де проживають зараз * З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.355	<.001
	Cramer's V	.205	<.001
N of Valid Cases		1032	

Мал. 22. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?)

Додаток 25.

A1. З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?

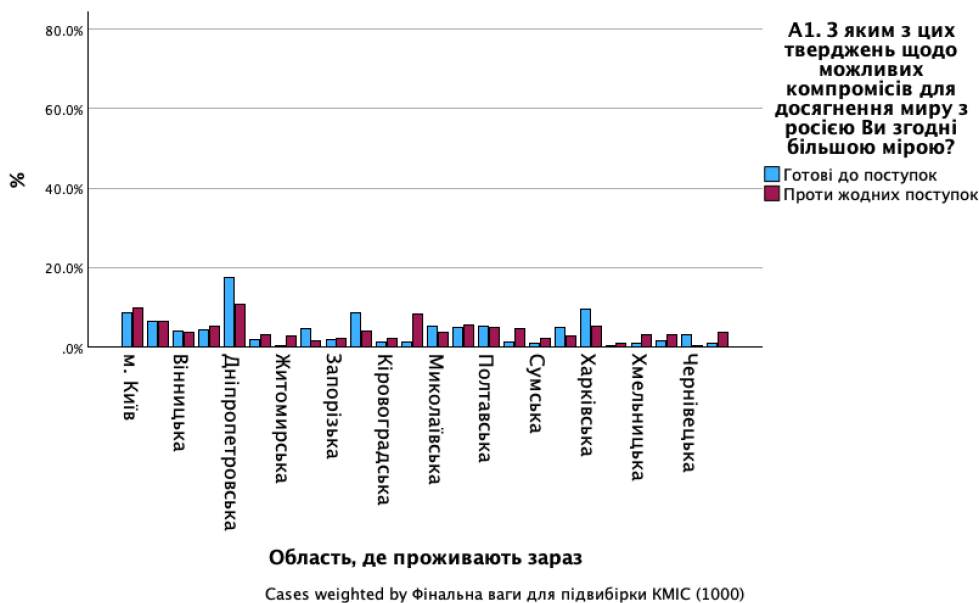

A1. З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?

Cases weighted by Фінальна ваги для підвибірки КМІС (1000)

Мал. 23. Загальні результати: «З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?»

Додаток 26.

Мал. 24. Розподіл за регіонами: «З яким з цих тверджень щодо можливих компромісів для досягнення миру з росією Ви згодні більшою мірою?»

Додаток 27.

Мал. 25. Загальні результати: «А яка Ваша думка щодо можливості України досягти успіху у війні за умови належної підтримки Заходу?»

Додаток 28.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	86.188 ^a	69	.079
Likelihood Ratio	81.325	69	.147
Linear-by-Linear Association	1.654	1	.198
N of Valid Cases	1029		

a. 49 cells (51.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .01.

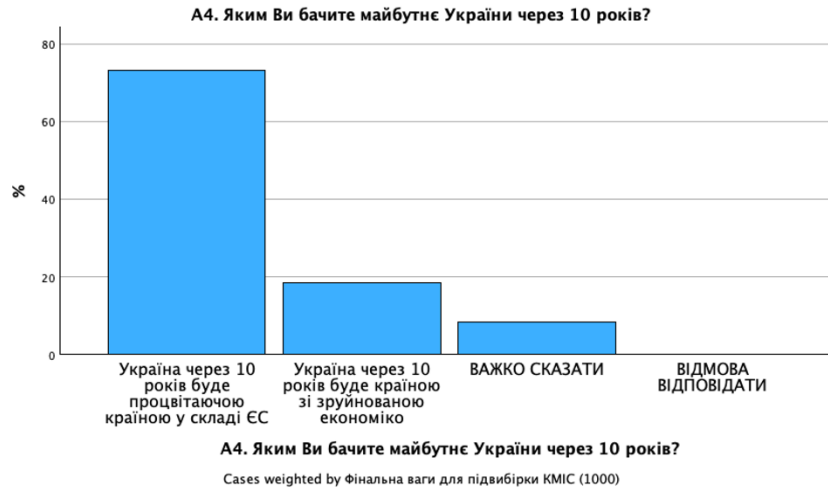
Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?)

	Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal Phi	.289	.079
Cramer's V	.167	.079
N of Valid Cases	1029	

Мал. 26. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?)

Додаток 29.

Мал. 27. Загальні результати: «Яким Ви бачите майбутнє України через 10 років?»
Додаток 30.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Україна йде шляхом
об'єднання чи розколу)

	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)
Pearson Chi-Square	105.331 ^a	69	.003
Likelihood Ratio	95.575	69	.019
Linear-by-Linear Association	.049	1	.824
N of Valid Cases	1032		

a. 49 cells (51.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .01.

Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Україна йде шляхом
об'єднання чи розколу)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.319	.003
	Cramer's V	.184	.003
N of Valid Cases		1032	

Мал. 28. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Україна йде шляхом об'єднання чи розколу)

Додаток 31.

Мал. 29. Загальні результати: «Україна йде шляхом об'єднання чи розколу»

Додаток 32.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Важливіше добробут громадян чи територіальна цілісність)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	83.472 ^a	69	.113
Likelihood Ratio	89.416	69	.050
Linear-by-Linear Association	.075	1	.785
N of Valid Cases	1030		

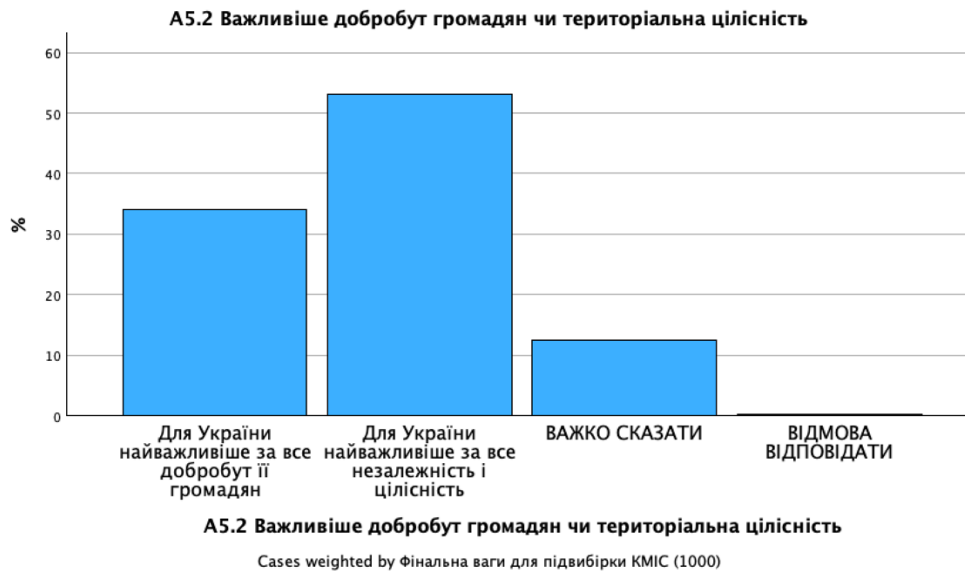
a. 42 cells (43.8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .02.

Symmetric Measures
(Область, де проживають зараз * Важливіше добробут
громадян чи територіальна цілісність)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.285	.113
	Cramer's V	.164	.113
N of Valid Cases		1030	

Мал. 30. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Важливіше добробут громадян чи територіальна цілісність)

Додаток 33.

Мал. 31. Загальні результати: «Важливіше добробут громадян чи територіальна цілісність»

Додаток 34.

Chi-Square Tests
(Область, де проживають зараз * Більш чи менш активна
участь держави в економіці)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	89.265 ^a	69	.051
Likelihood Ratio	85.241	69	.090

Linear-by-Linear Association	.000	1	.999
N of Valid Cases	1030		

a. 45 cells (46.9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .01.

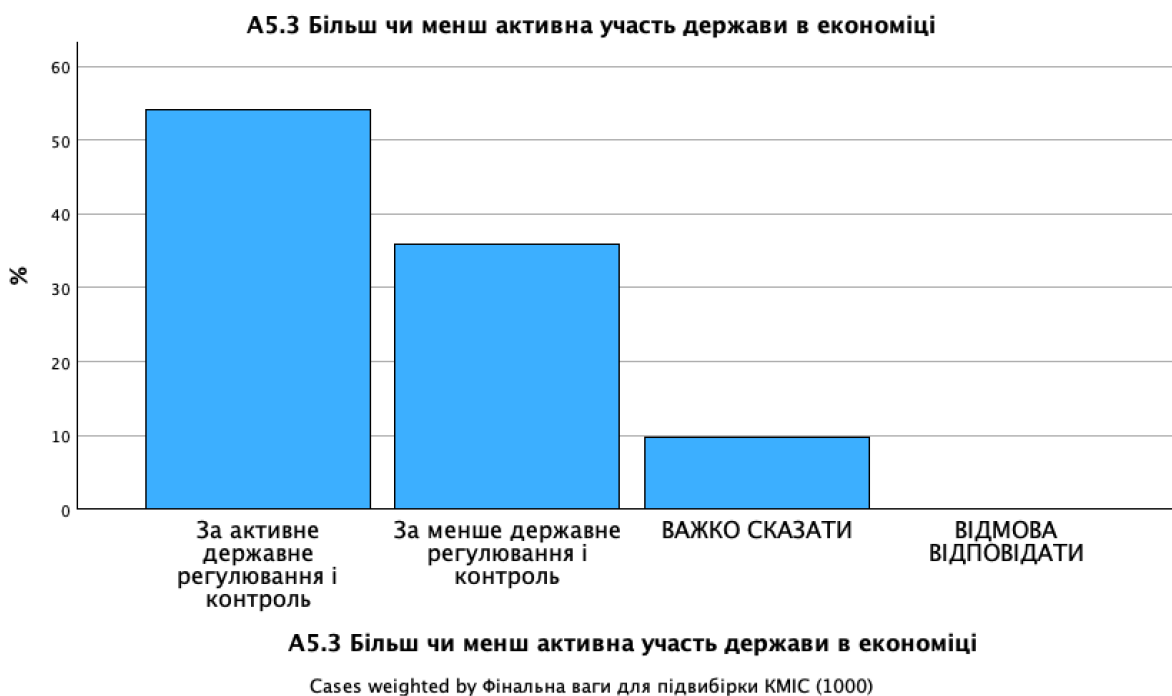
Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Більш чи менш активна участь держави в економіці)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.294	.051
	Cramer's V	.170	.051
N of Valid Cases		1030	

Мал. 32. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Більш чи менш активна участь держави в економіці)

Додаток 35.

Мал. 33. Загальні результати: «Більш чи менш активна участь держави в економіці»

Додаток 36.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	160.594 ^a	69	<.001
Likelihood Ratio	106.239	69	.003
Linear-by-Linear Association	.015	1	.901
N of Valid Cases	1038		

a. 49 cells (51.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .05.

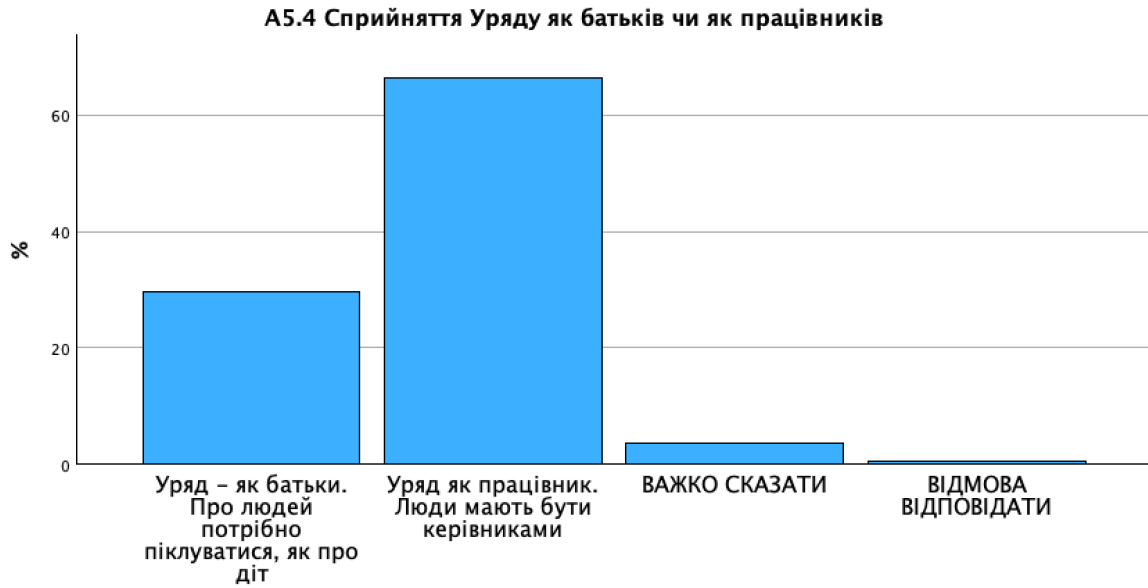
Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.393	<.001
	Cramer's V	.227	<.001
N of Valid Cases		1038	

Мал. 34. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз * Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників)

Додаток 37.

A5.4 Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників

Cases weighted by Фінальна ваги для підвибірки КМІС (1000)

Мал. 35. Загальні результати: «Сприйняття Уряду як батьків чи як працівників»

Додаток 38.

Chi-Square Tests

(Область, де проживають зараз * Важливіше сильний лідер чи демократична система)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	156.401 ^a	69	<.001
Likelihood Ratio	123.900	69	<.001
Linear-by-Linear Association	.002	1	.968
N of Valid Cases	1029		

a. 46 cells (47.9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .02.

Symmetric Measures

(Область, де проживають зараз * Важливіше сильний лідер чи демократична система)

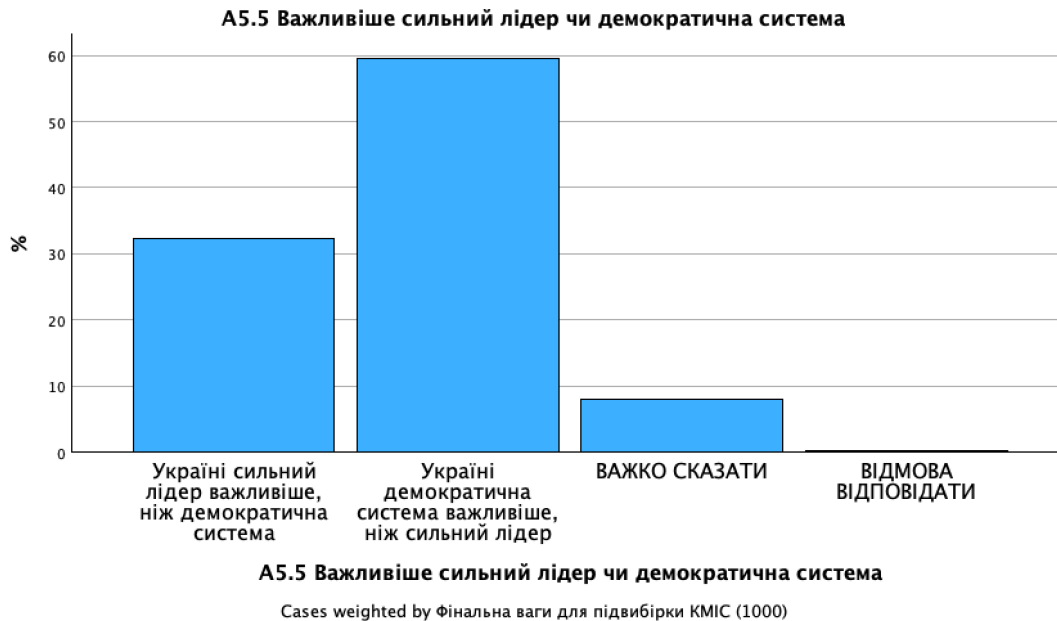
Value	Approximate Significance

Nominal by Nominal	Phi	.390	<.001
	Cramer's V	.225	<.001
N of Valid Cases		1029	

Мал. 36. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Область, де проживають зараз

* Важливіше сильний лідер чи демократична система)

Додаток 39.

Мал. 37. Загальні результати: «Важливіше сильний лідер чи демократична система»

Додаток 40.

Chi-Square Tests

(Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * З яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9.213 ^a	9	.418
Likelihood Ratio	8.890	9	.448
Linear-by-Linear Association	.012	1	.914
N of Valid Cases	984		

a. 4 cells (25.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .15.

Symmetric Measures

(Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * З яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.097	.418
	Cramer's V	.056	.418
N of Valid Cases		984	

Мал. 38. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * З яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?)

Додаток 41.

Мал. 39. Загальні результати: «З яким з цих тверджень щодо мовного питання в Україні Ви згодні більшою мірою?»

Додаток 42.

Chi-Square Tests

(Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату, глава – Онуфрій)

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	47.335 ^a	12	<.001
Likelihood Ratio	45.809	12	<.001
Linear-by-Linear Association	13.041	1	<.001
N of Valid Cases	1029		

a. 4 cells (20.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.48.

Symmetric Measures

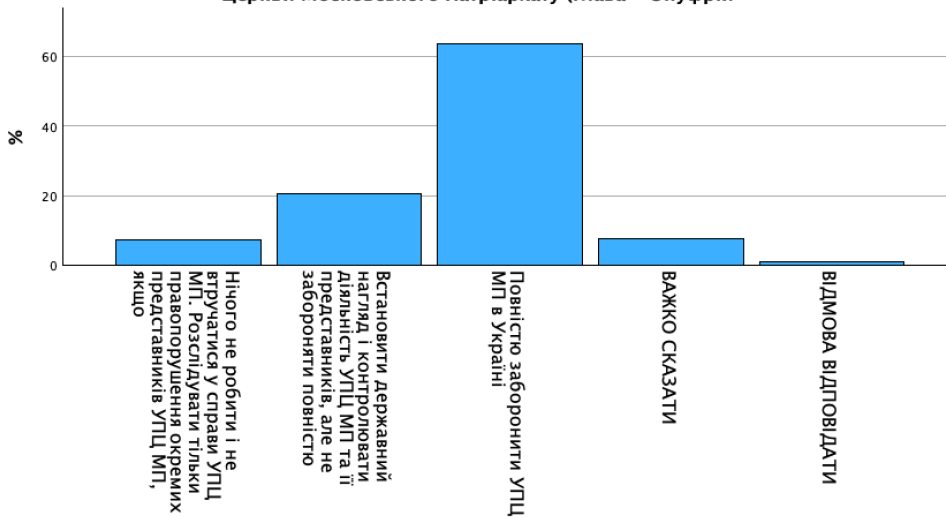
(Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату, глава – Онуфрій)

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	.214	<.001
	Cramer's V	.124	<.001
N of Valid Cases		1029	

Мал. 40. Хі Квадрат, Фі-коефіцієнт та Крамер-V тест (Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату, глава – Онуфрій)

Додаток 43.

8. Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату (глава – Онуфрій)

Мал. 41. Загальні результати: «Регіон, де проживали до 24 лютого 2022 року * Як Ви вважаєте, якою має бути зараз політика влади України щодо Української Православної Церкви Московського Патріархату (глава – Онуфрій)?»